

LOOMING

NOVEMBER 1968

ESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HA'ALEKANDJA

11

LOOMING

KIRJANDUSLIK-
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

11 NOVEMBER 1968

J. Arrak

Tütarlaps (Õli) 1968

Olen mina piiga pilliarmas

Olen mina piiga pilliarmas,
köpsub konts ja välgub varvas.
Kallis kleit on enne narmas
kui on lustang lõppenud.

Olen mina tütar tantsumaias.
Eit mind hoiaks köies-vaias,
taat mind keelaks kopliaiast
kaugemale kiikamast.

Juba on kaasik hiirekõrvas,
kuu ei kõnni taevasõrvas —
vähkren maiöö mustas tõrvas,
hing ei anna uinuda.

Aru pole ammu suurel Hiinal,
otsa ega äärt mu hiina piinal —
siis kui lepapuud on piimal,
hing on hell ning nõrkemas.

Hääve (pro iive)

Töölistüdruk sai haridust.
Vedas hälli heinamaale,
tühja kiige kesa peale.

Korter kitsas.

Armud otsas.

Tegi tutvust ilmamoega,
kasvas kokku kohvipoega,
kus saab keelt kergitada,
kus ehk meelt kergendada,
petutada pepuga.

Miks veel väeteid sünnitada,
kussutada, kõnnitada,
enda rinda rikkuda.

Peig kah põdur
vaimusõdur.

Polegi pere pidajat.

Seatapu lugu

Ei tohi veel
ei tohi veel
ei tohi veel nüüd torgata
Las kasvab ta ja rasva ka
veel kintsudele kasvatab

Augustikuul
augustikuul
ei sünni siga soolata
On targem veidi oodata
jah targem veidi oodata

Augustikuu
on liiga kuum
Kuid ükskord kalli nääri eel
me käised üles käärime
Siis väitsad ära määrime

Ei tohi veel
ei tohi veel
ei tohi veel nüüd torgata
Las kasvab ta ja rasva ka
veel kintsudele kasvatab

NOOR NAINE JA VANA MEES
läksid kirikupühal riidu.
Mispärast, ei mina tea,
ei mõistnud ma nende riidu.

See oli hommiku-aeg,
olid loomad väljale viidud,
nad tulid tanumateed
ja külani kostis riidu.

Noor naine ja vana mees.
Kes teadiski nende riidu,
on üksühe kannul või ees
kõik kabelimäele viidud.

NÕO, RUUNAKE, NÕKUTA MIND
veel viimne kord kirikuaeda.
Mind hoiatas surmalind,
veel tahaksin ise kaeda,
kus on see püha paik,
kuhu saab mu savine ase,
kui kurtub mu kõrvade vaik,
kui maa oma lapsi ei lase
ka siis, kui on tahtmine suur,
kui kätele langeb kaste,
kui silmi ei sulata tuul
ega häda tee ükski astel.

JÄLLE TAPETAKSE HÄRGI, OINAID JA SIGU,
tuleb maarahvas kokku, algab lõikusepidu.
Minu isa oli kulak, kui ta sattus Siberisse.
Täna jälle on ta siin, astub peosaali sisse.

Ah, ma eksisin praegu. Minu isa oli vaene.
Suri siin, ja ta aukki sai madal ning paene.
Taga kabelit kalm justkui Toonela taba.
Elumured seal murtud, kõigest prii, kõigest vaba.

Kõik on koos, kõik on hoos, paisub laul, paisub pidu.
Ainult mina vist siin häirin lõbusaid ridu.

Üle roogade mäe näen ta varju, see püsib,
kuid ta sõnad on muld, ja ei tea mis ta küsib.
Ei ma söö, ei ma joo, vahin varjude-ilma.
Äkki Juudas mu ees sihib kahvliga silma.

Tüki tüsedat taid variserlikult valin,
laulu hüüatan ka, aga laulust saab halin.
Laula, vend, kogu end, löögu tund mida tahes.
On ju salvedes saak, kõik ei hukkundki rahes.

JAHVATAB, JAHVATAB VESKI MÄE PEAL.
Veskit veeretab tuul.
Kolusse pandud on aeg ja igavus,
tõde ja vale ja luul.
Siin oma hädasid hüüdmas käib rahvas
sajal ning tuhandel suul.
Järavad, käravad kivised hambad.
Tööd jätkub möldril truul.

Ühega võtab ja teisega annab.
Märgid on margapuul.
Osakest ootavad sant ja sulane,
pagar ja õllepruul.
Lasinas kõrvuti isandat hirnub
hobune, eesel ja muul.
Kõigile midagi veski jahvatab.
Nii nagu tõukab tuul.

Märgutulede süütamise aegu

Ebateaduslik fantastika anno 196...

1

damskist...!»

«Adamskist? Küllap olete temast viimastel kuudel palju kuulnud ja lugenud, vaevalt mul midagi lausa uut õnnestub lisada. Noh, nagu teada, väitis see poola päritoluga lõuna-ameeriklane, et ta olla suhelnud olenditega UFO-delt, veel enam — võtnud osa nende kosmilistest lendudest...»

«Kas vastab tõele kuuldus tema surmast?»

«Jah, Adamski suri hiljuti... Niisiis, mõndagi selle mehe jutus, mida peeti mõõttutundmatuks šarlataansuseks, muutub viimaste sündmuste ja faktide paistel...»

«Hallo, Adamski väitis, et Maad ümbritseb kolm radioaktiivset tsooni, kas pole? Ta tegi seda enne sputnikute orbiidileasaatmist, eks ju?»

«Täpselt. See räägib tema kasuks. Samuti ka fotod...»

Ruumis oli väga kärarikas.

Virve Laam istus munaja tugitooli serval, kondiste põlvedega jalad kõvasti kokku surutud. Ta ei söandanud end liigutada, sest pahameel oli aegamööda raevuks muutumas. Virve Laam tegi kõik ja pisut enamgi, et vaos ning vakka püsida.

Ants Kännusaar aga naeratas tagasihoidlikult. Iga fraas kõlas kui mõistaandmine: see pole veel midagi, küllap kuulete varsti alles tõelistest sensatsioonidest! Tal oli ilus hääl ja kadestamisväärne diktsioon.

Nende pilgud kohtusid juhuslikult, ja Virve Laam oli veendunud, et Kännusaar heitis talle edeva väljakutse. See mõjus väga halvasti. Aga ärrituda olnuks siin ebakohane ja vist natuke naeruväärnegi, teadis Virve Laam aimamisi.

Ta mõtles: see kergemeelne ja odav isiksus on ometigi teataval määral teadusele ohtlik! Need noored ja usaldavad inimesed, kes on valmis kõike uskuma, ega neid ei saa milleski süüdistada! Kuidas ta ometi tohib, kuidas saab seda lubada?! Lendavad taldrikud, külalised teistelt planeetidelt... Milleks nad seda küll vajavad? Miks on neil tarvis selliseid asju uskuda?

Silma tükkivat paberossisuitsu eemale lehvitates oleks Virve Laam peaaegu kukkunud. Idiootne tool! Kellele võis küll näida, et see on mugav? Leenile ei toetunud Virve Laam põhimõtte pärast. Ants Kännusaar istus oma toolil mugavalt röötsi, jalad lohakalt välja sirutatud. Just sellepärast ei lubanud Virve Laam endale leeniletoetumist. Üldse ei võinud ta neid uusi ja liiga moodsaid asju sallida. Kõik need olid liiga ümarad, vooljad, ebausaldatavad. Kiirrongid, laualambid, toolid — kõik!

Ta kustutas suitsu tuhatoosi, mis mahutas ainult paar koni ja oli samuti munajas. Kõhatas ja ütles koredalt:

«Tohin ma... Minu «oponent», kui see asi kord juba niimoodi välja kukkus... jah, mis ma nüüd tahtsingi... mitte minu süü tõttu...»

Mitmed imestunud ja millegipärast tusased silmapaarid. Muidugi, «oponent» oli liiast. Tegemist oli kõigest noorteklubi kohtumisõhtuga. Mispärast ta üldse nõustus siia tulema? Ah, mis seal keerutada, ta teadis seda küll. Ennekõike Ants Kännusaare, selle kuldlektori pärast. Tema lennukate ja pseudo-objektiivsete artiklite pärast. Lõpuks — tõe ja teaduse pärast, kui juba samas vaimus jätkata! Ta kõhatas uuesti ning sõnas otsustavalt:

«Adamski... Mis puutub Adamskisse... ma ei kahtle, et ta oli tõepoolest šarlatan... Radioaktiivsed tsoonid aga... see on juhuslik... ausalt öeldes ei tõesta see veel midagi... Aga fotod, millest räägiti, tähendab... neid pole raske fabritseerida. Räägiti siin veel kellestki kirjaoskamatust taksojuhust, kes olla vestelnud nii-öelda «tulnukatega teiselt planeedilt»... tähendab... Kuulge, miks me oleme nõus uskuma... sellist kahtlast informatsiooni... aga nelipühälased või kargajad... või kes... on üks selline usulahk... need näevad Jeesust Kristust... miks me neid ei usu?... Vaat niimoodi.»

Virve Laamil oli raske ja halb rääkida. Ta ei osanud. Ta pidas end, muide, läbinisti teoinimeseks. Praegu oli üks neist harvadest kordadest, mil ta kahetses, et tal pole raasugi vestlusoskust. Ta oleks tahtnud lihtsalt, inimlikult ja mõistetavalt rääkida asjust, mida ta kalliks pidas, mis olid saanud tema elu sisuks ja mida ta lihtsalt ei tohtinud lasta kellelgi ära labastada. Ka Ants Kännusaarel mitte. Omal ajal, aastat viisteist tagasi, oleks seesama Kännusaar oma kergemeelse lobisemise pärast äärepealt ülikoolist välja heidetud. Terve kursus, sealhulgas ka tema, Virve Laam, käis Kännusaare eest palumas. Mis oli ilmselt täiesti liigne.

Ta oleks vist tahtnud rääkida sellestki, kuidas tema, lihtsa väikese-palgalise teenistuja tütar, vaatamata teatavale majanduslikule kitsikusele järjekindlalt kõrgema hariduse omandas (leidis pahatahtlikke, kes arvasid tal raske pea olevat ja nimetasid teda tuupijaks; rumalad — talle lihtsalt meeldis õppida), kuidas ta end jäägitult valitud erialale pühendas, kuidas ta arvatavasti ka oma parimad noorusaastad ohverdas (tal oli kunagi tõepoolest austaja; igal pühapäeval jõid nad teed ja käisid jalutamas; austaja oli suure pea ja niiskete silmadega sõnaaher

noormees; vaikselt ja märkamatu kadus ta mõne aja pärast silmapiirilt), kuidas ta nüüd uurib sputnikute liikumist, kui vajalik see on, millist rahuldust ta sellest saab . . . Ta oleks tahtnud ütelda niimoodi: Inimene on looduse kuningas, ainult inimene on võimeline looma, jah, inimene on kõikvõimas ja meie ühiskond on loonud talle kõige soodsamad võimalused . . . Kuidas te ometi ei taipa? Milleks te vajate neid pentsikuid ja kahtlasi väljamõeldisi?

Kõike seda tajus ta endas kibelemas, ja see oli mõru tunne. Pole midagi vihastamapanevamat, kui et inimene juba peaaegu näeb, kuidas ta ladusalt, kannatlikult, heatahtlikult, targalt, veenvalt ja veel igal moel end selgeks räägib — ja kui ta ometi selleks täiesti võimetu on. Ta oli kindel, et kui ta suudaks ladusalt, kannatlikult, heatahtlikult . . . tekiks vajalik meeolu. Taltunud ja mõistev. Tarbetu elevus asenduks asjaliku, range ja selge arusaamisega.

Aga ta ei osanud. Ei osanud, ja see täitis teda kuuma pahameelega. Ägeda liigutusega süütas ta uue paberossi, tajudes seejuures paljude silmade tähelepanelikkust. Ta võttis prillid eest ja näod valgusid laiali. Oli hea. Üldse, kogu see jant . . . Ja ta kohmas:

«Kõik see kokku on . . . jama.»

Ta oli aus. See oli tema veendumus.

Virve Laamil oli erakordselt tugevasti arenenud vaist, mida ta ekslikult pidas südametunnistuseks. Asjad, mida ta ei mõistnud, täitsid teda algul näriva rahutusega, hiljem aga süngepärase vihkamisega. Nii võib ütelda, et viimastel aastatel piinas südametunnistus teda peaaegu lakkamatult. Teadusesse murdsid sisse igasugused kerglaste nimetustega uustulnukad — küberneetika, geneetika, telepaatia, futoroloogia . . . Seni, kuni «tema alal» püsis suhteline rahu, pidas ta oma südametunnistuspüüu enda teada. Siis aga tulid «lendavad taldrikud», ja enam ta ei saanud. Ta tundis, et on kohustatud võitlema.

Ta jõudis prillid ette panna, et näha, kuidas kusagil keskmistes ridades algas signin-sagin ning selle seast pikk heledate juustega tüdruk püsti venis. Virve Laam aimas halba, ja nii see oligi.

Tüdruk luges selgelt ja monotoonselt, vilunud deklamaatori oskusega:

Kõikide kirikute kellad kumisesid.
Kõikide Kristuste näod olid tardunud.

Vaadake ketserit, vaadake ketserit
pentsikus nõiarüüs!
Peltsebul ise on ta metalses pilgus.

Kõikide kirikute kellad kumisesid
ja päikest
ei olnud sel päeval Rooma kohal.

Mida ta ütles, mida ta ütles?
Oh püha lihtsameelsust! olevat kuulnud
need, kes riidale lähemal.
Ja üle väljaku levis lainena:

... oh püha lihtsameelsust ...
... oh püha lihtsameelsust ...
... oh püha lihtsameelsust ...

Kõikide kirikute kellad kumisesid, kumisesid.
Tardunud olid kõigi Kristuste näod,
väljakul löödi risti ette
ja murti hagu.

Oo kuumad südamed, te süttite kergesti
ja põlete heleda leegiga!

Kaugetel tähtedel öeldi sel päeval:
«Märgutuli süüdati. Varsti nad asuvad teele.»

«Mis see siis veel olgu?» jõudis Virve Laam mõtelda, kui tüdruk selge häälega ütles:

«Paul-Eerik Rummo. «Giordano Bruno tuleriit».»

Hetk vaikust. Siis kostis sealt, kuhu tüdruk istus, hõre, ent väga ilmekas aplaus. Keegi naeris. Ants Kännusaar teeskles erapooletust.

Ja Virve Laamil läks silme ees mustaks. Sõna otseses mõttes.

2

Oli ilus kesksuvine õhtupoolik. Teel bussipeatusse lobises Ants Kännusaar sõbralikult ja rahulikult, laskmata end Virve Laami täiesti ühemõttelisest vaikimisest põrmugi eksitada. Ta rääkis kalalkäimisest Haapsalu kanti, naeris vastuimerdavaid pikalakalisi moepoisse, peatuses palus aga kenasti suitsetamisluba. Klubiõhtust mitte sõnagi. See oli temast kena.

Virve Laam mõtles: ei, tegelikult pole asi Antsus. Asi oli hoopis selles, et need, keda tema pidas naiivseteks ja usalduslikeks, polnud seda hoopiski. Nad olid sootuks teistsugused. Naiivne oli tema ise. Naiivne ja usalduslik. Isegi oma elulugu oli ta valmis neile jutustama.

Neis aga olid eos hoopis teistsugused asjad. Mis nimelt, ei osanud ta aimata. Aga ta tunnetas ohtu, suurt ja ahistavat. See arusaamatu enesekindlus, viisakas jultumus, mingi seletamatu järjekindlus. Kuidagi liiga targad olid nad kõik ...

... Jah, aga ikkagi polnud ta suutnud harjuda. Räägitagu mis tahes, kuid noil aegadel oli vaieldamatuid eeliseid. Nii igapäevases elus kui ka teaduses. Tõsi, oleks võidud ju toimida mõnevõrra paindlikumalt, vähema karmusega, ent lõppkokkuvõttes teenisid kõik abinõud üht selget eesmärki. Riigi ja rahva heaolu, vaat mida! Kõik oli määratletult selge, lihtne ja range. Polnud mõttetut pulbitsemist, rahmeldamist, lobisemist. Ka nendel aegadel räägiti «lendavatest taldrikutest», kuid just seal, kus selliste jaburduste koht — ajalehtede poliitilise satiiri veerudel! See oli ameeriklaste sõjapsühhoos ja mitte midagi muud. Ta mäletas väga selgesti üht karikatuuri hullusärgis senaatorist, kes «taldrikuhirmus» pilvelõhkuja aknast alla hüppas. Ta meenutas seda karikatuuri nagu tagasitulematut noorusaega.

Bussi astudes võttis Ants Kännusaar automaadist kaks piletit.

«Täna sind!» sõnas Virve Laam leebudes. Oli see Ants kes ta oli, ikkagi kursusekaaslane...

Kursusekaaslane istus ta kõrvale ning ta põlv toetus — muidugi täiesti juhuslikult — vastu naise põlve. Virve Laam ei tõmbunud eemale. Minkiks lühikeseks silmapilguks tuli läbi aeglase pulsilöökidena tuikava pahameele tema juurde väga põgus, väga kaugel ja väga ebaselge mäletamine. Meenus sõnaahter noormees. Mitte midagi konkreetset. Lihtsalt see, et ta kunagi oli. Võib-olla kevadel, võib-olla talvel...

Sel puhul öeldakse tavaliselt: tal hakkas natuke kurb. Virve Laam rapsas mäletamise mõttest, nagu rapsatakse tüütut kärbest, ja pöördus Ants Kännusaare poole:

«Kuule, Ants, räägime otsekoheselt.»

«Räägime,» naeratas mees hajameelselt.

«Olen ma väga inkvisiitori moodi?»

«Oled... aga mitte väga.»

«Kuidas seda võtta — kas naljana või tõena?»

«Võta tõena, Virve.»

«Niimoodi siis...» ümises Virve Laam ega vihastanudki. Ainult jalad tõmbas ta küll mehest eemale. «Niimoodi siis... Aga miks?»

«See on pikk jutt, Virve. Ja tulutu.»

Buss peatus. Inimesi läks maha ja tuli peale. Ants Kännusaar silmitses neid uudistavalt. Kui buss liikuma hakkas, ütles ta:

«Vaata... Kujuta endale korraks ette. Või vähemalt püüa seda. Sa lähed mööda metsaserva. Äkki näed — tee peal seisab UFO. Ja-jah, see sama UFO, mida pole, mida sa ei usu, aga sa kujuta siiski ette! Ma ju tean, et sa lugesid mu joonealused läbi.»

«Noh, lugedin.»

«Ja vihaga, eks? Kännusaar on vastutustundetult lobamokk...?»

«Oled jah!»

«Hea küll, aga kuula nüüd edasi. Tähendab, UFO... Selle kõrval aga seisavad väikest kasvu inimesed... On sul siis tõesti nii raske seda kor-

raks ette kujutada? Kas sa tõesti ei näe kunagi unenägusid? Pisikesed helerohelised inimesed. Üks neist viipab sulle käega. Umbes niimoodi . . . Mida sa teeksid?»

«Jama. Ma olen astronoom, Ants. Olgu peale, et nii-öelda reatöötaja. Sina oled rohkem poeet.»

«See'p see on,» ohkas Ants Kännusaar lõbusalt. Virve Laam teadis, et Kännusaar ei võta teda tõsiselt. Ah, sõitku ta seenele — tema tegi vajalikku tööd, kuigi tööpoolest peaaegu kunagi unenägusid ei näinud. Virve Laami tööga oldi rahul ja peaaegu iga kvartali lõpul sai ta preemiast. Tema arvutused olid veatud, kes teab, milline neist võis olla aluseks mõnele teaduslikule üldistusele. Ümber helesinise planeedi tiirutasid mõistlikud sputnikud ja Virve Laam oli nendega väga harjunud.

Aga siis meenus uuesti solvang. Giordano Bruno tuleriit! Milline totrus, milline ohtlik totrus! See heleda peaga plika, ta oli vist üsna kenake . . . Ja ometi ei aitaks siin arvatavasti muu kui tubli keretäis.

«Ma tean!» hüüatas Ants Kännusaar.

«Mida?» võpatas Virve Laam.

«Seda, mida sa teeksid, kui need UFO omad sulle viipaksid. Juhul, kui sul ripuks siin . . .» ta plaksas Virve Laamile heledalt vastu reit, «. . . üks tubli püstol, haaraksid sa selle kabuurist ja põmmutaksid silmaga pilgutamata kõik kuus kuuli nende pihta. Trahh-trahh-trahh! Trahh-trahh-trahh! Vana tutvuse poolest võin ütelda, et see oleks küll uhke ja ilmekas eneseväljendus, kuid ilmselt tulutu. Halvimal juhul tabaksid need kuulid sind ennast . . . Näed, ongi minu peatus. Homseni!»

Kurjalt maha vaadates püüdis Virve Laam oma järjekordselt äranarritud enesetunnet kosutada. Alles järgmiseks peatuseks suutis ta meenutada, et Kännusaarel oli ametiühingumaks kahe kuu eest õiendamata. Seda saab talle öeldud. Ning seda, et argu käperdagu.

3

Virve Laam elas aedlinna serval kaugete sugulaste majas üürilisena. Bussi lõpp-peatusest oli sinna kaks kilomeetrit idüllilist nõmmeteed. Paari teekäänaku lõpul valendasid mõned hooned, kaugel mändide taga mürisesid elektrirongid, kuid need olid ka ainsad märgid suure linna lähedusest. Punane õhtuvalgus imbus männiladvadesse, tüved värvusid vaskseks ja sammal tumedaks. Üsna pea kohal kukkus kägu. Paar korda kõhklevalt. Siis kostis tiivarabinat. Kägu lendas minema.

Kiirustamata läks Virve Laam mööda sihti. Kingadesse tükkis liiva ja okkaid. Ta peatus, võttis kingad jalast ja raputas need ükshaaval tühjaks.

Ta mõtles: need noored seal . . .

Ei. Ta mõtles: see tüdruk seal . . .

Või ei. Ta mõtles: Ants . . .

Ei, ei. Ta mõtles:

Kõik oli väga halvasti. Vaist, mida ta pidas südametunnistuseks, valutas. Ta ei saanud aru, kuid tundis ohtu. Talle ei tulnud pähegi, et see oht, mida ta täiesti õigustatult tunnetas, ähvardas ennekõike teda ennast ja seda, et ta polnud lihtsalt võimeline paljudest asjadest aru saama. Oht, teadis ta, ähvardas kaudselt ja otseselt, viis pealiinilt kõrvale, oli ühiskonna- ja riigivastane. See kõik käis mingi ahendava järjekindlusega ja algas kaugelt enne ülemaalse maisikampaania väljasaarimist. (Võib-olla ei olnud selle maisiga tõepoolest kõik nii nagu oleks pidanud, ta taipas põllumajandusest üldiselt väga vähe. Aga sellised kampaaniad, olgu siis käsil uudismaad või suurehitused, vanametalli kogumine või elektrienergia kokkuhoid, mõjusid tema patriotisminärvile väga tugevasti. Päevil, mil ajalehed olid vastavasisulisi kirjutusi täis, valdasid teda uhkus ja pidulik meeoleolu, samuti teotahtelisus. Aasta-aastalt muutusid sellised suurpäevad aina harvemaks.) Mis kõige arusaamatum ja masendavam — midagi oli inimestega juhtunud. Nad rääkisid kuidagi teisiti kui oleksid pidanud, naersid teisiti, mõtlesid teisiti — nad sisendasid ohutunnet.

Kui Virve Laam kingad uuesti jalga torkas ja rajale astus, nägi ta otse enda ees, umbes saja meetri kaugusel keset sihti UFO-t. Huvitav, et ta kohe esimesel silmapilgul teadis, et see on UFO.

Umbes sama kõrge kui keskmine autobuss, seisis tuhmilt helkiv ketas liikumatult punaste puutüvede vahel. Nii pentsik kui see ka polnud, mõjus UFO kuidagi koduselt. Võib-olla sellepärast, et ta tõepoolest meenutas taldrikut. Õigemini kaht teineteise peale asetatud taldrikut.

Virve Laam ei tundnud ehmatus, üllatust, ka ei tardunud ta soolasambaks. Ta ei tundnud absoluutselt mitte midagi. Lihtsalt vaatas ja teadis, et see on UFO.

Kägu kukkus nüüd kaugemal ja hoopis julgemalt. Üks, kaks . . . seitse korda. Siis oli jälle väga vaikne.

UFO küljele tekkis roostevärvi triip. Nüüd sarnanes ta veidi mänguvurriga. Virve Laam nägi halvasti, ent talle tundus, et triibu taga võis aimata mingit liikumist.

Ta tundis jalgade juures nõrka soojust, nagu oleks leige tuuleõhk üle sambla hinganud. Siis tõusis UFO käratult üles, riivas mändide latvu, Virve Laamini jõudis okaste nõrka krabinat millegi metalse vastu. Järgmisel hetkel oli UFO kadunud.

Mõne minuti seisis Virve Laam liikumatult paigal. Siis võttis käekotist «Belomori», mudis selle pehmeks ja tõmbas tikku. Pabeross näpude vahel, hakkas ta astuma. Ei kiiresti ega aeglaselt.

Seal, kus oli seisnud UFO, nägi ta nelja üsna sügavat auku. Need olid nelinurksed ja võisid viia mõttele, nagu oleks siin kõrgete mändide all seisnud laud. Päratu suur laud. Orashele rohi oli veidi kooldus, siin-

seal kargasid tugevamad kõrred otsekui toibudes sirgu. Ka sammal tundus pisut muljutuna.

Virve Laam seisis kujutletava hiigellaua kujutletavas keskkohas. Ta jalad olid mehelikult harkis ja kulm kipras. Paberrossist tõusis laisku sviitupahvakuid.

Virve Laam ei tundnud ikka veel midagi. Ta oli eneselegi arusaamatult rahulik. Nagu polekski see tema ise, kes seal seisis. Ja nagu poleks seegi tema ise, kes seda seismist teadis. Mõtles ainult: «Kännusaarel polnud õigus... Ma poleks tulistanud.»

Viimaks pani ta käekoti korralikult maha, viskas koni minema ja astus sihilt natuke kõrvale. Mõõtis hulk aega, siis kummardus, lükkas sõrmed sügavalt niiskesse samblasse ning sikutas. Ta oli kohmakas ja tugev. Paarist kamalutäiest samblast piisas, et täita esimene auk. Ta tampis selle hoolega kinni. Korjas oksakesi ja varjas nendega kannajäljed. Tehtut üle vaadates ilmus ta näole isemoodi muie, mis ei lahkunud sealt hulgaks ajaks.

Teise augu juures hakkas ta juba kergelt hingeldama. Juuksed kleepusid higiniiskele laubale. Ta lükkas need tagasi. Nägu sai veidi mullaseks.

«No ei, no ei...» pomises ta endamisi ja naeratas.

Kolmandal augul trampis ta eriti kaua ja põhjalikult. See oli niiskemas kohas. Kusagilt nõrgus isegi pisut vett.

«Ei, ei... Ei!» pomises Virve Laam.

Ta sirutas selga ja raputas pead.

«No ei!» ütles ta. «Ei! Seda ei saa me lihtsalt lubada.»

Nüüd läks ta sihist üsna kaugele, sest muidu oleks äraräsitud sammal liialt silma torkama hakanud. Viimase augu jaoks tõi ta terve sületäie sammalt.

«Ei mingeid... «lendavaid taldrikuid»... Mõistate? Külalised... teistelt planeetidelt...? Absurd! UFO-d? Absurd. Me ei saa lihtsalt lubada... Ei saa!»

Siis oli kõik. Ühtlaselt pillutud oksaprügi varjas viimasegi. Kõik oli nii nagu alati.

Pikkamisi ja justkui vastumeelselt lahkus iseäralik muie Virve Laami näolt. Ta oli jälle neljakümnele liginev ilmetu näoga naine. Hooletu liigutusega tõmbas ta mullajälje näolt. Riided puhtaks kloppinud, süütas ta uue paberossi.

««Lendavaid — taldrikuid» — pole olemas,» ütles ta pikkamisi. Rohkem Virve Laam omaette ei rääkinud. Aga just sel silmapilgul ilmus ta näkku mingi täiesti uus ilme,

koondus lõuapäradesse

ega lahkunud sealt enam kunagi.

On

On seal kuskil
on seal kuskil

teispool paatumust ja tüütust
teispool saatust äranaervat sest et ise äranaerdud
süütust
teispool kibeduse parka
teispool muiet teravtarka
mis kui nuga
lapse pihus
teispool vaimu puitumust
ja tuimust ihus

on seal kuskil
on seal kuskil

teispool kannatada püütud
häbiuhka
teispool pilgu luitumust ja väsimuse
hingesoost vaevuleiget
tuhka

on seal kuskil
on seal kuskil

teispool tehisrahu
meeleheitemeelist
teispool peidus hoitud vastikusevapet
teispool leppimise libeliimjat leelist
teispool alanduse silmisöövitatavat hapet

on seal kuskil
on seal kuskil

teispool silmi
tuimi tuimi tuimi tuimi puha
millest enam silmavett ei voola
millest värsked pisarad ei uha
iial ära möödunute
kuiva soola

teispool silmi pimedaid kui hingepäevaõised ilmad

on seal kuskil
on seal kuskil olnud
kõigi kõigi kõigi kõigi inimeste

lapsesilmad.

1967

Hetk

Lihtsalt olla
lihtsalt olla
lihtsalt seista kinnisilmi kuulatades
teineteise südant
paljad varbad kivil rahnul saarel
suure halli voolamise keskel
paljad varbad pilvel vikerkaarel
hiiglasuure voolamise kohal

Lihtsalt olla
kuulatades teineteise südant.

1967

Hinge sünd

Issand ringutas, ümberringi
öö ja tühjus. Poolunes mingi
kumin kumises: J e h o a a h . . .
lõhu täius! Ja miski kingi!
Olla selleta sind ei võigi!
Ning ta sirutas käe ja löigi
üles taeva ja alla maa.

Aga oleva hämar algus
uppus öhe, mis taevast valgus
alla — nagu must ookean lai.
Issand naeratas: S a a g u v a l g u s !
Värin riivas maailma telge.
Vaikus mõranes ning ta selge
hüüde helinast valgus sai.

Tühjad veed. Riba randa paljast.
Kõle taevas. Ei ühtki haljast
laiku, kuhu teeks pesa silm.

1616

Pettunult oma loomisnaljast
Issand pahuralt parda silus:
nii ei olnud küll kuigi ilus
äsjasündind kalkhall maailm.

Oma rüült löi ta, huulil ohe,
igavikkude tolmu . . . Kohe
sai neist inglite müriaad.
Laulud puhkesid. Ning tal tohe
tuju põgenes meelest hoopis
ning ta kinkiva käega loopis
täis juveele nii veed kui maad.

Issand naeris ja naerul suuga
läitis laotuse laia kuuga
roosapilviseks kuldkameeks
ning löi maailma teljepuuga
kesköötaevasse Põhjanaela
hoidma helkivat helmepaela,
mida hüütakse Linnuteeks.

Noorte inglite röömsas killas
Issand kõikjale küllust pillas.
Puhkev maailm sai tulvil täis.
Esmahommiku müütlik-lillas
aurus möirgasid rusked härjad,
ümber sarvede haljad pärjad
sünniniiskeis ja jahmund päis . . .

Valmis! . . . Miski meid vist ei veena,
kuivõrd hiilgava pärlpaleena
pilved koondas ta käskiv viip.
Seal siis tekkis tal kiindideena
soov kord maa pealgi ringi kaeda.
Ning ta laskus maa noorde aeda,
trepiks päikese kiirtetriip.

Mere sinine laine uhas
rikast randa, mis õitsevpuhas.
Lilli hõljutas tuulevirv.
Linnud laulsid. Oliivjas luhas,
aimamatagi mingit ohtu,
musta karuga kõrvu rohtu
hilpas punasest vasest hirv.

« . . . Kõik on hea . . . Aga p a r i m ?
Mille
päralt kõrgeim on koht? Kas lille?
Ei! Mu loomingul puudub tipp! »
Kuulamata lõo uljaid trille,
ruttu voogava rüü ta rehvis
ning ju tagasi taeva lehvis
Jahve valgete juuste lipp.

«Ärgu ainuski inglihulgas
nüüd mind segagu!» Klõmmdi! sulgus
taeva kõmisev pilvportaal.
Uudishimus ent juurdub julgus:
peagi akende ümber kiilus
inglisülem, kes sisse piilus:
mida varjab see taevasaal?!

Issand kujuta savikambast
voolis samba. Ta kätes sambast
peagi aimatles miskit uut...
Aknail kelmlevast inglikambast
kuuldus sosinaid. Kaelad kiivas,
sisse vahiti. Juba riivas
ruute võbelev tiivapuut...

«Mis ta teeb?» — «Oma kaksikvenda!»
«Ei! Ta mullast teeb iseenda!»
«Jah! Ma valmivaid õlgu näen!»
«Las ma kaen!» — «Ära ette lenda!»
(Jahvet, loodule tippu loovat,
i l u l t löönuksid kõik Canovad,
e h t s u s e l t ainult ehk Rodin...)

Terve päeva ta modelleeris,
taandus, silmitses ja takseeris,
kahtlus suunurgis, i n i m e s t.
Vormis lauba ja korrigeeris
kulme... Veel veidi iluravi...
«Nõnda. Polnud küll peenim savi...
Olgu. Nüüd siis on valmis — k e s t.»

Vaevalt ilmus Jehoova vari
uksel, kui kogu inglikari
lendas aknailt kui tuvisumm...
«Eeh, neid kelme... Nad pälviks
kari...»

Aga — mure näos mahalöödus,
Issand peitunud ingleist möödus,
sihiks pilvemäe hõõguv kumm.

Mõttes sammus ta märke, eha
laubal väreldes: «Kuidas teha
endataoliselt üllaks ning
heaks see ärkamist ootav keha...?»
Ning ta istus mäel öö — ja virgus,
alles palgeil ao püha kirgus —
hüüdes: «Tarvis on luua h i n g!»

Taevas uimeldi alles sellal,
kui ju laotuse klaasist kellal
serva murdis klirr! tark Jehoava...

Siis ta õhinal hõoguvhellal,
tõstnud helkiva peeglikillu
vastu vurrude hõbevillu,
hingas sellele sooja joa . . .

Habras udukirm kattis kalli
taevakillu kui jääkristalli
riivand liblika tiivatolm.
Koidu rõõmsasse roosahalli
tähed vajusid seadsalt looja,
aga vallatult vilkus Looja
vana silm — ja siis üks-kaks-kolm

tuli toime suur imetehe:
udukirme, mis õrn ja ehe
nagu peenima ehte kard,
rullis t e m a kui valge lehe
kokku — muigava pilgu heitis
selja taha — ja ruttu peitis
rulli lainetav lumipard.

Mööda kohavaid taevalaasi
tulvil helinaid ja ekstaasi
kõndis luuletav Elohiim.
Seadis riimi veel viimast fraasi.
Ülim teos oli peagu valmis.
Ainult voorustest laulvas salmis
vagal meelel veel puudus riim . . .

Samas, valgetes pilvehiites
tumetusaselt aega viites
kõndis Lucifer kirkas rüüs.
Eemal, helinal Loojat kiites,
laulis taevane koor kantaate.
Aga pääingli uhke vaate
kiskus kipra üks kuri küüs . . .

Kaamelt sosistas külmal suul ta:
« . . . Olla r o h k e m kui hõiskav huul ta
kiidukooris, kui laulev hääl . . . »
Äkki teerajal oli kuulda
justkui samme — ja tõrksal pingel
pilvepõõsaid jäi kaema ingel:
« Neetud . . . jah: ta on ise sääll! »

Hinge ürik peos, kärsitumal
sammul lähenes talle Jumal,
põsil häirivalt agar rõõm.
Inglil pöörduda olnuks rumal
ning ta kummardus taandund poosi
murdma aiateelt musta roosi,
silmsis mürgiselt lämbuv lõõm . . .

«Näe! Ta h i n g! Siia just loon oodi,
ilusaimat, mis iial loodi!»
«... Minus... suurem ehk on poeet!»
«Sa ei kõnele ingli moodi!
Millal laine on targem tuulest!?»
«Igav helgus teab vähe luulest!»
«Vaiki! Vaiki! Sus räägib reet!»

Ingel kargas — kui panter kargaks —
jah, kui panter, kui välk, kui narr —
kaks
asja hääles: lõõm, lõõm ja põrm:
«Sa kas tahad, et saaksin vargaks —
või ma s a a n sult ta hinge-aarde!»
Mõttest kiirema tegi haarde
õrna lehte ta leekiv sõrm —

Issand tõukas tend vasakuga,
hüüdes: «Nuhtluse leekiv nuga
löögu isekust juba eos!»
Ingel langes kui mustav juga — —
Ent ta naeru metalseist ringest
taevas värahtas: i n i m h i n g e s t
ainult p o o l oli Jahve peos!

1947

Etüüd

õitsime Ilonaga teisel mail Taevaskotta. Mul oli vähe raha ja see oli kõik, mis me endile lubada võisime. Ma olin Taevaskojast lapsena läbi sõitnud ega mäletanud enam, kummale poole raudteed jõgi jääb. Ilona ei olnud Lõuna-Eestis kordagi käinud, ta rääkis midagi Ahja jõest ja selle kulurohust. Läksime õngemeeste kannul ja sattusime nii kauplusse. Ostsime asuniku valget viina, pool pätsi leiba ja kakssada grammi teevorsti — kõik lisaks linnast kaasavõetud saiakestele ja «Kellukese» joo-gile. Kaupmees ütles, et jõgi on teisel pool raudteed, ja me läksime juhatatud suunas. Alevi vahel oli Ilona mu vastu eriti armas, riputas ennast mulle kaela ja kippus pooleldi suudlema. Suudlesin teda metsa vahel paar korda, enne kui jõe poole keerasime. Laskusime alla orgu ja olimegi Väikeses Taevaskojas. Nüüd juhtus Ilonaga minu arvates midagi imelikku. Ta võttis rätiku peast, viskas nailonmantli seljast ja hakkas kepseldes minu ees jooksma. Korjasin rätiku ja mantli üles, pistsin need portfelli ja lonkisin ta järel, otsides kohta, kus oleks hea istuda ja keha kinnitada. Kohtasime koolilaste gruppi, kes sagisid kaldaliivale paisatud väikeste elukate ümber. Tahtsin neid maimukesi lähemalt vaadata, aga Ilona ei lasknud, vedades mind kättpidi eemale. Ma pidavat lapsi segama. Nii pooljoostes jõudsime Suurde Taevaskotta. Ma ei saanud veel kottigi murule panna, kui Ilona ütles:

«Ah, kuidas tahaks üksi olla!»

Olin seda oodanud, kuid mitte sellisel kujul.

«Mine!» ütlesin talle.

Ilona jooksiski metsa.

«Ära enam tagasi tule!» hõikasin talle järele. Ta kadus sõnatult puude vahele. Laotasin mantli maha ja laadisin produktid murule. Jõin suutäie limonaadi ja selle peale suure lonksu viina. Hammustasin siis vorsti, ja nii kaks-kolm korda. Mul hakkas mõnus ja heitsin selili nagu vana kass päikesepaistel. Ilona jäi kauaks ära. Mõtlesin koguni, et hüsteeritsen ja lähen ära. Jätan mantli ja rubla. Otsustasin siiski oodata ja vaadata, mis saab. Ta tuli naeru lõkerdades. Küllap tahtis ta mulle midagi naljakat jutustada. Tõusin püsti ja paiskasin ta midagi lausumata pikali. Laskusin siis põlvili ja peksin teda lahtise käega näkku. Ilona ei saanud sõnagi suust. Kõik tuli nii ootamatult. Ta ainult ägises

vihast ja püüdis tõusta. Väsisin rabelemisest ja tal õnnestus tõusta ja veidi eemale joosta. Tormasin talle järele ja paiskasin ta uuesti jõhkralt pikali. Ta vandus ja rabeles püsti ning tormas mulle kallale. Tal on pikad käed ja üks rusikahoop tabas mulle kõhtu. Silmade ees läks korraks mustaks ja ma tõmbusin kägarasse. Samal hetkel sain teise löögi näkku. Ilona oli vihast keeletu, ta ainult urises. Ma karjatasin haledalt ja lausa vajusin talle peale. Surusin käega ta kaelale. Ta hamustas mu kätt ja kasutades minu ehmatust, pistis jooksu.

«Lähem ära, igaveseks, võta mantel ja singitükk endale mälestuseks!»

Jooksin talle järele ja surusin oma kehaga ta vastu maad, hoides ta mõlemaid käsi vasaku käega. Pareмага toppisin talle suhu kulurohtu ja kuivanud sammalt. Ilona puristas, kuid ei nutnud. Lasksin tal tõusta. Ta jäi paigale ja langetas pea. Seisnud tükk aega vaikides, puhastasin tal selja prügist ja silusin juukseid.

«Ma armastan sind,» ütlesin talle ja panin ta hellalt oma mantlile. «Miks sa ei nuta?» küsisin.

«Pisaraid ei ole, juba pikemat aega ei ole. Anna mulle ka midagi süüa.»

Sõime ära vorsti ja singi ja jõime tühjaks asuniku. Veerand tundi puhanud, läksime raudteejaama. Kohe tuli ka rong ja me sõitsime Tartusse tagasi.

Mehed

aevas vilasid tinased pilved. Laguneva sadamakai poolpehkinud männiplangud olid öisest tormist märjad ja libedad. Kõik oli siin segamini räsitud. Peaaegu kümme tundi lõõtsunud läänetuul pildus laiali tünnivirna ja viis minema vana rüsakuuri katuse. See hulpis meres keset igasugust ribu-räbu — tünne, kaste ja oksi. Nüüd tulid inimesed kaile vaatama, kuidas vanemtuuker sukeldub. Raske punakaskollase tuukrikiivri alt seiras neid kaks kärsitud silma.

«Lasteaed,» ühmas tuuker endamisi.

Tema rinnal rippuvat tinaraskust kohendav mees küsis:

«Mis sa ütlesid?»

«Vaata, et signaalots oleks vaba!» kostis tuuker tigidalt.

Küsiija hakkas õhetama, kuid noogutas mõistvalt ja keeras illuminaatori kinni. Läbi selle ümara klaasi nägi ta veel tuukri sutsivat suud ja muheles. Sõimu kuulis vaid telefonidel istuv säbrus juustega poiss. See tegi küll korraks hobusenaeru, ent vaikis kohe, kui tuuker kirumisjärgiga temani jõudis.

Tuuker astus mööda kitsast laskumistreppi alla, haaras signaalotsa pihku ja kadus vette. Pinnale kerkisid hõbedased õhumulliread.

«Vähem õhku!» kordas poiss valjusti pumpajatele määratud käsklust ning küsis omakorda mikrofoni: «Kuidas sa ennast tunned?»

«Ära plära. Ühenda mind kohe Karlaga!» kõlas vastus.

Võikastil istuv poiss keeras korraks kommutaatorilülitit.

«Karla, Ets tahab sinuga rääkida!» hõikas poiss, kes kartis, et Karla enam ei vasta.

Inimesed kail tunglesid ümber võikasti.

«Arvasin, et oled juba taevas,» rääkis Ets.

«Veel ei ole,» vastas Karla.

«Olen varsti seal.»

«Oleks tore.»

Telefonid vaikusid.

Märul oli ajanud muulikividele ka ühe seineri. Varahommikul jummis laev kividel, ahter vastu merd, vöör püsti, kuid siis libises maha ja tühjad klüüsiaugud kadusid vette. Pleekinud alus võttis poosi, nagu kavatseks veel imet teha ning sadamasse tagasi sõita. Seda ei juhtunud.

Imet pidid tegema sadamas tormipüha pidavad tuukrid. Keskpäeval tüütas neid osaliste halin niivõrd, et löödi ilmale käega ning Karla pugest tuukriülikonda. Ent seni, kuni ta vee all laeva vigastust hindas, tegi tursapüüt rumala nalja — vajus ootamatult ühele küljele.

Kõik toimus nii äkki, et tuuker ei jõudnud kõrvale põigata ja lamas praegu kahe raudkivilahmaka vahele surutuna laeva põhja all, selg liivas.

Telefonid ragisesid. Kail seisjad jäid kuulama.

«Kuidas sul on?» hingeldas Ets.

«Ta istub mul otse kõhu peal!»

«Kes?»

«Laev, loomulikult,» ähkis Karla ja vandus kurja.

Üleval toimus samal ajal pumpajate vahetus. Kahe taevasiniseks võõbatud tuukrijaama juures töötas korraga kaheksa meest, kummagi pumba peal neli. Nende päevitunud nägudel pärlendas higi. Iga kaheksa vändapöörde järel sai puhata. Üle anti pöörlevad hoorattad ja vastutasuks saadi hõõguvad suitsud, mis võeti otse suust. Aplalt suitsu pahvides istuti kaiservale, kus silmitseti eemalseisvat laeva, mille pardaümaruste all lamas tuuker.

«See praatsmagu jõngutab, nagu kavatseks veel kuhugi sõita,» lisis Karla vandumise järel.

Uudishimulikud kaldal ootasid. Telefonist kostis kaua aega ainult kahe tuukri rasket hingamist.

«Võin ennast liigutada, kui käul ei litsuks paremale jalale,» teatas Karla äkki. Tal oli hirm, kuigi ta püüdis teha kõik, et see ei tuleks. Ta lamas selili kivide vahel, käed vastu ligedat laevakeret, ning jälgis õudusega lainete löökide käes vappuva laeva igat väherdust. Sügavale liiva sisse mattunud jalg tugevas tuukrisaapas oli ragiseva hiiglaraskuse all vangis ning ta ei saanud teha muud kui oodata, millal laev jala lõmastab.

«Palu jumalat!» soovitas kähisev hääl vee alt.

«Idioot! Ma pole ristitud.»

«Rahu!» kähvas vanemtuuker tigidalt. Olles mööda pehmet settemuda üle sadamapõhja kahlanud, vajus ta nüüd hingetuna põlvili. Kõrvetatav higi põletas silmi ning need olid peaaegu pimedad. Pealegi ajas iiveldama — nad olid ta otse söögilauast siia sadamasse toonud! Ütlesid, et Karla läks omal käel vee alla ja nüüd sureb seal, kui tema kohe ei tule. Ta tuli kohe, kuna siin kõrvalises rannakolkas, kus ta oma brigaadiga sadamækaid kohendas, jõudis taevasse ja põrgu kiiremini kui lähimasse sadamasse.

«Kuradi puudik,» sõimas tuuker mõttes sadamat.

«Miks sa seisad, mis juhtus?» hüüdis hääl ülevalt.

«Lasen vett,» irvitas Ets irooniliselt vastu ja ajas enese püsti. Teda ärritasid lollid küsimused, eriti see tolgus telefonil. Sellega oli neile kaela

määrinud üks kohalik vanaeit, kes tahtis oma uduhabemele ametit õpetada. Ning nüüd tuli temal sellest kõrdist mees teha.

«Noh, teate, kui te veel kaua seda soolikat triigite, siis...» Karla ei jõudnud lauset lõpetada. Laev vappus ähvardavalt ja kusagilt alt hakkas tuukriülikonda voolama vett, mis pressis ennast mööda selga üles.

«Ole vait...! Ma tulen!»

Ets tiris õhuvooliku yabaks, kallutas keharaskuse ette ja surus ennast, külg ees, läbi vee nii kiiresti kui suutis.

Ilm polnudki enam nii sünge — tuul puhus taevasse augu. Sealtpaistis hellitav päikesekiir. Meri säras ning mehed kail rääkisid kalast.

Keegi hüüdis: «Kohal!»

Jutt vaikis.

Kaiserval tegevusetult istuv vanamees sülitas suitsuotsa merre, vahtis vidusilmi muuli suunas ja kratsis seejärel konksus sõrmega muhkjat kukalt. Nüüd nägi ka tema laeva kõrval tuttavaid õhumullide plahvatusi.

«Vaata rajakat, juba seal,» kädistas vanamees rõõmsalt. Kaks kollast hambatüügast olid ainsad ehted vanamehe suus. Ta pööras end ringi ja lubas kõigil neid imetleda.

«Vintske poiss,» tähendas vanamehe kõrval seisev turd kalur. Mees võttis käe taskust ja kraapis ägedalt peenikest tikupuru vastu niisket toosi, püüdes uuesti läita vesist suitsu.

«Näen sind,» kostis hetk hiljem telefonist.

Ets seisis laeva juures ja silmitses nõutuna peaaegu lootusetut olukorda. Ta laskus põlvili ning piilus laeva alla.

«Priiske vaatepilt, mis?» püüdis Karla ükskõikne olla.

«Närune.»

«Mida kavatsed teha?»

«Ei midagi erilist. Lähen tagasi, ütlen sinu daamile, et jääd ööseks, ja siis hakkame pidu pidama.»

«Mul on hirmus kahju, et niimoodi juhtus. Ma oleksin pidanud tormi ära ootama,» ütles Karla. Ta aimas, et Ets on vihane, ent mis oli, seda enam muuta ei saanud.

«Sul on noor naine, Karla.»

«Keri põrgu!» Karla ägestus, ja seda Ets sooviski. Viha annab jõudu.

«Muidugi oleksid sa pidanud tormi ära ootama.» Etsi hääl muutus leebemaks. Ta tõusis uuesti püsti.

«Mida sa ikkagi teha kavatsed?»

«Jalg tuleb põlvest maha võtta.»

«Irvitad,» kogeles Karla.

«Ei. On veel üks võimalus.»

Ets läks korraks ära, kõndis ümber laeva ja tuli siis kivide vahel lamava tuukri juurde tagasi.

«Seda võimalust ei ole. Laev istub nii kõvasti kinni, et tuleb laudhaaval laiali lammutada, alles siis pääsed tulema.»

«Lõbus lugu — tähendab, et jalg?» pigistas Karla läbi hammaste.

«Jah. Kuid arvan, et sul veab. Sul on ju kuradi noor naine, Karla.»

«Mine sitale!»

«Ma olen kindel, et sul veab... Oled sa valmis? Ma ei kavatse siin kaubelda seni, kuni see käul meid mõlemaid laiaks litsub. Seda teeb ta üsna pea, kui tääv kivilt maha libiseb.»

Vaikus.

«Oled sa valmis?»

«Ma juba ütlesin.»

«Nii meeldid sa mulle rohkem... Poiss, kas kuulad pealt?» hüüdis Ets seejärel üles.

«Ei kuula,» valetas kommutaatori juures istuv volask segadusse sattudes. Kõik nad kuulasid, mitte ainult tema.

«Seadke end valmis, me sikutame ta siit välja. Kamanda kuus meest signaalotsale ja neli voolikut vedama. Andke niipalju õhku kui võimalik. Selge?» käsutas vanemtuuker järsult. Oli aeg tegutseda.

«Selge!»

«Midagi ei ole sul veel selge! Kui olen tal noaga jala läbi nüsinud ja hüüan: viira!, tuleb teil seal teha kähku. Ja kui Karla teel ära upub, kas sa tead, mis ma siis sinuga teen?»

«Tean,» vastas telefon tasa.

«See on hea, et sa vähemalt sedagi tead. Kuid nüüd andke õhku!»

Kail seisid kuus meest signaalotsal ja neli hoidsid kramplikult kinni õhuvoolikust, valmis seda iga hetk vedama. Nad seisid sõnatult lõõtsuva tuule käes ja ootasid käsklust. Õhupumbad hakkasid kiiremini sahisema. Pumpajate seljad õõtsusid nagu lainetav meri.

Poisinolk jäi telefoni juurde üksi. Ka need, kellel polnud midagi teha, hoidusid eemale. Nad vaatasid kaugelt nooruki kriitvalget nägu, kes istus endiselt võikastil, mustad klapid peas, ja näppis närviliselt kampsunilõime. Istuja tõstis pea. Kommutaatorinupp klõpsatas kinni, ta lülitas lisatelefonid välja ja keegi peale tema ei kuulnud enam tuukreid.

Kajakad!

«Viira!» karjatas poiss, hüppas kastilt püsti ja rebis telefonid peast.

Laeva kõrval tõusis korgina veepinnale õhust ümaraks paisunud heleheline tuukrisärk ja hakkas kiiresti laineharjadel hüpeldes ning aegajalt vaatajate pilkude eest vee alla kadudes kai poole libisema. Mehed kail töötasid nagu unes. Kui tuukri raske kiiver vastu sadamakai puust kaitseprusse kolksatas, sirutusid välja kümmed abivalmis käepaarid ja rebisid merest raske kere kaldale. Vahedate kalapuhastusnugadega hakiti tuukrisärk ribadeks, verekaotusest teadvusetu mees kooriti paljaks, jalakönt mässiti konservitsehhist toodud valgesse töökitlisse...

Sadamakapten lennutas jonnakalt vaikiva linnatelefoni läbi aknaruutude merre. Hetk hiljem leiti juhuslik auto.

Tuuker tõsteti isekallutaja veokasti. Sinna ronis ka kohalik velsker.

Auto viis maanteele kihutades endaga kaasa kinnivajunud sadamavärava.

Selles ärevuses unustati teine tuuker, kes vee all õhupuuduse kätte lämbudes ja hambaid kiristades mööda signaalotsa üle merepõhja sadamasse tagasi roomas. Tuuker meenus neile alles siis, kui too laskumisredelist üles tuigerdas ning käsipuudele rippu vajus. Kuidas ta sealt tulema sai, jäi kõigile mõistatuseks. Mehed jõllitasid teda kui ilmutist, ent siis ärkasid tardumusest ja tormasid rüsinal pumba juurde.

Õhul oli maagiline jõud: tuuker avas silmad ning nägi enda ümber naeratavaid nägusid. Keegi askeldas kiivri kallal ja ta tundis, kuidas tõmmati ülikond seljast. Siis kadus painajalik jõrm. Talle meenus kõik. Tuuker tõstis vabanenud käe ning raske rusikas lajatas volaskile näkku. Poisi nägu venis nutuseks.

«Vait! Kes lubas sul telefoni juurest lahkuda?» kähistas Ets raevuselt. Rohkem ta ei suutnud. Kogukas keha vajus kaile.

«Kui tõusen, saad veel,» sosistasid mehe veretud huuled. Ta lebas maas, põsk vastu tormimärga männiplanku, ja nuttis.

«Ptüi, kurat! Mehed tõinavad, mis siis eitedel teha jääb,» ühmas hambutu vanamees valjusti. Ta vaatas veel korraks maaslamaja poole, pööras siis sadamale ja merele selja ning tegi minekut. Siin ei olnud enam midagi vaadata.

Cide Hamete Benengeli

Romansid Don Quijotest

1

Don Quijote auks te võite
mälestusmissasid laulda,
kuid ühtki pole, kes oskaks
öelda ta jäljetut hauda.

Kas olete kõik ka valmis
haarama rändurisaua
või mõõka siduma vööle
ja moonu panema pauna,

et läbi otsida mõnda
mäestikutippu, mis aurab,
ja mõnda päikses ja põuas
laiuvat lämbinud lausmaad?

Küllap mõnd käepärast kääbast
või rajale näha rauna
nõustute puistama üle
pärgade priiskava auga!

Kui tee peal kohtate mehi
sedagi liiki ja launa,
kel rist omaenda hinges
võiks kanda ta nimelauda,

kes nagu tema on talla
kord toetanud jalarauda,
raudkämblal rahutut ratsut
ka laksanud vastu laudjat,

ent jõudnud sinna, kus ennast
on pandud endasse hauda, —
siis nende auks pole vaja
mälestusmissasid laulda.

2

Rändrüütleid siiski on olnud
ja siiski olema saab,
sest samal arvul, kui sureb,
neid ilmale tuleb taas.

Üks langeb lahinguväljal,
verd purskamas värskes haav,
suul võrratu nimi, mida
kannab ta südamedaam.

Teise kõrri viimse ohke
summutab silmuse aas,
kui võllast peab argumendiks
mõni kuningas või tsaar.

Kuid naeruga surnuks lüüa
ei saa neid mitte üks raas,
sest naeruväärsus ju ongi
kangelastegude kaal.

Rändrüütleid sureb ja sünnib
ja iga sünd on kui naas,
sest õuduseks õelatele
jääb nende isetu traav.

Hea kannupoistele maitsku
kõik pakutav sööm ja saam
ja olgu lääniks neil vahel
mõni väike maa või saar!

Rändrüütleid ikka on olnud,
neid teab iga ilmakaar.
Ei kuulu nendele miski.
On kõik nende pärismaa.

3

Teravmeelne don Quijote
veel käis oma maiseid matku,
kui talgi nõrkusehetki
mõnikord olema sattus.

«Oh püha isa Guillermo,
sa kinnita minu jaksu,
sest jälle mind kiusab miski
ja jälle mu meel on vankuv.

Olen läinud lausa lämpi
ja sattunud suisa sampsu:
hiiglaste asemel lihtsalt
tuulikud tulevad vastu,

ja mu Dulcineal pihud
seasoolamisest on rakkus,
ja on verdtarretav tunne,
et mu armastuski lahtub.

Oh püha isa Guillermo,
ära kaob mu kõlblas vaprus,
kui tõest ja ilust mu ümber
näib äkki nii rohke nappus.

Oh püha isa Guillermo,
ma tean, et langesin pattu,
ja et heaks see jälle teha,
võin kanda ükskõik mis raskust!»

«Teravmeelne don Quijote,
sinu patt on andeks antud,
sind Kõigevägevam kaitsku
ja Kurat sind lahti lasku!»

4

Teravmeelne don Quijote,
La Mancha rüütlite rüütel,
oma õilsa elu jooksul
sai näha kõikisugu tüüpe:

küll kirikuliste voore,
küll sunnitöölise küüte,
kus ühtedel puudus vourus
ja teistel vähimgi süüke.

Teravmeelne don Quijote,
La Mancha rüütlite rüütel,
nägi teie tarka mõistust
vaagivat saake ja püüke,

nõuks võtvat tõsidustahte
või siivsusesoovi süütel
küll enese orjaksoste,
küll enese vabaksmüüke.

Teravmeelne don Quijote,
La Mancha rüütlite rüütel,
ei tüdinud teist ja teie
tarkuse tüütuste-tüüttest:

oma soomusrüült ja relvilt
ta nühkis rooste ja rüüste,
kuni kõik säras ja siras,
kuni kõik klantsis ja küütles,

ja tegi seda, miks teda
suud mööda austate nüüd te —
truult teie vastugi kaitses
teie endi hulle müüte.

Vanad kellad

1

odust taksoga surnuaeda sõites tuleb arve nelikümmend kopikat. Ma ei ole siiani ühestki matusest osa võtnud ja terve kalmistu peal on vaid üksainus haud, mis minus mõningal määral tundeid võib äratada. Esimest korda käisin ma siin kaks nädalat tagasi. Siis polnud veel musta risti väikese plaadikesega, kust võib lugeda kadunu nime daatumitega 1883—1967, ja kalmu ääristavat kitsast mururanti. Ent kuulake, kui teil tahtmist on, ma jutustan teile selle loo. — «Tuleta meelde ennemuistseid päevi, pane tähele aastaid põlvest teise.» (5. Moosese raamat 32, 7.)

Kristiine N. oli tõepoolest hea naine. Usun, et tema vooreslikkus oli tingitud siirast usust pühakirja ja kõige muu sinnakuuluva vastu. Nägin ma teda peamiselt kirikus. Tal oli alati hea meel ja iial ei unustanud ta mulle tähendamast:

«Palu ikka, et jumal sulle tervist ja tarka meelt annaks.»

Ent nagu teada, ei tee Issand Jumal kunagi seda, mida inimesed paluvad. Ükskord, kui ma teda jõulujumalateenistusest saatsin, sõnas täta (nii me teda kutsusime):

«Mine nüüd koju, laps,» ja lisas nukralt: «Mina lähen ära oma kongi — hiiri tapma.»

Ta ütles seda nii vaikselt, et ma seda rohkem tajusin kui kuulsin. Täta oli väga kurb, kui ta naeratas. See polnud vana naise irooniline muie, oh ei, see oli lapse naeratus pärast nuttu, kes on leidnud tänavalt surnu-aetud linnu, selle taskupõhjas koju toonud ning salamahti liivakasti matnud, õnnelik oma naiivsetes lootustes.

Võtsin tal käest ja läksime nii kahekesi läbi linna. Minu ema oli väga lahke ning see on üks ilusamaid õhtuid minu elus. Ja-jah, ärge naerge, noor poiss vananaiste seltskonnas. Olen olnud paljudel omaealiste olen-gutel, kus lõbustatakse end karjumisega. Ma ei liialda, kui ütlen, et tol jõuluõhtul olime me õnnelikud. Veidi vinti jäänud, hakkas täta laulma. Sõnad olid vanad, kiriklikud, ent südamlilik meloodia ja küünlavalgus mõjusid kõigile meeldivalt. Tundus, nagu oleks mingi raske koorem temalt võetud, vist kaua polnud ta nii rõõmus olnud. Või näis see mulle ainult nii, ma ei tea. Igatahes pärast, kui olin ta koju viinud, naeris ta ja istus otse lumme. Aitasin ta üles, avasin ukse ja soovisin head ööd.

«Mõnda ööd nüüd veel või,» vastas ta, pilk taevas, kus ikka alles kumendasid raketid.

«Mitte ainult kannatused,» mõtlesin, «vaid ka rõõmud omavad tähendust. Isegi üsna väikesed rõõmud.»

2

Võib ju olla, et tolle õhtu mälestused, nii nagu paljud teisedki või koguni terve elu, millest pole jäänud muud mälestusmärki kui hauaküngas üleatmiskvartalis, osutuvad lihtsalt mõttetuks, sest lõpuks saab ju ikkagi mõõt täis. Aga mõte surmale sarnaneb kiriku rituaalidega, mis näivad küll absurdsetena, kuid vormivad inimesi.

Ent kuulake, edasi läheb kõik loomulikult, nii loomulikult, et see enam tõepärasena ei näi.

Kui ma ühel õhtul roidununa töölt tulin, unistades ainuüksi kuumast vannist ja õhtusöögist, leidsin oma postkastist sedeli, millega mind lähemal ajal paluti notari juurde — kod. Kristiine N. pärandusajus — sisse astuda. Hoidsin ümbrikku näpu vahel, oskamata midagi teha. Ma ei nutnud, nagu sellistel puhkudel tavaks on, ma ei tundnud isegi leina ega valu — ainult mahedat igatsust, millel pole nime.

Järgmisel päeval, kui olin end töölt vabaks küsinud ja tundide viisi mööda kõikvõimalikke instantse ning ametiasutusi jooksnud, sain ühteist teada. Kuid see pole eriti huvitav. Üksinduse sõnad olid avanud mulle oma tähenduse. Tema keldrikorterist leidsin ma järgmise pühendusega piibli:

«Südamest armastatud tütre Kristiinele leeritamise aja mälestuseks tema vanemate Antoni ja Juulia poolt kingitud.»

Ja edasi Luuka evangeeliumi tsitaadi («Laske lapsukesed minu juurde tulla» jne. 18, 16) all:

«Kaasimir: sünd. ... 1909. a., rist. ..., surn. ... 1909, maet. ...

Boris: sünd. ... 1921, rist., surn. ... 1921, maet. ...

Arkadi: sünd. ... 1927, rist., teadmata kadunud 1944.»

Võtsin kaasa selle piibli ja kaks kella, sest muud sealt võtta polnud, ühe rooma numbritega köögi seinalt, teise katkise vedru ning saksakeelse kirjaga öökapikest. Mõlemaid oli hoolega puhastatud, isegi õli oli tunda, ja ämmuilma koristamata ruumis näisid need puhtusaarekesed kummalistena. Nõnda imelistena, nagu varjaksid nad endas viimse tunnistajaga hauda kaasaviidud suurt saladust.

3

Täta haua peale tellisin ma kalmistuvahi käest üsna lihtsameelse puust risti, müttasin, et kalmule veidigi meeldivust anda, ja läksin siis preestri juurde. Jah, ta saavat tulla küll; ma teinud väga õigesti, et tema

juurde tulin. Täta hing saavat ainult siis rahu, kui jumalateenistus peetud. Ent õieti ei tea ma isegi, miks ma seda tegin. Mul oli lihtsalt tunne, et pean seda tingimata tegema, lõpule viima asja, millesse mul pole vähimatki usku, kuid mis minu kätte on usaldatud, isegi mõttetuse.

Õhtul puhastasin ära oma «Remingtoni» ja tippisin kutsed mõnele tuttavale ning koguduseliikmele, kes tätat olid tundnud. Toiming rahustas mind väheke, kuid süütunne säilis. Mitte meie ei vali oma aega, nagu lapsed ei vali oma vanemaid. Nüüd ma tean, et mitte mina, vaid täta aeg ja inimesed, kes vormisid seda aega, olid süüdi. Meie vastutame oma aja eest, oma masinavärgi eest ja selle eest, et keegi hammasrataste vahele ei jääks.

«Jehoova Jumal, kelle päralt kättemaksmised on, paista ette. Tõuse üles, sina maailma kohtumõistja, maksa kõikidele kätte, mis nemad väärt on.» (Lauluraamat, 94.)

Tseremoonia kalmistul andis mulle suure elamuse. Iial pole ma näinud midagi nii rabavalt tobedat, ent samal ajal usust ja lootusest hoo-vavat. Preestri lühinägelikud silmad (ta ei kandnud prille) olid muutnud oma kuju, tema tige raisakullinägu põrnitses leinalindikeseга küün-laid, kui ta laulis suurt ekteeniat:

«Halleluuja, halleluuja, halleluuja. Kiidetud oled sina, Issand, õpeta mulle oma seadmisi . . .»

Jumalateenistus kestis kõvasti üle poole tunni. Naised nutsid. Preester talaaris oli võimas nagu tamm. Tahtsin väga suitsetada ja kannatasin, tõtt öelda, ainult selle all.

Lahkudes surusin millegipärast kõigil kätt. Preester oli vahetanud oma talaari nailonmantli vastu, tema nägu ja hääl olid jälle tavalised. Minu tumma küsimuse peale vastas ta tasa, et teised meid ei kuuleks:

«Millesegi peab ju inimene uskuma.»

Siis keeras ta järsult selja ja kõndis minema, üle keskea mees, nailon-mantel seljas ja portfelli käe otsas. Ent ainult mina teadsin, et see peidab endas musta talaari.

Ämblik

li umbne. Toa nurgas sõi hallitus kärisenud ja määratud lillelist tapeeti ning hiiglasuur ämblik ratsutas läbi oma tolmunud võrgu. Need olid järjekordselt tühjad, kuna viimane kärbes oli kaks päeva tagasi hinge heitnud. Keset tuba laual lebas pesemata taldrik koos rohekaks tõmbunud leivakoorikuga. Vaid hambajäljed leivas rääkisid inimesest, kuid võimalik, et ka ämblik oli sealt närimas käinud. Polnud ju seegi võimatu. Mida nad üldse söövad peale tolmu ja ühe kärbe aastas? Need ämblikud? Hõõveldamata laudadest kokkuklopsitud voodil lebas tühi pudel. Pudelil valendas tükike paberit. Astusin lähemale ja urgitsesin paberi välja. Sellel oli kiri:

«Ära mind otsi. Olen voodi all.»

Vaatasin voodi alla, kuid peale tuhvlite polnud seal midagi. Lõin ukse enda järel paukudes kinni ja läksin kohvikusse.

Kohvikus oli umbne. Suured aknad olid pärani lahti, aga õhku ei olnud.

«Andke mulle õhku!» palusin ma, kuid Alfred tõmbas mind käest ja osutas toolile.

«Istu,» ütles ta. «Istu ja joo konjakit!»

Istusin ja jõin. Alfred uuris mind sõbralikult:

«Läks paremaks?»

«Olen voodi all. Ära mind otsi,» ütlesin talle ja hakkasin itsitama.

Alfred tegi suured silmad, vaatas ringi ning küsis:

«Mis sinuga lahti on? Lips on ka viltu.»

«See pole lips. See on jupp neljanda korteri pesunöörist,» seletasin talle ja valasin konjakit.

Läks järjest umbsemaks. Pani hingeldama.

«Õhku!» palusin uuesti.

Alfred pani mulle käe õlale ja vaatas otse silma:

«Aitab sulle. Mine maga ennast normaalseks!»

Ma ei kannatanud pilku välja, langetasin pea, tõusin püsti ja lonkisin minema.

Tänaval tuli mulle meelde, et olin . . .

«Tšao!» hüüdis keegi. Tõstsin pea. See oli kunagine klassiõde Rita oma koerakesega.

«Hellou, Rita!» tervitasin viisakalt. «Jalutad oma peni?»

«Sa oled ikka samasugune,» arvas ta.

«Jah. Olen endine,» olin nõus ja hüppasin eemale, sest peni nuusutas kahtlaselt mu püksisääri.

«Hellou!» lehvitas Rita ning järgnes penile, kes uut ohvrit haistis.

«Tšao,» pobisesin omaette ning läksin igaks juhuks üle tänava.

Jõudsin tagasi parajasti enne vihma. Esimesed piisad krabisesid lehtedel. Müristas. Avasin ukse ja astusin sisse. Toas oli ikka umbne ja ämblik rippus laest just leivatüki kohal.

Veeretasin tühja pudeli teise nurka ning heitsin voodile. Vaevalt sain uinuda, kui ämblik hakkas rääkima. Ta jutustas mingisugustest mängutoosidest ning laulis refrääniks:

«Kui on sinul tuba, kus ei küsi sa luba,
üks asjake sinna siis too.
Keset ääretut merd on sulle siis vend
see mängude, imede toos.»

Ja ma seisin sinise mere ääres ning hoidsin peos laulvat kivikest. Kivike oli üleni roosa ja lainetest siledaks uhitud ning ta tuksus mu sõrmede all nagu haavatud kajakas.

Meri mühises ja lainevaht imbus liivasse.

Kivike helises ja helid hajusid mere mühinasse.

Ma tõusin ja tõusin, et lennata ära koos helidega, kuid ämblik haaras mul jalust ning karjatas:

«Mitte kuskile sa ei lähe! Mitte kuskile!»

Avasin silmad. Ämblik rippus endiselt leivatüki kohal, kuid vihm oli üle jäänud.

Mööda pesemata aknaid jooksid alla puhtad triibud. Võtsin paberitüki ja kirjutasin selle teisele küljele:

«Voodi all on vaid tuhvliid. Kumb neist oled sina? Tulen esmaspäeval uuesti. Võib-olla oled siis juba kodus?»

Nägemist.

12. juuli 1968.

Ämblik on lurjus.»

Tõin teisest toanurgast pudeli, torkasin kirja sinna sisse ja asetasin pudeli lauale. Just ämbliku nina alla, et las loeb, kui aru saab.

Lõin ukse paukudes enda järel kinni ja läksin välja. Hingata oli vabam ning astusin kohvikusse. Suured aknad olid suletud, aga õhk oli kerge. Alfred istus lauas ja viipas käega.

«Ära mind otsi,» itsitas ta. «Olen voodi all.»

«Ole pealegi,» urisesin vastu ning sirutasin ennast toolil.

«Üks tomatimahla, palun!»

Vennaksed

Siit alt, järvelt, tundus linnake otsekui peopesal olevat. Samuti nagu järv ülevalt linnast vaadatuna.

Linnapoolsel kaldal hakkas keskpäevane elevus vaibuma. Suplejate päid ja murul peesitajaid jäi vähemaks. Vetelpäästejaama valjuhääldajaist venitas üks kodumaine estraadilaulja oma närimiskummina venivat häält. Tuulehoog pani veepinna virvendama ja tõi ümberkaudsetelt heinamaadelt niidetud rohu ning õite lõhnu. Lõhnad jäid kauemaks, aga tuul kadus kohe ja kuumus kleepus tagasi higise naha külge.

Mõlemad vennaksed lebasid selili paadis ja vahtisid üksisilmi õrnisist õhtusse vajuvat Mulgimaa taevast.

Õö jooksul ei jõudnud maa veel eilse päeva soojusest jahtudagi, kui juba uus päike hommikuks tõusis.

Nägu kavalal muigel, seisis lillelises kleidis tüdruk toa lahtisel lävel ja vaatles und teesklevaid vennakseid.

«Poisid,» ütles ta. Aga poisid surusid näod patjadesse ega teinud kuulmagi.

«Poisid. Ma toon vett!» ähvardas ta. Aga vastuseks kostis vaid südantlõhestav oigamine.

«Poisid. Ma panin teile söögi valmis,» meelitas ta ja tabas märki.

«Vanamees. Kas kuulsid? Ta ütles «süüa»,» tõstis noorem pea.

«On see võimalik? Ega sa valesti ei kuulnud?» kergitas ennast vanem ja viskas tüdrukut padjaga. Tüdruk naeris nii, et päiksekiired löid põrandal värelema, ning lennutas lennust püütud padja tagasi.

«Käterätid on köögis. Kaev on aias,» teatas ta ja kadus.

Vennaksed ujusid. Järve roheline vesi oli soe ja kallistas nende pruu-niks põlenud, hõõguvaid kehasid. Nad tunnetasid seda ning sukeldusid voogudesse, mis hõljusid kui hiigelnäki laialikammitud juuksed. Nagu suured konnad tiirutasid nad vetikate vahel. Ehmatasid kalu ja lasid mullikesi. Tõusid siis uuesti pinnale, ahmised õhku, puristasid ning ujusid edasi.

Trossidel rippuv sild üle sügava vallikraavi kõikus hädaohtlikult. Vennaksed seisid keset silda ja kiigutasid. Lauad kägisesid, trossid võbisesid ja inimesed ei julgenud üle minna. Aga lillelises kleidis tüdruk tuli naerdes mööda võnkuvat silda ning viis poisid varemeid vaatama.

«See oli siin vangikong teiesuguste jaoks.
See siin oli kaev

ja see salakäik seal
viis kaugele, kaugele metsade taha,»

jutustas ta. Vennaksed noogutasid päid ning loopisid kivikesi kaevu.

Maantee lookles linnast välja. Nende paigatud püksid püüdsid tolmu ja läbi luitunud särkide põletas päike õlgu.

Künkal vennaksed seisatasid ja vaatasid tagasi.

Linna piiril seisis lillelise kleidiga tüdruk. Nad lehvitasid talle ning tüdruk lehvitas vastu. Ka järgmisel künkal lehvitasid nad tüdrukule, kes jälle vastu lehvitas. Aga kolmandalt künkalt vaadatuna oli linnake neelanud lillelise tüdruku ja ka vennaksed ise kadusid pikkamisi roheliste väljade rohelusse.

* *
*

pikk mees
mõni veel
varblane ja
mina ka

Ekraan lõi helendama ja pikk mees naeratas ning ütles:

«Tere, see olen mina.»

Ta ei öelnud meie, ei öelnud nemad ega teie. Ta tuli ja ütles lihtsalt:

«Mina.»

Siis ta lonkis edasi-tagasi. Jutustas oma veidraid lugusid.

Siis laulis, plõnnis kitarri ja kehitas oma tugevaid õlgu.

Lõpuks lehvitas käega, naeratas jälle ja pilgutas vandeseltslaslikult paremat silma. Pilgutas silma ja läks ära.

Ekraan kustus, kuid mitte päriselt. Tuhmil klaasil haigutas põlglikult pisike kadedus. Ja veel üks ja veel ja veel. Pisike kadedus paisus, punsus ja polnudki enam pisike, vaid normaalne, igapäevane inimlaps. Ta näpistas ennast heameelest tagumikust ning viskas ülemeelikult kукerpalli. Oleks juba aknast välja tänavale sülitanudki, kuid märkas õnneks postimilitsionääri.

Seejärel ta ruttas kohvikusse ja tellis kolm kohvi järjest. Istus kirjutuslaua taha ja kirjutas ajalehele. Lõpuks kuivatas taskurätiga higistavad sõrmed ja ronis kõnepukki.

«Meie,» ütles ta paljutähendavalt.

«Kõigi meie nimel,» ütles ta lootusrikkalt.

«Meie sünnipärase tagasihoidlikkuse.

Meie toreda kultuuri.
Meie korraliku kasvatuse.
Meie algupäraste miniseelikute nimel,» ütles ta nelja hingetõmbega ja hakkas hüsteeriliselt hõiskama:
«Nüüd!
Nüüd on ta meil peos!» hüüdis ta.
«Ei!
Jalgade all maas,» parandas ta närviliselt ja viibutas kaua ning püüdlukult rusikat ilmakaare suunas, kuhu too pikk mees oli kadunud. See oligi kõik, sest rohkem polnud tal midagi öelda.
Läksin õue. Oli esimene aprill. Öhtu oli sombune ja igav. Akendest vaatas tume pimedus. Tahmane vesi solises rentsliis ja üks hilisõhtune varblane nautis kevadet.
Mina ka.

Nägu

HOIDKE RAHA HOIUKASSAS! Ja kohe selle all vihikuleht teatega: LEITUD PEENRAHAKOTT KOOS VÄHESE RAHAGA. KÜSIDA KASSAST.

Poiss luges ja kehitas õlgu.
«Juhtub,» mõtles ta. «Maailm on suur. Maailmas juhtub mõndagi.» Päike aga paistis lagipähe ja poiss eemaldus linnakese autobussijaamast. Ootavad reisijad osutasid ta narmendavaks kulunud pükstele ning ütlesid, et paha, et need lõngused ei kao. Poiss viskas pambu üle öla. Tagasi ta ei vaadanud.

Poiss käis linnakese supelrannas ujumas, sõi iseteenindavas sööklas taldrikutäie suppi ja astus uksest välja. Nii ta sattuski linnakese peatänavale. Ajalehekioskist ostis ta kaks ajalehte ning istus madalale kivi-müürile.

Nägu vaatas aknast. Kõik pärastlõunad järjest. Kui sadas, siis läbi klaasi. Kui mitte, siis läbi lahtise akna. Täna oli aken lahti. Rongkäike ja matuseid oli siit mööda voorinud. Pasunakoore, laulupidulisi ja sõdu-reid. Igasugust inimliku sagimise sigri-migrit. Nägu aga vaatas ja rüüpas pitsitäie punast marjaveini. Rüüpas veini ja süütas kobavate sõrmedega kustunud paberossi.

Poiss jättis ajalehed müürile ning lonkis eemale. Ta sammus mööda autobussijaamast, kus istusid uued reisijad, kes talle samuti järele osutasid. Ta sammus mööda viimastest majadest ja aedadest linnakese piiril. Seal tõstis ta kätt, kuni viimaks auto peale sai, ning sõitis järgmisse linnakesse.

Ka selles linnakeses osutati talle järele ja öeldi, et küll on ikka paha, et neist lõngustest lahti ei saa. Ja poiss viskas jälle pambu üle öla ega vaadanud tagasigi. Nii ta astus mööda linnakese tänavat, kuni äkki seistas. Siis pöördus ringi ja hakkas tagasi minema. Alguses käies, siis joostes ja ikka kiiremini, kiiremini. Ta tormas mööda mitmest sõitvast autost ning hüppas siis ühele neist hoo pealt kasti. Sinna ta jäigi hingeldades lebama ja oma südamelööke kuulutama.

Nägu aga vaatas. See vanaeide ärajoodud nägu väikelinna peatänavateise korruse aknal.

Seto jutt

Kausi-Karla pajatusi

1

Meil, Saarõpäl, om samavari
ja Tsätski kandih tsässona.
Ka Peipsi pääl om uma kari —
mõnt ajava õks nässo nä.

Ma kai: õi inämp vii pääl müllä,
las lainõ laisalt nõrisõs!
Nii vallast valda, küläst küllä
mu vana vankõr põrisõs.

Mokk oll mul voh! Ja küll ma kitse,
käeh poripott vai kummõ kauss:
«Õi olõ joht mul piinit pitse,
a tuugiperäst kaup om aus!

Kae, näitsik — seo õi olõ lori,
kae esi — seo õi olõ lõõp:
kuuh säksa savi, preisi pori,
hüä seto sehvt ja vinne võõp!»

Ma pallõ paki, vähä tinge —
mis tost! Las kaubal linnata!
Ku nägo miildü, muidü kinge,
ku kõik, sis anni hinnata...

Üü otsa mõnõh kööginulgah
ai juttu külmä ahjoga.
Must mõtõ mõiräs tõiste hulgah:
«Jäl', veli, kauplõd kahjoga!»

Müü liud vai inglükroonidõga,
a justkui juudast saat sind laim.
Päiv mässä vai ikoonidõga,
a tiid õks juht üits paha vaim.

Küll kiusas tä ja näütäs näksõ,
õt seeh mul painus süämepars.
Roisk rõõmu suurdõ mõtsa käkse:
rao tiid, mu vaenõ roosavars!

Sääl paremb pajukuurt ma kiso,
tii pilli mitmõ keelega.
Mu tuhhin om üits eloiso,
ma elä sündsä meelega.

2

Oi lilli, mis ma ärä löüdse,
oi lehti, varsi, idusi;
noid höhvu, kedä panni köödse,
noid härgi, kedä sidusi!

Noid paharette, kelle tarrõ
ma risti tei ja itsiti;
noid nõidu, kelle luvvavarrõ
ma piuta poolõs pitsiti!

Õh, nakaku nä õigõ hõlma,
ku õdagus saa peräle!
Ma laisa ruuna sapa sõlma
ja päitse põlmi märäle!

3

Potikuurma, potikuurma lätsivä nä kraavi.
Olli nuur ma, olli suur ma, mudkui lassõ traavi.

Vana võik mul, vana võik mul herk kui tulõkuma.
Mõtli: ükstäkõikmulpuha, kaatsa omma uma.

Anni piitsa, anni piitsa niidävõrd kui jaksi.
Kõtt mul tänüt: kõõtsa-kiitsa! Minä mudkui kaksi.

Puhmu kaiva, puhmu näivä: põrgumüll käü püteh!
Ku ka uhja jalgu jäivä, rüükse esi üteh ...

Tei ma hüppit, tei ma kükke kohe kiäki näüdäs,
silmä sattõ savitükke, suuhtõ tsilksõ täüdäs.

Hobõsõga ... hobõsõta! Tuisas tolma ja vesi ...
Kiäki ullüst är õs võta, ullis jäi ma esi.

Kuri kai mu silmäkortsost, süä läts täus ja ahnõs:
poig jäi ilma leeväportsost, hindäl kurk sai kahrõs.

Potikuurma, potikuurma püürsevä nä sassi.
Hõiksi: poiss, süü supp ja suurma! Esi kõrpse kvassi.

Las käü jutt sis ütehvaloh, ku om miilt ja mokka.
Hummogul ma üteh taloh ruunalõ tei rokka.

Vahtsõ-sihtse ümbre nulga: hoosõl jano kangõ.
Torbast löütü võhrujulga leie kaivopangõ.

Sis ma, sis ma sama huuga lätsi jauhulattu ...
Peremehe margapuuga roka vihtsõ vattu.

Ütli: hopõn, kullõ kipõn, jätä suitsõravva!
Tulõ, juu, mu tulõkipõn, sõita saat viil kavva!

Nõtsku läts täl sälävirgõs, nõssi hannavõrgõs ...
(Olli sääne häste kirgõs luum ja veidü tõrgõs.)

Puul tä jei. A puul jäi järke. (Puul om pallõ hüväst.)
Küll pei plaani, küll ma mäрге, mis saa tollõst üväst?

Õt oll hinnah õga terä nigu seto nali,
tollõperäst rokaperä täütätünnü vali.

Sis ma seie saiakantsu. Nakka rattit määrmä,
kuulõ: pütt lüü kuurmah tantsu! Kae, sääl rokk läts käärmä ...

Seni, koni asjo klaarsõ, pütt kos lahki põmaht!
Ruun mul hirsõ, esi naarsõ nii, õt katus kõmaht!

Vanaroisk, küll võtas tuud ja muudki naarunälgä!
Ragisiva rooviruudja, katus sopsti! sälgä ...

Nii ma, nii ma õgal aol jo jäi sääl pinne hauku:
külärahvas ... tä om jaol jo kohe peräst pauku!

Õgast perrest, õgast talost saibas kaala sattõ.
Võik, sa vahid varjoalost!

Kos mu kuurma kattõ?!

* *
*

Üks naaber kõrvetas sind naerul suuga,
et vastu kopsu raksas küljekont,
ja teine naaber
 musta tollipuuga
takseeris sind: kas oled hiid või tont?

Või lihtsalt lihtsaks peetud inimene,
või eesel, igavene künnihärg ...
Läks üle lahe sinu sinivene,
lipp plaksus vardas, mastis lillepärg.

Oh lembelaule, õilsaid inimesi,
kui huvitaks neid ainult töö ja taip!
Nüüd selili
 siin kase all sa lesid,
pea all on piits
 ja kattedeks muruvaip.

Kutse

1

õunavahes tuli arvestaja Ainile ütleva, et ta kohe kaadriosakonda Soikkoneni juurde lähaks. Ain oli teiste remondimeestega parajasti lori juttu puhunud, ja polnud rahul:

«On mul praegu vaba aeg või ei ole?»

«Ja mis mina sellest tean,» vastas nende tsehhi paksuke arvestaja nipsakalt ja läks, oma punastesse treeningpükstesse hädavaevu mahutatud istmikku kahele poole hüpitades. Ain ajas ennast vastu tahtmist, nimme aegapidi püsti, otsis lapi, pühkis käed puhtamaks ja venitas:

«Ülemuste käsk on vanem kui meie.»

Turbatööstuse peakontor ei asunud remonditsehhist silmsihis võttes kuigi kaugel, aga valvevärava kaudu tuli sinna veidi pikem tee. Kevadine päike oli kõik kohad lompe täis sulatanud, nende vahel tuuritamine võttis oma aja. Poiss vilistas meeldetulnud viisikest ja arutas ise, milleks teda nii äkki vaja pidi minema.

Kaadriosakonna juhataja Soikkonen ootas teda, olles ruumis üksipäini. Soikkonen oli siia tulnud mereväest, kandis seniajani juba kauni kesti võidunud ohvitserimundrit, mille vasakut taskupealset ilustas kahekordne rida kirevaid lindikesi.

Soikkonen käskis Ainil ukse sulgeda, alles siis ütles:

«Maakonna komsomolikomiteest helistati ja kästi, et sina oleks neil seal homme kell üheksa. Vot nii. Said aru?»

«Täitsa,» vastas Ain. «Miks see...»

«Sina oota, kui mina räägin. Las mina räägin sulle kõik ära. Sulle on veel üks sadaanije. Kui rahvakaitsele. Kassapidaja peab homme pangast raha tooma. Sina saadad teda.»

«Maiaga linna! Noh, õige maru!»

«Selge!» Ain lõi end vahvasti sirgeks. «Valvata, et kassapidajat ära ei varastataks.»

«Mis sa vigurit teed. See on tõsine sadaanije. On olnud... noh, napa-deeni jeid. Pead olema valvel. Öhtul annan sulle nagaani. Nii, vot. Kellelegi ei tohi rääkida. Kassapidajat tunned?»

«Natuke ikka.» Ainil oli tegemist, et muiet maha suruda. Või tema ei peaks Maiat tundma!

«Siis räägi temaga kokku, kus teie kokku saate hommikul, ja kõik. Päev makstakse sulle välja.»

«Kunas ma siis selle... müristaja järele tulen?» küsis Ain asjalikult.

«Enne seitset öhtul. Ja kellelegi ei näita. Kui küsitakse, kus sõidad, ütled, et linna, muud midagi. Bandiitidel võivad svjäsi olla.»

Ain kinnitas. et ei ta räägi kellelegi midagi.

Palgarahade järel käis Maia harilikult ikka kahe või kolme vindimehe saatel, sest mine sa tea. Metsavennad olid niisuguste nooside peale maiad, ja valvesse valiti sõjas kuuli kuulnud mehed. Poisikesi ei peetud sinna parajaks. Praegu palgapäeva paraku polnud, need rahad, mida Ain saadeti valvama, pidid pisemad olema. Aga noh, ega paarisaja kulli pärast kah kas või ühtainukest kaitsjat välja saadeta. Ain tundis ennast igatahes tähtsalt.

Kontori koridoris kõõritas ta suletud kassaruumi poole. Äkki istub Maia seal, oma plekiga ülelöödud ukse varjus? Vaevalt. Maia armastas sööklas lõunatamas käia.

Nende väikeses asulas oli iga vähegi püsivama elaniku kohta kollektiivsete pingutustega koostatud üpris üksikasjalikud suulised ankeedid, ja selle põhjal teadis Ain Maiast üht ja teist juba enne oma natuke äkki tulnud ligilöömist. Selle ankeedi poiste suus liikuvast variandist seisis, et Maia on täitsa tüdruk, aga ainult teatud maani: tissikatsumiseni on temaga jõutud, kaugemale mitte. Aga ta kodupaigast järelejätnud andmed täiendasid, et Maia enne turbatööstusse tulekut ühele sellile lausa järele jooksnud, ja sellele polevat miskit keelatud.

Maia oli Ainist ligi kolm aastat vanem, ja üheksateistkümneaastasele poisile paistis see vahe nii suurena, et oma esimestel siinelamise kuudel tundis ta kassapidaja järele igatsust ainult palgapäevade eel. Nõnda see oli, kuni Ain paar kuud tagasi tantsuõhtul Maia põrandale võttis. Täitsa juhuslikult. Tegelikult heitis Ain silma ühele priskele külatotsile, sest Ainile meeldisid millegipärast just priskepoolsed. Aga too öitsev isend ilmus kohale koos turske kavaleriga. Säherdusega ei maksnud hakata rinda pistma. Ja et esimese tantsu ajal just Maia sattus lähedal ja vaba olema, siis võttis Ain tema. Maia oli väheldast kasvu, kõhnapoolne, pea-aegu et kondine, ja vähemalt Ainile ei pakkunud ta silmarõõmu. Aga tantsis ta pagana kergelt, laskis ennast ligi suruda, ta käed olid pehmed ja soojad, ja Ain taipas õige peatselt, et matsakate pimesipäine eelistamine on olnud eelarvamuslik eksimõte, mille heakstegemisele ta ennast selleksa õhtul nii põhjalikult pühendas, et ainult paariks tantsuks jättis Maia vabaks. Mõistagi oli tema see, kes Maia koju saatis. Tüdrukute ühiselamul oli justkui nimme nirgeti-nurgeti tehtud eeskoda, kus vajaduse korral võis varjulise paiga leida. Maia ja Ain suudlesid seal kaua ja isukalt. Sellest õhtust peale olid nad nüüd juba küllalt tihti ennast üheskoos näidanud, et neid võidi paarikeseks nimetada. —

Poiss väljus kontorihoone trepile, vaatas söökla poole, mis metsa ääres barakis paiknes. Lõunavahe pidi lõpule lähenema, aga Maiat polnud näha tulemas. Ain otsustas teda siinsamas oodata.

Alles nüüd turgatas meelde, et ta linnas peab komsomolkomiteesse minema. Nagu mõni asjamees... Mis paganat nad temast tahta võivad? Eks sõitnud ise siia, kui ta neile äkki tarvilikuks muutus...

Sellel hetkel nägi Ain Maiat söökla uksest välja jooksvat ja kontori suunas silkavat. Ta polnud palitult ega rätti ümber pannud, oli kampsuni väel, ruugevõitu pikad juuksed hüplesid iga sammu juures nagu suurest heameelest, et said jälle päikese ja õhu kätte. Lompide pärast pidi tüdruk hoolega jalge ette vahtima, selletõttu märkas ta Aini alles siis, kui juba trepi ette kuiva peale jõudis.

«Tere kah, sa meie õnnistegija,» ütles poiss sõnad, millega kassapidajat noorema rahva hulgas tavatseti tituleerida.

«Oeh,» tegi Maia, tõmbas sügavasti mitu korda hinge, siis ütles: «Kuule, ma jään tööle hiljaks.»

«Mul on ametlik jutt,» vastas poiss salapäraselt, vaatas ringi, alandas häält. «Mind on sulle homseks saatjaks määratud.»

«Mis saatjaks . . . Ah nende nelja tuhande pärast!» hüüatas Maia valjusti ja põlastusega. «Noh, jumal tänatud, et vähemalt sina sattusid.»

«Siis hommikuse rongiga, eks?» küsis Ain.

Maia võibistas õlgu, enne kui vastas, et tema mõtles sedakorda vahelduse mõttes õhtusega sõita, et saab linnas kinno minna või midagi muud ette võtta.

«Aga kus sa ööd oled?»

«Mul tädi linnas, tema juurde hädapärast mahub,» ütles Maia.

«Äkki võtad mind kah kaasa?» pakkus poiss. «Läheksime, tead, restoraani ja tantsusaali. Mis?»

Maia arvas asjalikult, et ega see laita mõte ole, ainult et tädi juurde teda küll viia ei saa.

«Tead mis,» lisas ta otsustunult. «Üks võimalus on. Kui tahad, tule.»

«Iga kell!» oli Ain hakkamas.

Pärast lõunat tegi ta vajalikke ettevalmistusi: otsis viiskümmend rubla laenuks, ühiselamukaaslase käest kauples triiksärgi, sest ta enda ainus oli liialt kulunud. Natuke enne seitset oli ta uuesti Soikkoneni juures, kes talle seifist ilma kabuurita nagaani pihku pistis ja kuhugi laskis alla kirjutada.

«Pea meeles, kolm padrunit on, üks on rauas. Vaata, et mingit huli-ganstvot ei hakka tegema. Oota,» taipas ta sealsamas. «Kas sa oskad lasta?» Ja kui poiss ei-d ega jaa-d ei vastanud, korraldas lühikese inst-rueerimise. «Vaata, siin pole midagi, lükkad selle . . . noh, selle . . . predohraniteli, noh, näed, alla, ja muudkui pauk tuleb. Kui vaja läheb. Nii vot.»

Ain kinnitas, et talle on laskmisekunst selge, pistis relva põuetas-kusse ja läks läbipääsuputka juurde, kus nad pidid Maiaga kokku saama, et õigeks ajaks jaama jõuda.

2

Linnas võttis Maia nagu iseenesest algatuse enda kätte. Oli küll te-magi maalaps nagu Ain, aga praegune amet sundis teda alatihti linna-reise ette võtma ja ta tundis ennast siin oma kavalerist kodusemalt.

Kõigepealt, ütles ta, käivad tema tädi juures ära. Pikemat midagi seletamata hakkas Maia ees astuma, Ain lonkis sammu võrra tagapool talle järele. Oli juba pime, elektrit paistis ainult kesklinnale jätkuvat, veidi edasi võis kardinate vahel näha vaid tuhmi lambi- või künula-kuma. Nad kõndisid kaua mööda kühmlikke, libedaid tänavaid, kuni lõpuks kahekordse puumaja ees kästi poisil ootama jääda ja kaoti ise väravast sisse. Ootamine venis nii pikale, et Ain juba kärsituks muutus, ja kui tüdruk uuesti ilmus, pidi etteheiteid kuulama.

«Loll,» ütles Maia vastuseks. «Ega ma saanud ainult üle ukse tere ütelda ja kohe võtit küsida.»

«Mis võtit?» päris Ain.

«Öömaja võtit.»

Aga rohkem Maia ei seletanud.

Restoran, kuhu nad otsemaid tädi juurest tüürisid, ei petnud nende lootusi. Oleks ainult raha rohkem olnud! Kuid niigi tundis Ain, kui nad viimaste kundede hulgas tublisti pärast keskööd tänavale jõudsid, en-

nast üpris kuraasikalt ja laul kippus kohe vägisi peale. Kurat, ilmuks nüüd mõni tülinori ja lagedale, pistaks talle tuki nina alla, näis, mis näo teeks... Poiss kobas vaba käega põue, kus nagaan, kolm padrunit sees, mugavasti käepärast oli. Aga tänavad olid tühjad ja vaiksed ja kellelgi ei paistnud tahtmist tekkivat tukki nina alla saada.

«Kuhu pärgli kohta me päriselt lähme?» muutus Ain peatselt jälle kärsituks. «Sa ise ikka tead, kuhu sa mu viia mõtled?»

«Ole mureta, ma seal ennegi ööd mööda saatnud,» vastati.

«Kellega?» nähvas Ain armukadedalt.

«Tahad palju teada. Noh, võin sulle siiski öelda, et siamaale üksinda. Aga pea meeles — see koht, kuhu me läheme, on artelli kontor. Mu tädi on seal koristajaks, tädil on endal kitsas, sellepärast olen vahel seal maganud. Pole viga, diivan on päris hea. Ainult tuld ei tohi süüdata ja kella kuueks peab õhk sinust puhas olema, tädi tuleb poole seitsme ajal. Tema on kombekas inimene, tema ulaelu ei salli. Kõik sai sulle selgeks?»

«Justament.»

Uksel, mille ees nad peatselt peatusid, oli mingi silt, aga pimedas ei näinud sealt midagi välja lugeda. Kui Ain olekski viitsinud. Aga ta ei viitsinud. Kas pole lõpuks ükspuha, mis nimega artelli diivanile sa heidad! Maia tilistas tükikese aega võtmetega, kuni nad lõpuks sisse pääsesid. Ruumides löi vastu rõskunud paberi hõng. Huvitav, mõtles poiss, millest see küll tuleb, et kõik kontorid lõhnavad ühtemoodi.

«Ei, kõrtsid kah,» täpsustas ta valjult.

«Mis asja?» ei saanud Maia aru.

«Ma ütlen, et kõik kõrtsid ja kontoorad haisevad ühte viisi.»

«Mh,» tegi Maia ainult ja seisatas järjekordse, sedapuhku lukustatud ja polsterdatud ukse ees. Kui Maia selle avas, pääsesid nad ruumi, mis oli teistest soojem ja lõhnaski teistmoodi.

«See on esimehe kabinet ja siia me ennast sisse seamegi,» teatas Maia poolihääli, nagu kuulajaid kõrvu kartes. «Ära ainult, jumala pärast, midagi segamini aja, säh, siin on sulle tool, ma lähen toon asemeriided.»

«Kust sa neid tooma lähed?» imestas Ain.

Maia seletas teistest toast, et vahel sõidab platsi mõni Tallinna asjamees, ja kui võõrastemajja parajasti ei mahu, siis pannakse ta siia tuduma ja ilusat und nägema.

Maia ilmus varsti tagasi. «Tule, tõstame diivani seljatoe maha, saab laiemaks,» käsutas ta. Poiss kuuletus laisalt. «Mida kitsam, seda parem,» ütles ta mõistaandvalt, aga tegi, mis kästi. Siis hakkas Maia linasid ja tekki laotama, poiss ta kõrval ei läbenud oodata, haaras tüdrukul ümber ja hakkas oma niisket suud kuhugi ta kõrisõlme ligidale suruma. Maia seadis parajasti patja, tõrjus poissi vaid niipalju, et asemekorraldamist saaks jätkata, aga siis ajas ennast niivõrd hoogsalt sirgu, et veidi ebakindla seismisega kavaler pidi peaaegu selili lendama.

«Vaata, mis kell juba näitab, magama on aeg heita,» ütles Maia.

Ain vahtis ringi, märkaski kirjutuslaual kella helendavaid numbreid. Lühem osuti pidi kuskil kahe ringis olema. Noh, need järelejäänud tunnid kuluvad küll muuks kui magamiseks! Poiss oli eneses ja oma väljavadetes kindel. Egas teda siia nii lahkesti poleks kaasa lastud, kui süütut kavatsetakse edasi mängida!

«Tule aita mul säärikud jalast ära,» öeldi laua juurest tugitoolist. Maia kandis moekohaseid kroomsäärikuid, mis muidugi olid ömmeldud nii kitsad kui vähegi võimalik. Poisil andis päris tirida. Kui ta hakkama sai, küsis ta valmisolevalt, kus tal veel abiks olla.

«Katsu, et ise endaga hakkama saad ja magama, mis valvur sa unisest peast mul oled,» vastati.

«Pole viga, peame vastu,» pomises poiss, aga asus oma kingapaelte kallale.

Parajasti siis, kui ta särki seljast kiskus, hüppas väheldane hele kogu diivanile, mis selle kerge koorma ühegi kaebehääleta vastu võttis. Aini raskusele reageeriti hoopis ebasõbralikumalt.

«Täitsa vahva õhtu oli,» ütles Maia, oma kõhnapoolseid paljaid käsi-varsi üle pea mõnuledes välja sirutades.

Ain mõtles: «Püüame samas vaimus edasi,» võttis tüdruku pea oma kaissu ja nad hakkasid suudlema. Ain tajus, kuidas Maia hetketi üleni pingule tõmbus, ja sai sellest veelgi julgust. Ent kõigi ootuste ja lootuste vastaselt lükkas Maia poisi liikvele läinud käe otsustavalt lähtepositsioonile tagasi ja niisama otsustavalt ütles:

«Need asjandused jäta rahule.»

Tõrje osutus sedavõrd ootamatuks, et Ain äkilises solvangus istuli kargas.

«Mis, kurat! Mis ma su'ga siis üldse käin, kui sa nagu su rahakapp ennast ainult väljastpoolt vaadata lased!»

«Kui ei meeldi, ära käi,» vastati viivitamisi, aga kindlalt ometi.

«Ei meeldi . . . Ära käi . . . Oleks veel midagi hoida. See ju teada, kuidas sa kodumail ühega tõmbasid. Aga mina ei kõlba, eks ole?»

Ain, ikka püha viha täis, läks taskutest suitsu otsima. Kuni ta paberossi üles leidis ja tule sinna otsa sai, ei kostnud Maia midagi. Alles kui poiss hakkas suitsu pahvides mööda kabinetti ringi marssima, kuulis ta:

«Noh, tõmbasin, või nimeta seda kuidas tahad. Aga see oli teine. Seda meest ma armastasin. Aga ilma armastuseta on see patt.»

«Mis ma kuulen!» Ain püüdis irvitada. «Kunas sa palveõeks oled hakanud, miks sa mulle seda kohe ei öelnud?»

«Ei ole ma kellekski hakanud. Aga et ennast päriselt . . . Selleks peab armastama.»

«Tule jah seletama, et see sell sind kangesti armastas.» Ainil vilksatas mõte, et kaine peaga ta vist nõnda ei räägiks, aga praegu ta tahtis Maiaat nimme solvata — kättemaksuks, eneserahustuseks.

Kuid tüdruku hääl jäi rahulikuks:

«Tema mind küll mitte, aga mina teda.»

See vastus mõjus Ainile korruga kui kainestusrohi. Ta otsis kirjutuslaualt käsikaudu tuhatoosi, kustutas paberossi ja prantsatas sinna-samasse tugitooli.

«Noh ja mis sellest paremat tuli,» kohmas ta, püüdes vähemalt hääletoonis sõjakust säilitada. «Vedas sind ninapidi, sai mis tahtis, ükskama-kõik.»

Tüdruk ei vastanud. Ja poisil hakkas äkki häbi.

«Sa ju kah meeldid mulle . . .» pomises ta juba areldi.

«See, mis meie vahel, pole mingi armastus,» öeldi nüüd tasaselt, ükskõikselt. «Kui sa seda armastuseks pead, siis sa ei tea sellest midagi.»

«Millest sa nii kindel oled?»

«Seda tunneb. Seda ei saa järele teha. Ma tean.»

Nüüd ei osanud poiss enam midagi öelda. Nad vaikisid. Kaua. Lõpuks Ain tõusis ja hakkas riietuma. Kui Maia taipas, mida ta teeb, küsis ta veidi ärevalt:

«Kas sa ei mõtlegi magama tulla?»

M. Leis

Flora (Õli) 1968

«Ei.»

«Ja mis sa kavatsed teha?»

«Paar tundi vähem või kauem jaamas konutada, eks see ole ükspuha.»

«Ma teadsin, et nii see meil ükskord lõpeb,» lausus Maia.

«Olen ma seda öelnud? Lihtsalt, tead, teeb närvi mustaks, kui niimoodi. Noh, niisama ühe teki all olla. Parem juba jaamas.»

«Ära ole pahane, aga ma ei saa,» ütles tüdruk peaaegu anuvalt.

«Selge. Ega ma enam... Tead, viina kah võtnud.»

«Miks sa nii vara jaama peaksid minema,» asus tüdruk nüüd teda veenma. «Ma võin endale tugitoolidele aseme teha.»

Poiss oli kõhklevalt seisma jäänud, pintsak näpus. Siis laskis ta selle langeda, läks diivani juurde tagasi ja laskus Maia kõrvale tekile selili. Nad ei vahetanud enam ainustki sõna.

3

Ain mõtles, et ega ta nagunii magama jää, aga ometi oli ta õige ruttu uinunud. Ta virgus äkki ei tea kust tekkinud eredast valgusest, hüppas poolehummusi püsti. Ukse juures, käsi alles lülitil, seisis vananenud Maia. Aga ei, Maia oli sealsamas ja kammis juukseid.

«Ärka üles, noorhärja, aitab põõnamisest,» ütles tulesüütaja vahest ainult natuke pahuralt, aga lausa kurjustamisi mitte. Selge, taipas poiss — nad olid sisse maganud ja Maia tädi oli neid siit tabanud. Kuid Maia ei paistnud sugugi ähmitsevat, kammis aina oma ilusaid juukseid. Ta oli juba riides.

«Noh-noh, ära jõllita midagi,» käsutas Maia tädi. «Sina, tüdruk, võta padjalt püür maha, pane linadega kokku, peab puhtaks pesema. Noorhärja toob mulle öömaja tasuks mõlema ahju jaoks sületäie puid. Maia, kui voodi ära teed, siis mine näita.»

Tädi silmitses kabinetti, märkas koni tuhatoois ja seletas noomivalt:

«Vaata nüüd... Kui ma seda siin näinud poleks, oleks meie esimehel kohe selge olnud, et siin on tema äraolekul käidud. Tema ise ei suitseta, konisid ei salli mitte silmaotsaski.»

«Küll ma oleksin selle ise ära koristanud,» ütles Maia.

«Oleksid... Oleksid sa mulle ütelnud, et sa siia tahad poisiga magama tulla...» Tädi jättis paljutähendavalt lõpetamata.

«Teate, te ärge pahandage, mind saadeti talle konvoiks kaasa, kuskil pidi ju ööd olema,» püüdis Ain seletada.

«Konvoiks, jah... Kümne sammu peale tunda, kus te enne siiatulekut käisite. Ega te ometi siin edasi trimbanud? Pudelit pole kuskile nurka peitnud?»

«Jäta juba, tädi,» ütles Maia tüdinult. «Käisime, jah, restoranis. Mis siis sellest. Ega me enam koolilapsed ole.»

«Ei see su noormees saa palju aega õpetaja hoole alt ära olla,» lausus tädi Aini silmitsedes. Aga poiski sai aru, et see noomimine oli rohkem kombetaitmiseks mõeldud.

«Lähme, Ain, toome puid,» käskis Maia. Tädi ütles talle järele, et andku ta oma noormehel esikukapist kittel peale, muidu määrab ennast ära.

Väljas oli selge, külmetanud, hahetas.

«Magasime sisse,» pomises poiss süüdlaslikult.

«Ei.»

«Mis — ei?»

«Ma ei hakanud sind üles ajama. Muidu veel mõtled, et ma tõesti kardan.»

«Noh, ja arvad — su tädi usub tõega, et me niisama tudisime?» tekkis Ainil jälle norimisisu.

«Uskugu või mitte, tean ise, mis teen,» vastati juba puukuuri luku kallal õiendades.

Ain viis säärase sületäie, et tädi ahhetas ja arvas, et aitab sellest ühest küll. Ain võttis kitli seljast, tammus natuke jalalt jalale ja pomises siis Maiale poolküsimisi, et ta läheb pealegi.

«Palju kell juba on?» Maia vaatas üle ukse esimehe kabinetti, mis nüüd, valguse käes, kiiskas lakist ja kirendas vaipadest, ütles: «Ma pean kah enne kaheksat panga ukse taha sappa jooksuma.»

Ain ütles Maiale alles nüüd, et peab kell üheksa «kuskil olema».

«Oh, ega ma enne kümmet nagunii hakkama saa,» vastas Maia, tundmata selle «kuskil» kohta lähemat huvi. «Tule siis panka, seal saame kokku.»

«Vaadake, et te riigi rahadega uuesti kõrtsi ei lähe,» pistis tädi oma hoiatuse vahele. «Kas sinusuguseid plikasid vähe sellepärast on vangid läinud.»

«See raha, mis ma pangast toon, on minu jaoks sama hea kui muu paber,» vastas Maia solvumata.

4

Kui uurmaakrite aknale seatud ajanäitaja kolmveerand üheksale ligines, hakkas Ain komitee sihis lonkima. Teed sinna ta teadis — kui teda talvel komsomoli võeti, käis ta seal bürool.

Noh, aga tookord polnud midagi teadmatut ootamas. Tänapäevane minnek oli just selle teadmatuse pärast kuidagi ebameeldiv.

Kui ta päralt jõudis, nägi ta, et komitees töö juba käis. Alumisel korral suures toas oli laudu mitmeid, igaühe taga istus keegi, kirjutas või seletas midagi telefoni. Ja lõhn oli siin seesama mis tolles artelli kontoris. Ain seisatas ukse juures, ja alles tükikese aja möödudes päriti temalt lähema laua tagant, mida ta tahab.

«Ei mina taha midagi, teil pidi minule midagi öelda olema,» vastas Ain iseteadvalt. Küsija, umbes tema iga, aga lühem ja igati nigeram noormees, uuris Aini nagu midagi meenutades, siis küsis:

«Kutsuti?»

«Noneh.»

«Vimb?»

«See mu nimi.»

Nüüd tõusti laua tagant, pisteti harali hoitud sõrmedega käsi Aini sihis. «Tere. Kaljapulk.»

Nimi oleks muiet väärinud, aga või sa niisuguses tähtsas paigas seda tohid.

«Tule.» Kaljapulk väljus toast, lippas üle-astme-sammuga teisele korrale ja seal ütles ukse ees, mille tähtsust rõhutas samasugune pruun polster kui artelli esimehe omalgi:

«Oota natuke. Esimene sekretär tahab sinuga kõnelda, ma vaatan, kas tal aega on.»

Kaljapulk kadus ukse taha, õige ruttu paotas selle ja tegi peaga sissekutsuva liigutuse.

Kui Ain küljetsi kabinetti kobis ja oma tere ära kohmas, ei vastanud laua taga istuv laiaõlgne mees talle esialgu üldsegi. Ta vahtis poissi puurivalt, nagu temast läbi vaadata püüdes. Ka Kaljapulk ei teinud suud lahti, juhtis Aini laua juurde istuma, ise toetus ühele seina äärde seatud rohketest toolidest.

«Noh, kuidas elu ka läheb?» küsis sekretär äkki ja õige omamehelikult — Ain oli valmistunud millegipärast hoopis kurjemaks pärimiseks.

«Mis tal ikka . . .» pomises Ain kohmetult.

«Nii.» Sekretär tõusis, hakkas, käed seljal vaheliti, laua ja akna vahet möötma. Ta kandis harilikku pükste otsa pistetud säärrikuid, ja see alandas Aini silmis otsekohe tema autoriteeti — õige mees kannab ju säärrikuid ikka ainult kalifeedega!

«Organisatsioonis oled juba veebruarist peale.» Sekretär seisatas, toetus kätega lauale, uuris jällegi Aini hoolega. Ain vaikis, tundis ennast selle pilgu all ebamugavalt. «Pidasime siin aru, ja otsustasime — aeg on sind edutada komsomolitöele. Valimiste ajal näitasid üles häid organisatorlikke võimeid, oled rahvakaitserühma liige. Niiviisi. Muidugi, staaž on sul alles väike, kogemusi napivõitu, aga pole viga, kohapeal vanemad seltsimehed aitavad. Nii et — oled nõus?»

«Aga kuhu?» Muud ei mõistnud Ain otsemaid küsida ega kosta.

«Õige!» Sekretär naeris ja lõi peoga endale otsaette. «Selle kõige tähtsama unustasingi. Oleme otsustanud sind saata Oorgu valda komsorgiks.»

«Ma ei tea, kus niisugune vald asubki,» pomises Ain.

Sekretär päris, kust Ain ise pärit on, ja kui kuulis, et Ain on turbatööstusse tulnud hoopis naabermaakonnast, ütles, et pole midagi, Oorgus elavad samasugused inimesed kui mujalgi ja Ain kui maapoiss harjub seal kärmesti.

«Ma ei tea . . .» pomises Ain. «Talvel käisin traktoristide kursustel, suvel lubati masin anda . . . See mind huvitab . . .»

«Vot kui hea, et tehnikat tunnend!» hüüatas sekretär tunnustavalt. «Sest mis on suurema osa komsomolikaadri viga? Tehnikat ei tunne! Raske on. Ise tean oma kogemustest. Jah, see on väga hea, et traktorit tunnend,» noogutati uuesti. «Praegu, kui läheneme massilisele kollektiiviseerimisele, otsustab tehnika külas kõik.»

«Ma tahaks ikka ise . . . masina peale . . . Suvel lubati, kui uusi traktoreid juurde saadakse.»

Sekretär silmitses teda mõne viivu ja ta nägu väljendas kannatlikkust.

«Vaata seda noormeest seal seina ääres,» viitas ta. «Seltsimees Kaljapulk, meie orgosakonna juhataja. Tunneb suurt huvi ajaloo vastu. Tahtis ülikooli minna. Aga meie ütlesime talle: siin on sind praegu rohkem vaja. Meie töö on ühtlasi ka komsomoliülesande täitmine. Niisugused on lood.»

See oli argument, millele ei võinud leiduda mingit vastuütlemist — selliselt kõlas see sekretäri suust. Seni vaikinud Kaljapulk tõusis äkki ja tuli kiiresti laua juurde.

«Ma tahan veel niipalju sulle öelda,» pöördus ta Aini poole, «et Oorgu ei ole harilik vald. Banditism on seal alles likvideerimata. See, kelle asemele sa sinna lähaksid, tapeti kahe nädala eest. Lasti rahvamajas maha.»

«Noh,» naeris sekretär, «ega sa, Kaljapulk, seda meest argpüksiks

pea? Sa vaata talle ikka otsa, sina aga vahid ainult pabereid.» Sekretär jätkas kalgil häälel: «Jah, see pole mingi saladus, et klassivõitlus külas on terav ja nõuab ohvreid. Aga ärgu need saatanad lootku, et kommunistlikud noored araks löövad!»

Ta pörutas rusikaga lauale.

«Ma tahtsin, et Vimb tõelist olukorda teaks,» ütles Kaljapulk, ja Ainile tundus, et jonnakalt.

«Värisevale vennikesele poleks me niisugust ettepanekut tegema hakanudki,» sõnas sekretär. Ta muutus korraga ametlikumaks, kui küsis Ainilt: «Noh, kas oleme rääkinud? Oled nõus?»

«Võib-olla tahab Vimb enne järele mõelda,» ütles orgosakonna juhataja ruttu.

«Ma ... jah ... mõtleks järele,» pomises Ain.

Sekretär puuris uuesti oma oherdilise pilgu temasse, ja Ain tundis ennast äkki läbipaistvana, ja uskus, et sekretär näeb selgesti tema hirmu — hirmu selle tundmatu, ähvardusterohke Oorgu ees.

Ain pidas värisemist iga asja pärast põlastusväärseks mõttetuseks. Ela, kuni hing sees, küll ots tuleb nagunii! See oli paslik põhimõte. Kuid nüüd, kui temalt nõuti, et ta ise omal tahtmisel läheks ohtu, hakkas kogu ta olemus tõrkuma. Ta kartis. Ja seda endagi ees salgama tuli appi mõte: «Mis pagana pärast ...»

Ta vaatas maha, ta peitis oma silmi sekretäri uuriva vaate eest.

«Mõelda tahad,» kordas sekretär lõpuks aegamisi. «Mis ikka. Mõtleva peab. Aga meie olime sõja ajal just sinu vanused, kui meid, kommunistlikke noori, välja kutsuti ja küsiti: «Oled nõus sakslaste tagalasse minema?» Kas arvad, et me ei teadnud, mida see tähendab? Teadsime väga hästi. Aga mõtlemissaega me ei vajanud. Meie jaoks oli mõeldav üksainus vastus.»

Ain ootas lausa igatsusega, et Kaljapulk nüüdki midagi ütleks, mis tema kõhklemist õigustaks. Kuid Kaljapulk vaikis. Ja kui see üldine vaikimine juba õige kaua, Aini meelest päratult kaua oli kestnud, lausus sekretär aegamisi, oma sõnadele kaasa noogutades:

«Noh, mis ikka ... Nähtavasti on Vimb pikema mõtlemisega, kui arvata oskasime. Olgu siis. Me ei hakka praegu meelde tuletama, mida tähendab päriselt komsomolidistsipliin, me anname sulle aega aru pidada. Oorgu peab seni ilma komsorgita olema, aga mis teha. Sina, Kaljapulk, oled sellega kindlasti päri?»

Kaljapulk ei vastanud seegi kord. Sekretär silmitses mõlemat poissi nii nagu täitsamees lapsi, siis ütles otsustunult:

«Teeme nii, Vimb — kolme päeva pärast ütled oma sekretärile, mis sa välja mõtlesid, ja tema teatab meile. Oled nõus?»

«Hea küll,» pomises Ain ja vaatas ringi, nagu küsides, kas ta nüüd võib tõusta ja minna. Sekretär ulatas talle käe.

«Loodan, et jääme nägemiseni.» Kui Kaljapulk Aini kannul lahkuda tahtis, sõnas: «Sina jää natukeseks siia.»

Tänavale jõudes ütles Ain valjult iseendale:

«Jama.»

Ja hakkas linnasüdame sihis tagasi lonkima.

Säh sulle lõbusõitu... Äsjaolnu ja öine liitusid mingiks vastikult ahistavaks seguks. Piinavalt häbi oli nüüd meenutada, kuidas ta öösel

kedagi laetud tuki ette ihkas, kuidas Maiat sõimas... Ja sekretäri juures, ütle mis sa ütled, löi ta lihtsalt vedelaks.

«Jama!» veenis ta ennast kähku. «Mis häda minul sinna ronida, üks mingi ise.»

See rahustas teda veidike.

Aga kas see, kelle asemele teda saata tahetakse, oli kohalik poiss, või kah sinna saadetud?...

Huvitav — kui ta kolme päeva pärast «ei» ütleks, kas siis hakataks teda päriselt sundima sellesse kuradima Oorgu? Või hakataks Matrossovist ja «Noorest Kaardiväest» rääkima? Heake küll, komsomoli ta astus, nõukogude võimu poolt tema on, aga ennast selle pärast ära lasta koksata ta siiski ei kavatse.

Märkamatu oli Ain pangahooneni jõudnud, läks raskest uksest sisse, ronis teisele korrale, kus operatsioonisaal asus. Siin oli rahvast paksult ja Ain vaatas abitult ringi, aga juba haarati tal käisest.

«Pimedaks oled jäänud või — ma jöllitan sulle otsa, sa ei tee väljagi.» Maia naeris, siis seletas, et nende sõit osutus asjatuks. Kassaplaan olevat ümber tehtud ja neid ilma jäetud. Kuid Maiat ei paistnud see sugugi kurvastavat.

«Ma ootasin sind kui hingeõnnistust,» vadistas ta. «Ei julgenud enne ära minna kui sa tuled, ja kõht läks kole tühjaks. Nüüd kõigepealt sööme kuskil.»

Meenus Ainilegi, et täna oli pala alles suhu saamata. Kuid oma nõusolekut väljendas ta üpris ükskõikselt.

«Või käisid sa juba?» oletas Maia.

«Ei ma ole kuskil käinud,» kohmas poiss tusatujuliselt.

«Iikka veel vihane, jah?» osatas tüdruk.

«Mille peale...»

«Teada, mille peale,» muigas Maia, küljetsi trepist alla laskudes.

«Eks sa öelnud kohe, et nii... põhimõtteline oled,» vastas Ain ikka tusatsedes. «Ah noh, jätame selle,» lisas ta sealsamas nagu tüdinult.

Maia seiras teda veidi imestunult, aga ei öelnud midagi. Nad jõudsid mõni maja edasi asuvasse sööklasse, istusid nurka. Ain otsis menüü, ulatas selle tüdrukule ja ütles, et tema ei taha muud, kui joob pudeli õlut.

«Tohoh, kas need mõnisada grammi sulle tõesti nii rängasti mõjusid?» pilkas Maia.

«Ei taha lihtsalt. Mis kell meie rong läheb?»

«Kaksteist kümme. Aega meil on. Mõtlesin ajaviiteks mõnesse poodi minna. Mis muud ikka teha.»

Poiss urgitses laudlina külge kuivanud toiduplekki.

«Kuule,» küsis ta äkki, «sa tead Oorgu valda?»

«Oorgut?» kordas Maia imestades. «Miks ma ei tea, Oorgu on meie kõrvalvald, ma olen sealses rahvamajas peolgi käinud.»

Poiss peaaegu võpatas, kui rahvamajast kuulis.

«Mis see Oorgu sind äkki huvitama hakkas?» tahtis Maia teada.

«Inimene peab oma maakonda ometi tundma. Täna tuli äkki välja, et mina ei tea, kus sihuke paik üldse asub.»

«Kui soovid, tule mulle külle, viin sind sinna kohe ninapidi sisse.»

«Seal oli komsorgile ots peale tehtud. Ega sina seda poissi tundnud? Oli ta teie kandi poiss?» päris Ain nagu kogemata.

«See oli üldsegi tüdruk, minu iga,» vastas Maia ja haigutas äkki. «Ei lasknud inimest magada! Tüdruk, hästi musta verd.»

«Oli ta kohapealt tüdruk?» kordas Ain oma küsimust.

«Ei. Kust ta tuli, seda ma ei tea, minul temaga mingit pistmist polnud. Pidi ta, loll, sinna ronima.»

Ain mõtles: see tüdruk, keda nüüd enam pole — küllap kutsuti teda niisamuti komiteesse, ja Kaljapulk juhtis ta trepist üles, kabinetti, ja seal ta kuulis, kuhu teda saata tahetakse. Kas pidi Kaljapulk ka temale seletama, mis koht see Oorgu on? . . . Ja missuguste sõnadega tema seal vastas?

Ain oleks ei tea mida andnud, et tänane päev olematuks muuta. Aga see päev oli. Oli — järsk, nõudev, selgimatu . . .

«Saad sa aru . . .» Poiss oli tahtnud endamisi mõelda, aga sõnad tulid kuuldavale. Maia silmitses teda küsivalt.

«Mis asja sa täna sedaviisi mõmised?» tahtis ta poissi nokkida.

«Saad sa aru, kes on meist see loll, kes tark,» lõpetas Ain oma mõtte.

«Naljakas oled täna . . . Pole sa enne sedaviisi heast peast targutama hakanud,» noris Maia ühtsoodu.

«Ju ma hakkam kah lolliks minema,» vastas Ain, ega muianud.

«Mis moodi siis sina?» kihistas Maia, aga sealsamas otsustas pista: «Kuidas mina põrunud olen, seda sa mulle öösi seletasid.»

«Siis sa oskasid tõsine olla, nüüd millegipärast enam ei oska,» ütles Ain.

«Selle-eest oled sina äkki nii tõsine, et hoia kohe. Sa pole üldse enda moodi täna, mis sinuga õieti lahti on?» küsis Maia ja vaatas poisile tunnistades otsa.

«Elumured,» vastas Ain. Ta püüdis nüüd muiet näole manada.

«Kust need nõnda äkki sulle kaela sadasid?»

«Ülepea oleks vist parem olnud aastat kümme hiljem sündida,» sõnas Ain nagu endamisi.

«Oleks kena küll, ma oleks siis alles kaheteistaastane, noorus hakkaks otsast uuesti pihta,» lõõpis Maia, kuid lisas juba naljata: «Kas seda päris parajat elamiseaega tulebki.»

Sellest ütlemisest läks Aini meel ühekorraga kergemaks, nagu oleks ta leidnud mingi enda jaoks üliväga tähtsa töö.

«Eh, ükspuha, tulgu või hullem,» ütles ta valjult, väljakutsuvalt ja otsustunult. Ja tühjendas suurte söömudega õlleklaasi.

Kahekümneks aastaks katkestatud kõnelus

Arnold Tiinits leidis oma kupee vaguni keskpaias, kuid sisse ta sinna ei pääsenud — kirjus puuvillases kampsunis noor venelane seisis pool-suletud uksele ja tegi Tiinitsale teatavaks, et tema naine annab parajasti lapsele rinda ja seltsimees peab väheke kannatama.

See tähendas haledat sissekukkumist. Parempöid juba üldvagnis kui jagada titaga pehmet kupeed. Kääks-vääks, kuss-kuss, pissised lapid ja tissiandmised . . . Kurat, oleks seda ette teadnud!

Arnold Tiinits jäi seisma nii, nagu teda noor perekonnaisa oli peatanud — vasak jalg kupeelävel, kohver ühe, portfell teise käe otsas kõlkumas.

Perekonnaisa soovitas armulikult:

«Kui sumadan raske on, pange seniks maha. Ega meil väga kaua lähe.»

Ja Arnold Tiinits täitis selle soovitusel kuulekalt. Noormees nõjatus uksepiidale ja päris:

«Kaugele te sõidate?»

«Tallinna,» ühmas Arnold Tiinits.

«Siis on meil üks tee. Me sõidame samuti Tallinna.» Tiinits pidi seda kuulma nagu rõõmusõnumit.

«Muide, lapsega oleks lastevagunis parem,» tähendas Tiinits.

«Muide, sellel rongil ei olegi lastevagunit. Pealegi võiks lastevagunis kõiksugust nakkust saada.» Papa vaatas üle öla, päris hoolitsevalt: «Kas saad varsti?»

Kupest kostis kärsitult:

«Ära seleta nii valjusti, ta jääb just magama.»

«Tss!» tegi papa ehmunult, poolihääli. «Kuulsite, Njurka jääb kohe magama. Tuleb veel kannatada.»

Ta käitus lihtsameelse enesestmõistetavusega, nagu seisaks oma kodu ukseks ja hoiaks tagasi kutsumata külalist.

Rongi väljumiseni jäi vaid mõni minut; neist trügiti mööda, kiruti, kiirustati. Arnold Tiinitsal hakkas palav, ta kobas parajasti taskuräti järele, kui kuulis enda selja tagant rahulikku, korrektset häält:

«Noormees, te võiksite väga hästi seltsimehe pagasi ja üleriided ise kupeesse panna, siis oleks ka temal oma lunastatud platsist mõningat kasu.»

Arnold Tiinits vaatas üle öla ja nägi täidlusele kalduvat, aga alles noorepoolset väga hästi istuvas ülikonnas meest. Ta seisis neist paari sammu kaugusel, toetus seljaga vastu akent ja suitsetas.

«Tõepoolest!» taipas noor papa, kahmas sealsamas Tiinitsa kohvri ja portfelli, käskis mütsi ja mantli talle järele ulatada.

«Vihastada selle selli peale pole mingisugust mõtet,» öeldi Tiinitsale akna juurest, nüüd juba eesti keeles. «Poiss sõidab nähtavasti esimest korda pehmes vagunis, hindab selle fakti tähendust raasike üle. Muidugi pole kuigi meeldiv jagada kupeed sülelapsega, aga lohutame endid teadmiselega, et juba homme enne lõunat oleme Tallinnas.»

Arnold Tiinits astus oma kõnetaja kõrvale.

«Oleme siis saatusekaaslased,» konstateeris ta.

«Tuleb välja.»

«Aga äkki saab mõnda teise kupeesse?»

«Lootusetu. Ma juba kuulasin järele. Vagun on viimase kohani välja müüdnud.»

Kupeeuks tõmmati hiljukeksi lahti, aga nüüd ei jäänud papa valvepostile, vaid astus samuti akna juurde.

«Te, tõsijutt, ärge pange pahaks, plika jääb kohe magama, varsti võite sisse minna,» hakkas ta uuesti, sedakorda vabandavaltki seletama. Küllap oli oma teisepoole käest juhtnööre saanud ja püüdis neid algaja abielumehe püüdlikkusega täita. «Tohib üks suits?»

Tiinits ulatas talle oma pakist, poiss asus ahnelt pahvima.

«Varsti peaksime liikuma,» teatas ta.

«Väga võimalik,» vastas Tiinitsa kupeekaaslane.

«Kohal oleme homme kell kaksteist nelikümmend üks.»

«Nähtavasti.»

«Te ärge muretsege — kui meie plika kord magama jääb, siis põõ-

nab ta mitu tundi järjest. Ja öösel ei kuule temalt niuksugi. Muudkui põõnab. Jumala tõsi.»

«Mis kiire asi sundis teid nii väikese lapsega nii ebasobival aastaajal reisima?» küsis Tiinits.

«Elama lähme sinna.»

«Kuhu?»

«Noh, sinna, Tallinna.»

«Mis teid siis Moskvast ära ajab?»

«Ega me Moskvast elanudki, me elasime oblastis. Ma ise olen, teate, Uraalist, aga Moskva ligidal ma teenisin aega, seal sain oma Niinaga tuttavaks, noh, pärast demobiliseerimist abiellusime, jäingi sinna elama, tuba anti meile, käisin tööl. Aga vend kirjutas Tallinnast, et tulgu tema juurde, ta saanud korteri, ruumi esialgu jätkub, ja vorsti on poes missugust tahad. Meil aga oli ainult ühte sorti vorsti.»

«Ja teie armastate mitut sorti vorsti,» ütles Tiinitsa kupeekaaslane. Ta rääkis mõlemat keelt täiesti loomutruult, ja Tiinitsal oli raske taibata, mis rahvusest ta öieti on.

«Vorsti, ja . . .» Noormees pilgutas silma, laskis kõri pihta nipsu.

«Kas selle kauba sortiment kah teil soovida jättis?»

«Viina mõtlete? Ei, seda kraami jätkus sealgi,» naeris noormees kambamehelikult.

«Meil on veel väga hea kainestusmaja, ja miilitsatel on kumminuiad,» tähendas Tiinits süütu häälega. Kuid nüüd asendus noore papa usalduslikkus altkulmuvaatamisega.

«Mind te ära ei ehmata, mina, teate . . .» Ta toppis sigareti seinal rippuvasse tuhatoosi, ajas õlad iseteadlikult taha ja kadus soldatisammul kupeesse.

Tiinitsa kaaslane puhkes vaikselt kõhistades naerma.

«Jumal tänatud, lõpuks ometigi taipas,» ütles ta rahuldatult. «Mind on alati niisugused minutipealt sõbrameheks tikkujad tüüdanud.»

«Asi ei ole sõbramehelikkuses,» pomises Tiinits.

«Ahah. Saan aru.» Aga ta ei seletanud, millest sai aru. Rong hakkas nii märkamatult liikuma, et esialgu tundus — see on hoopiski perroon, mis tagasi nihkub.

Tiinitsa reisiseltsiline kustutas omakorda sigareti ja astus enesestmõistetava rahuga kupeesse. Ukse jättis ta poolavali. Tiinits, veidi kõhelnud, järgnes talle.

Kupees tundus soojem kui koridoris. Noor perekond oli ennast vasa-kule istmele sisse seadnud. Rohelisse tekki mässitud laps magas akna all, tema kõrval istus kõhnake, sisenejaid veidi ebalevalt silmitsev nirginäoga naine, keda teises olukorras kohates oleks alaealiseks võinud pidada. Mees istus ukse kõrval nurgas. Ta oli käed taskutesse toppinud ja püüdis endast kõigiti iseteadlikku muljet jätta. Tiinits märkas, et tema kohver oli pakiruumi tõstetud, portfell aga laua alla pandud. Ta asus sealt jaamas ostetud raamatut otsima.

Päike seisis alles kõrgel, vilksis alatihti mööduvate majade vahelt vaguniaknast sisse. Tiinits hakkas lugema, kuid jälgis nagu võõrkeelset teksti, millest vaid üksikud sõnad ta teadvusesse jõudsid. Ta püüdis loetavasse süveneda, aga midagi ei tulnud sellest välja. Lõpuks pani raamatu kõrvale.

Ta naaber oli seda justkui oodanud.

«Teate mis,» ütles ta vaikselt. «Hoopis mugavam oleks meil restoranvagonis istuda. Saaks inimese moodi juttu ajada.»

«Restoran on vist alles suletud.»

«Ma tean. Aga kui sinna hiljem minna, ei leia me enam kohta. Võime natuke ka tambuuris oodata.»

Tiinits tõusis nõusoleku märgiks ja nad hakkasid võetud sihis läbi vagunite trügima. Pärale jõudsid nad just parajaks ajaks, neil tuli vaid mõni minut ukse taga oodata. Kui nad olid kõrvuti kohad sisse võtnud, arvas Tiinitsa kaaslane, et on ülim aeg tutvust teha. Ta ulatas Tiinitsale sooja, kuiva kää, ütles oma nime:

«Mark. Virgo Mark.»

«Tiinits,» pomises Tiinits.

«Kas teil pole mingit tähtpäeva või muud sündmust, mida oleks põhjust märkida?» küsis Mark ja selgitas: «Ilma võtmiseta ei peaks me siin kuigi kaua vastu, aga selleks peab ometi mingi põhjuse leidma, eks?»

«Noh,» arvas Tiinits, «võtta võib ju kas või selle puhul, et koju tagasi saame.»

«Sellega on, kuidas vaadata. Mina nimelt peaksin siis selle peale pitsi tõstma, et kodust minema sõidan. Mina nimelt elan Moskvast.»

«Ah nii,» ütles Tiinits poolküsivalt.

«Kui tudengiaastad juurde arvata, siis juba kolmteist aastat.»

Tiinits väänutas pead.

«Raske on ette kujutada. Ma olin kolm nädalat kodunt ära, ja kohe kisub tagasi.»

«Harjumuse asi,» vastas Mark, seadis hoidjas liialt logiseva õllepudeli paremini paigale.

«Võib-olla,» vastas Tiinits ebamääraselt.

Nüüd Mark muigatas.

«Te nähtavasti usute nostalgia olemasolusse.»

«Mille?» ei taibanud Tiinits.

«Teisiti öeldes — haiguslikku kodumaa-igatsusse.»

«Lapsena olin sõja ajal tagalas,» ütles Tiinits arupidavalt. «Ligi neli aastat. Siis küll ei läinud mul koduigatsus üle.»

«Sõda oli eriolukord,» väitis Mark. «Elu oli siis raske, ja see, mis rahuajal oli, tundus kõik kangesti ilus ja ihaldusväärne.»

«Ka seda muidugi,» möönis Tiinits, ikka arupidavalt. «Aga needki kolm nädalat, mis ma nüüd kodunt ära olen olnud, tegid peaaegu et närviliseks.»

«Te olete muidugi perekonnainimene?» küsis Tiinitsalt ta jutukaaslane.

«Olen küll, jah.»

«Arusaadav. Ka mina hakkaksin, kui kodunt kolm nädalat eemal oleksin, oma perekonna juurde tagasi tahtma. Aga siiski, ma olen nõus, alguses on võõras kohas raske. Kui ma Moskvasse alles tulín, ei leidnud endale kuidagi asu. Mul läks see siiski võrdlemisi ruttu üle.» Mark naeratas. «Kujutage ette, mis oleks ületamatu nostalgia inimkonnale maksmata läinud! Praeguse Ameerika tsivilisatsiooni asemel oleks heal juhul kari poolmetsikuid riigikesi, Austraalias peaksid endistviisi aborigeenid kiviõdadega jahti. Ja kui kaugemale ajalukku minna, siis peaksime kurbusega nentima, et kui meie kauged esivanemad oleksid samuti psüühilise kinnisraimuse all kannatanud, ei oleks meil, nende järglastel, põhjust laulda seda Mihkel Veske ilusat laulu: «Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt», vaid me istuksime edasi kuskil Araali või Uraali kandis.»

«Scalsamas, kust pärineb meie reisikaaslane.»

«Nagu te ise näete, on mõnel kodanikul, jah, kodupaigatunne üpris atrofeerinud, seda asendavad palju pragmaatilisemad arusaamad.»

«Paraku,» ütles Tiinits.

Mark puhkes tasakesi naerma.

«Kuulge,» ütles ta. «Ma siiski ei tahaks, et te minust niisama mõtleksite kui sellest vorstihimustajast. Ma vist pean teile natuke lähemalt seletama, miks ma oma sünnimaale tagasi ei ole pöördunud.»

«Ma...» alustas Tiinits protesteerivalt, ja natuke vabandamisi, aga väga rahuliku käežestiga võttis ta vestluskaaslane tal sõnad suust.

«Ei-ei, ega ma ei solvunud. Informatsiooni mõttes. Pean teile tunnistama, et ülikooli minnes mul polnud mitte mõtteski Moskvasse jääda. Olin siis päris keskmine natsionalist. Ei ma seda kannatanud, kui eestlase kohta midagi ebameeldivat öeldi. Teiste kohta ütlesin ise küll. «Eesti, Eesti üle alles...» Aga aegamööda muutus see kõik ikka tähtsusetumaks ja — vabandage — lapsikumaks. Õppisin seda, tollal veel õnnetut, bioloogiat, ja teaduslikud probleemid tõrjusid peaaegu kõik muu kõrvale. Kui ülikool läbi sai, jäeti mind aspirantuuri, spetsialiseerusin viirustele, töötan nüüd juba hea mitu aastat instituudis. Ja öelge nüüd — kas ma kitsalt mõistetud rahvustunde pärast tööpoolest oleksin pidanud need suurepärased uurimistingimused sinnapaika jätma ja ilmtingimata kallile Maarjamaale tagasi plagama? Kus, olgu öeldud, siiani puuduvad minu erialal tõsisemalt võetavad võimalused teaduslikuks tööks.»

«Me räägime praegu lihtsalt teineteisest mööda,» ütles Tiinits. «Teie ja tolle meie kupeekaaslase-perekonnaisa vahel pole ometi midagi ühist.»

«Siiski,» vaidles Mark. «Ühist on meie vahel niipalju, et me mõlemad jätsime oma sünnimaa sügavamat otsides sinnapaika.»

Sellel hetkel astus ligi kelner ja Mark palus tuua pudeli konjakit, sidrunit ja kohvi. Kui kelner läks, seletas Mark Tiinitsale, et saja grammi kaupa tellida pole mingit mõtet, sest nagunii peavad nad siin kaua istuma.

Õigust öelda oli see loogiline põhjendus. Üleüldse, Margi ülalpidamise ja mugavusearmastusele vihjava välimuse poolest oleks teda parajam olnud pidada mõneks esindusametnikuks, mitte teadlaseks. Tiinitsas ei äratanud ta sümpaatiat. Temas tundus midagi tehislukku. Praegugi esitas ta agarasti argumente enda vastu, kuid sealjuures tuletas meelde maletajat, kes nimme valekäigu teeb, et siis seda selgelt oma üleolekut maksma panna.

Kui ta oli kelnerile antud tellimise ära kommenteerinud, tuli ta kohe sellesama oma söödaväite juurde tagasi:

«Muidugi,» ütles ta, «ma võiksin ju öelda, et elan võõrsil olude sunnil ja igatsen kangesti oma kodumaad taga. Aga häda on selles, et ma õigust öelda just väga ei igatsegi.»

Tiinits ei võtnud pakutud ohvrit vastu. Ta kostis üsnagi kuivalt:

«Siis elate täiesti harmooniliselt. Soovin seda teile edaspidisekski.»

«Harmooniast on iga vähegi arenenud tänapäeva-inimene kaugel,» lausus Mark selle peale. «Kuid minu disharmooniad on teises valdkonnas.»

«Niipalju kui mina olen võinud tähele panna, kohaneb eestlane teiste rahvaste hulgas päris kenasti,» ütles Tiinits.

«Tuleb välja, et ma polegi mingi erandnähtus?» Mark pani pea natuke viltu, teeseldes pettunut.

«Üldiselt arutan ma diletandina,» manööverdas Tiinits. «Mingeid üldistavaid fakte mu käsutuses pole, et oma väidet kinnitada. Nii et teil ei maksa mu sõnu väga südamesse võtta.»

«Vastupidi. Need võidsid mu hinge. Sest teate, kui ma mõne rahvaskaaslasega kokku saan, siis ikka nagu midagi kratsib siin, selle koha peal. (Mark koputas sõrmeotstega vastu vasakut pintsakuhõlma.) Nagu midagi süütundetaolist. Mõistus vaidleb küll sellele vastu, aga mis see aitab. Cleme oma emotsioonide orjad.»

«Võib-olla nõnda annabki ennast teie juures tunda nostalgia?» tegi nüüd ka Tiinits peibutuskäigu.

«Ei. See on midagi muud. Ju on oma rahvuse tunne mingil moel ka atavistlik karjatunne, ja see süütaju tulenebki sellest, et tunnen ennast karjast lahkulöönuna. Ei tea.»

«Aga kui teile näiteks Tallinnas pakutaks samasuguseid töötamisvõimalusi kui teil praegu Moskvas on — kas te siis tuleksite tagasi?» otsustas Tiinits äkki ise ründekäigu teha.

«Otsekohelest öeldes — ei tea. Või kui päris otsekohelest, siis — vaevalt, vaevalt. Meil on välja kujunenud hea teaduslik kollektiiv, ja peale selle... keskkonna vahetus pole tühiasi. Mu naine on moskvalanna, temale tähendaks Tallinna ümberasumine juurtega väljakiskumist.» Mark tegi käega abitu liigutuse. «Näete, nii kui teile seda rääkima hakkasin, on see pagana süütunne kohe platsis.»

«Laske tal olla,» ütles Tiinits ruttu. «Halb on, kui keegi oma rahvusega nagu rusikaga vehib, aga parem pole see, kui ta selle hoopiski unustab.»

«Hea küll,» muigatas Mark ja pöördus kogu kehaga oma vestluskaaslaste poole. «Aga nüüd esitan ma teile omakorda provokatsioonilise küsimuse.»

«Laske tulla.»

«Sõja ajal olite te siinpool rinnet, nagu ma teie jutust aru sain?» küsis Mark.

«Olin, jah.»

«Kus kohal, kui tohib küsida?»

«Oh, õige mitmel pool. Poisikese asi, sai omapead jäädud ja ringi hulgutud.»

«Noh, siis te nägite kindlasti igasuguseid inimesi, nõnda-öelda nende loomulikus olekus. Öelge — kui te saaksite uuesti sündida ja ise oma rahvust valida, kellenä te siis tahaksite ilmale tulla? Kas ikka uuesti eestlasena, või kellegi teisena?»

«Vahelduseks kindlasti kellegi teisena. Ainult siis juba kõvasti teisena. Noh, kas või kasahhina. Ma elasin ühe suve nendega koos, paistis hästi huvitavad inimesed.»

«Kuramuse kaval olete. Vahelduseks!» Mark hakkas naerma ja pead vangutama.

«Ei mingit kavalust,» vaidles Tiinits, natuke hasarti sattudes. «Te ju pakkusite uuestisünni võimalust. Kui te oleksite küsinud, kas ma praegu, selles elus mõnesse teise rahvusesse tahaksin nõnda-öelda üle minna, siis ma vastaksin ilma pikemata eitavalt. Rahvus ei ole ülikond, seda ei saa vahetada. See ei tähenda, et me peaksime oma rahvust ainuväärtuslikuks pidama. Mina igatahes ei näe mingit põhjust ka eestlast idealiseerida, tal on samuti omad head ja omad vead nagu igal teisel rahvusel.»

«Missugused need headused on, seda olen ma küllalt kuulnud — töö-

kus ja visadus ja nõnda edasi, aga vead?» tegi Mark järjekordse söödamanoövri.

«Kes oma vigadest ikka armastab rääkida. Noh, aga kui minu arvamist küsitaks, siis ma ütleksin, et eestlases on individualismiprotsent suhteliselt kõrge.»

«Kuulge,» tõstis Mark kulme, «ega te äkki psühholoog ole?»

Tiinits hakkas naerma.

«Ei. Olen tehases vanemkonstruktor. Tahtsin teadlasega teaduslikku keelt kõnelda.»

Tellitu ilmus lauale, Tiinits valas klaasidesse ja nad tühjendasid need asjalikult.

Mark sõi sidruniviilu ja pomises:

«Individualismi suhteliselt kõrge protsent, hm...» Ta pani pea viltu, nagu kuulatas nende sõnade resonantsi. «Ei kõla just halvasti, teate. Aga kui olla järjekindel oma väidetes, ei peaks ka suur vanem vend ilma plekkideta olema, mis te arvate?»

See oli selgekujuline, varjamatu ettemängimine, ja Tiinits tegi vastuseks ratsukäigu:

«Täiesti õige. Ma ainult eelistan siingi enesekriitikat. Soovitan lugeda ühe ammu elanud tohtri, nimega Tšehhov, kirju. Seal ta on oma rahva kohta mõndagi armuta, aga ausalt öelnud. On ka sõnad, mida meie noorel reisikaaslasel poleks paha teada. Viina juua, ütleb Tšehhov, paistab mõnele inimesele palju meeldivama tegevusena kui karja kasvatada ja kalu püüda. Ta kasutab seal natuke hullemaid sõnu, aga neid ma ei hakka kordama.»

«Kuid millegipärast tsiteeritakse seda tohtrit ikka teistsugustes seostes,» torkas Mark.

«Ilmaasjata,» pareeris Tiinits.

Restoranvagun oli juba tulvil, nende vastas olid istet võtnud kaks lennuväehvitseri. Nad kaalusid parajasti valjuhäälselt, kas tellida kolmsada grammi või kah korraga terve pudel.

Pärast järjekordset pitsitõstmist hakkas Mark arutama:

«Teate teie ütelda, mis asi on üldse rahvustunne? Ju ta omajagu on ka ühtekuuluvustunne. Aga kas peajasjalikult pole tegemist ühte keelt kõnelevate ja ühte päritolu inimeste üleolekutundega teistsuguste suhtes? Ja sellele üleolekutundele otsitakse toitu kõikvõimalikest allikatest, kas või illusoorsetest. Minult on iga kord, kui Eestis käin, päritud, kas akadeemik Tamm on eestlane. Ja peaaegu nõutakse, et ma jaataksin. Ma olen alati vastanud üht ja sama: kas pole see ükskõik, on ta eestlane, venelane või juut. Peasi — ta on kõva teadlane.»

«Ja mina kavatsesin teilt just sellesama kohta küsida,» tunnistas Tiinits kurvahäälselt. «Ikkagi oleks meeldiv kuulda, et eestlane on nii üle-ilma-mees.»

«Teile oleks see lihtsalt meeldiv. Aga mõni vend otsib tähtsaid kaasmaalasi ainult selleks, et oleks rohkem põhjust teisitkõnelejate peale paksemalt sülitada. Ometi on rahvus objektiivselt võttes üsnagi vähetähtis, pigem emotsioonide valda kuuluv eksistentsikülg. Tänapäeval peab inimkond iga hinna eest püüdlema leplikkuse poole. Seda ei saavutata, kuni õhutatakse ja õilistatakse nõndanimetatud rahvuslikku uhkust. Meil ei maksa unustada — mõlemad meie sajandi suured sõjad löid lõkkele nimelt sallimatusest teisekeelsete vastu.»

«Noh...» alustas Tiinits, kuid tal ei lastud seekord jätkata:

«Tean väga hästi, et tahate mulle meelde tuletada imperialismi vastu-

olusid ja muud seesugust. Kena, ma ei eita neid kui sõja tõelisi põhjusi. Aga seda ei maksa unustada, et soldat paugutas rindel oma rahva auks ja uhkuseks. Kui teda poleks suudetud rahvuslikult meelestada, poleks kedagi sõdima saata olnud.»

«Peale šovinismi ja rassismi on olemas veel kodumaa-armastus,» tähendas Tiinits.

«Õige, jälle õige,» tegi Mark armuliku taandumiskäigu. «Aga te öelge mulle, kus on see armastuse ja noh, kas või šovinismi vaheline ületamatu piir? Niisugust pole ega saagi olla. Võtke või Ameerika. Sinna kogunes omal ajal inimesi igast ilmakaarest, täielik internatsionaal. Aga ei olnud palju aega tarvis, kui see segavereline mass kääris järkjärguliseks ja hakkas kogu muule maailmale üleõla vaatama.»

«Teie loogika järgi peaks lahti ütlema ka mehe ja naise vahelisest armastusest. Kas siitki võib vähe näiteid tuua, kuidas sellest on kuri-tegusid sündinud.»

«Suguline armastus on inimsoole möödapääsmatult vajalik, toogu ta kuitahes palju draamasid kõrvalproduktina endaga kaasa,» vaidles Mark. «Rahvuslikud tunded aga tegelikult tarbetud. Kui nad oleksid lihtsalt inertne ballast inimeste hingedes, aga nad muutuvad aastaaastalt aina ohtlikumaks. Selles on asi.» Esimest korda selle kõneluse kestel tuli Margi häälede kaasaelamine oma sõnadele, isegi midagi erutuseaolist. Ta jätkas ühe hooga: «Paraku on vähemalt üheksakümmend protsenti inimesi nii loodud ja häälestunud, et neile see, mis eksisteerib praegu, paistab igavesena ja ainuvõimalikuna. Aastasade jooksul, mis inimesed üksteisest tsivilisatsiooni puudulikkuse tõttu lahutatud olid, eraldusid nad paratamatuse sunnil erinevateks rahvasteks, aga nüüd on olukord radikaalselt muutumas. Inimkond ühendub uuesti, peab ühenduma, muidu tabab teda varem või hiljem katastroof. Aga inimese teadvus jääb ju maha tema olemisest, seda me mäletame koolipingist väga hästi. Teadvus hoiab kinni vanadest ettekujutustest...»

«Nii et ainus väljapääs oleks — elagu maailmakodanik?» katkestas Tiinits natuke pilkamisi.

«Miks nõnda pateetiliselt.» Mõne hetke jooksul oli Mark suutnud oma tavalise jaheda analüütilise hoiaku tagasi saada. «Lihtsalt — elagu inimene. Ilma hüümärgita, pidage silmas.»

«Igav,» ütles Tiinits ja tühjendas üksinda oma klaasi.

«Mis asi — olla lihtsalt inimene?»

«Nimelt. Pagan võtaks, miks ma peaksin hakkama tahtma, et inimesed ühesuguseks nuditaks. Hoopis huvitavam on kuulda teistsuguseid keeli kui ise räägid, näha igas ilmanurgas isesuguseid nägusid.»

«Pange tähele — ma pole sõnagi öelnud rahvuste kui niisuguste ära kadumisest,» tõstis Mark sõrme. Talle pakkusid ilmsesti rahuldust need kombinatsioonid, millesse ta oma lauakaaslase tõmbas. «Sinna kulub veel sadu, ma kardan, võib-olla tuhandeid aastaid. Makroajaloo mõõtmetes pole küll see teab kui päratu aeg. Aga praegu ei maksa sellest veel praktilises plaanis mõelda. Mina rääkisin rahvustunde hüpertroofiast. Kas meilgi seda vähe on! Ajage mõne kaukaaslasega juttu, proovige! Ta laob sulle kohemaid ette oma rahva minevikukannatused ning hakkab siis oma suuri ja väikesi naabreid söimama. Seda seadusega ära ei kaota. Selleks peab igaüks hakkama endas nägema kõigepealt mitte eestlast, venelast, armeenlast või juuti, vaid üht miljardite omasuguste seas. Sellel teel, uskuge mind, vabaneks inimühiskonnal

tohtu vaimne energia tõeliseks progressiks. Praegu kulub see mõtte-tute vaheseinte püstitamiseks. Ütleksin, et nagu keskajal usk, nii on tänapäeval rahvuslus kõige suuremaks arengu tõkestajaks. Muide, ma ei taha üldsegi muljet jätta, et räägin praegu midagi originaalset. Need vaated on maailmas juba laialt levinud.»

«Ma tean,» vastas Tiinits ülearu hooletult. «Kui ma mõne aasta eest Rootsis käisin, sain paari noorema põlve eestlasega kokku. Nemad kõnelesid umbkaudu sedasama, mis praegu teie.»

«See on... mõistaandmiseks öeldud?» küsis Mark veidi aja möödudes, ironiliselt.

«Mitte põrmugi. Ma ainult tahtsin möönda, et teil on tööpoolest mõttekaaslasi. Kui palju just, seda ma ei tea, aga on. Ainult ärge tehke niisugust nägu — ma ei näe neis vaadetes midagi reaktioonilist. Üksnes vägivaidset.»

«Taga targemaks.» Mark teeskles imetust. «Mulle tundus just vastu-pidi.»

«Vaadake. Teie olete ratsionalist. Ratsionaalsus on hea ja vajalik põhimõte, aga ikkagi teatud piirini. Kui inimese mõttemaailma tahtakse ratsionaliseerida, talle nõnda-öelda teaduslikult ette kirjutada, mida ta peab tundma ja mida mitte, siis see ongi vägivaldsus. Minu meelest olgu see meie mõttemaailm pigem aegunud ja ebaratsionaalne.»

Mark mõtles hetke. Nähtavasti ei näinud ta otsekohe võimalust kombinatsiooni jätkamiseks. Aga ta leidis selle kiiresti:

«Teie loogika järgi peaks siis ka šovinismile armu andma? Kuidas sa ikka marurahvuslaste arusaamiste kallal vägivaldada hakkad tarvitama, neile teaduslikke ettekirjutusi tegema. Mh?»

Tundus, et Mark oli selle taktikalise löögiga väga rahul.

«Ma ei räägi šovinismist,» taganes Tiinits kaunikesti segadusselöö-duna.

«Kuid mina rääkisin. Ma ju küsisin: kus on piir, mis ei lase kauni ni-mega isamaa-armastust pahaks marurahvusluseks üle kasvada? Aga selle libeda piiri peal balansseerib isamaa-armastus alati. Sellepärast ma olengi veendunud, et mida vähem me kõik mõtleme oma rahvusele ja rohkem inimkonnale kui ühele perele, seda parem.»

«Ja tuleks ikkagi välja üks suur ülemaailmne nudimine,» väitis Tiinits uuesti.

Nad olid jõudnud käikude kordamiseni. Ja Mark oli see, kes pakkus viiki:

«Kahju, et me ei saa sellelsamal teemal oma vestlust jätkata, ütleme, kaheksa aasta pärast. Usutavasti mõistaksite siis mind sootuks paremini. Aga kes teab, võib-olla aitab ka kahekümnest aastast? Mis te arvate — kui saaksime kahekümne aasta pärast uuesti kokku ja vaidleksime siis edasi? Aga praegu jätaksime kõik need šovinistid ja kosmopoliidid sinnapaika ja telliksime midagi tõhusat hamba alla? Mis te arvate karbonaadist?»

Tiinits ütles, et ta on ettepanekuga täiesti päri.

«Ärge siis imestage, kui teid kahekümne seitsmendal märtsil tuhat üheksasada kaheksakümmend kuus üles otsin. Loodame, et see võimalus mul avaneb.»

Tiinits kinnitas, et ta on ka selle ettepaneku poolt.

Siis jäid nad kelnerit ootama.

Põliskodu

Kiri juhatas neile tee väga selgesti kätte: pärast viiekümne kolmandat kilomeetriposti pööras Richard Karindosk vasemale. Tiheda, harvendamata kuusiku vaheline tee oli nii kühmlik, et auto ähvardas põhjapidi kinni jääda. Aga metsa jätkus vaid paarisajaks meetriks, siis jõudsid nad lagedale ja nägid otse enda ees, teise paarisaja meetri kaugusel oma sõidu sihti — pikka õlgkatusega taluhoonet, mida ümbritsevad kõrged lehtpuud. Paremat kätt, piki vastaspoolset jõeveert, paistis veel üks maja, kuid kirjas antud seletuse järgi pidi just see omaette seisv koht naljaka nimega Etskae talu olema.

Richard Karindosk peatas auto ja Laine küsis, miks ta edasi ei sõida.

«Vaatame enne siitsamast, kuidas paistab,» lausus mees. «Äkki sulle koht ei meeldi, mis me siis ilmaasjata lähme inimest segama.»

«Kui sa ei soovi sinna tulla, ma võin üksi minna, võid siia jääda,» vastas naine näpsakalt.

Richard Karindosk nagu ei kuulnudki, ta ütles äkki tekkinud huvivarjundiga:

«Sa vaata — see peaks olema päris ehtne tüüp-rehetare. Jõepoolses otsas elutuba, keskel rehetuba, siis rehealune ja kõige otsas tall. Ja paistab, et ümber ehitamata. Just see, mida sa taga igatsed.»

Naine käskis sõita. Mees tõmbas käigu sisse ja «Volga» kiikles mööda tasapisi tõusvat ja liivaseks muutuvat teed edasi. Nüüd nägid nad, et jõgi, mille serval tare asus, oli laiалуhaline, aga ise kitsuke, midagi jõe ja oja vahepealset. Vastaskaldal tuli mets otse luhaservani, siinpoolel jäi ta poolkaarena talust eemale.

Mingit värvavat ega tara maja ümber polnud, nad sõitsid otse õue. Poolmetsistunud aia servas seisis laia räästaalusega, paljastunud sari-katega ait ja veidi eemal paistis läbi nõgeste ning takjate maakividest vundament, millel kunagi oli nähtavasti laut seisnud.

Rehevärava alt hüppas lagedale must pikakarvaline koerarakats ja tegi nii vihast häält, et autosistujad paremaks pidasid oodata, kuni keegi teda vaigistama tuleb. Koera järel ilmuski rehealusest nähtavale võidunud vihmamantlis väikest kasvu, kuidagi tõrjuva näoga keskealine naine. Laine Karindosk püüdis neile saadetud kirja lõpust siitperenaise nime meelde tuletada. Ah jah — Vilgats, ja niisamuti Laine nagu tema ise . . .

Koer läkitas pärast keelamist auto sihis veel paar niutsatuseaolist haugatust ja lippas siis keksimisi oma käskijanna juurde ning istus seal maha, nagu ikka oma kohuse täitnud asjaline.

Linlased liginesid perenaisele, kelle näkku ei ilmunud külalislahkuse varjugi.

«Oleme me ikka õiges kohas?» päris Richard Karindosk natuke kahtlemisi. «Teie olite, kes tahab maja müüa?»

«Ah jah,» taipas Vilgats vist alles nüüd, misjaoks need autosaksad tema õue ilmusid. «Sai, jah, lehte kuulutus saadetud, ja teie olite, kes huvi tundsid.»

Laine Karindosk oli jõudnud ringi vaadata ja ütles:

«Eemalt ei paistnud see koht nii kenana kui siit näeb. Jõeke kohe maja all, ja hästi omaette elamine.»

«Jah,» ütles Laine Vilgats juba lahkemini. «Ega siin suvel viga pole, ja looma on siin hea pidada.» Taipas lisada: «See vist teid ei huvita.»

«Loomapidamine tõesti mitte,» naeratas Richard Karindosk nagu vabandamisi. «Me ei taha muud kui endale suvist elamiseks kohta.»

«Eks siis vaadake, kas meeldib,» lausus Laine Vilgats. Richard Karindosk tundis huvi, kunas see rehielamu on püsti pandud.

«Minu isa oli sellal alles poisike,» arutas perenaine meenutamisi. «Ta ikka rääkis, et käinud meestega kaasas metsast palke vedamas. Eks see aastasadade vahetusel kunagi pidi olema.»

«Nii ma umbes arvasin,» noogutas Richard Karindosk. «Lõuna pool nii hilja rehielamuid enam ei püstitatud, aga siinkandis hoiti vanast ehitusrutiinist kauemini kinni.»

«Nõnda jah on siin elatud,» ütles Laine Vilgats selle peale. «Isa ikka enne sõda pidas plaani, et vaja ümber kohendada, aga rohkemat ei jõudnud kui väliskuse lasi uue teha.»

«Ja rehetuba on vanaviisi jäänud?» päris Laine Karindosk põnevusega.

«Mismoodi — vanaviisi? Ah noh... Eks tulge ja vaadake, sinna pääseb siitsamast.» Perenaine viis ostjad läbi rehealuse paksudest laudadest ukse juurde ja lükkas selle pärani. Vastu löi jahe nөлõhnaline õhk.

«Oodake, nii ei näe te midagi, ma teen eeskojapoolse ukse kah lahti, siis saab valgust juurde.»

Mõne hetke pärast võis juba kahe ukseava kaudu rehetuppa pääseva päevavalguse käes harjumatagi silm seletada nõgimusti kõrgeid palkseinu, suitsunud parrelatte, kogukat ahju ja igasugust koli, mida siia laotud oli.

Laine Karindosk peaaegu jooksis reheahju suu ette ja hüüatas sealt lapseliku rõõmuõhinaga:

«Riks, tule vaata, isegi pajakonks on alles!»

Mees läks Lainele aegamisi järele, katsus sepitsetud raudkonksu näpuga, nagu selle ehtsuses veenduda püüdes, ja lausus:

«Niisuguses koldes on meie rahva mitu põlve kogu oma kõhutäite valmistanud.»

«Siia saaks torelda šašlökiküpsetamise kohta,» tegi ta naine juba praktilisi plaane. «Siia ukse kõrvale panna vanaaegsed pingid ja laud, ja siis küünlavalgel... jube tore!»

Richard Karindosk nägi silmanurgast, et perenaine seisab eeskojaukse kõrval ja kuulab, ning pidas paremaks oma naisele vastamata jätta. Ta pöördus perenaiselt küsima:

«Ega vist teie ajal pole siin enam tuld tehtud?»

«On küll, pärast sõda veel panime lademe maha, katuse jaoks oli pikki õlgi vaja.»

«Kas praegu on katus ikka terve?» huvitus Richard Karindosk.

Perenaine vastas, et muidu peab, ainult kui pärast pikka kuiva äkiline valing juhtub tulema, siis on rehe kohalt läbi andnud. Lõpetas ütlemissa:

«Eks oleks ammu aeg olnud eterniit või laast asemele panna, kuni ema elas, pidasime ikka plaani, aga kole suur see katus, nii palju oleks maksma läinud, sai aastast aastasse venitatud.»

«Oh, aga õlgkatus on ju nii kena,» sõnas Laine Karindosk peaaegu et etteheitvalt.

Selle peale ei öelnud Laine Vilgats midagi, ja kui linlased olid veel natuke aega rehetuba silmitsenud, kutsus neid ka eluruume vaatama. Eeskoja kaudu astusid nad päratusse kahe pisukese aknaga kööki, mille

kirvega tahatud seinapalgid ja lagi olid vist õige ammu üle lubjatud. Köögist viis hingedelt äravajunud uks maja ainsasse kambrisse, mis sügava sopina venis rehetoa ja välimise seina vahele.

«Täielik tüüpprojekt,» ütles Richard Karindosk, naise meeleheaks ilmse sümpaatiaga. Naisele meeldis siin algusest peale kõik, välja arvatud see, et köök lupjamisega rikutud oli, ja ta tundis huvi, kas kambri seinu ja lage katva tapeedi all on samuti kunagi värvitud. Laine Vilgats kinnitas, et siin olnud enne esmakordset tapeetimist päris paljas puu. Ta pidas oma kohuseks tähelepanu juhtida, et põrand on juba õige kulunud.

«Põranda saab alati uue teha,» heitis Richard Karindosk hooletult.

«Seda jah,» kinnitas ka perenaine, aga justkui sunnitult, kaasa kiita püüdes. Richard Karindosk mõtles, et on nemad siin küll imelikud kaubitsejad: ostja rohkem kiidab ja müüja kipub pigem maha laitma. Moepärast tonksis ta seina ääres alumist palki kinganinaga ja veendus, et see on niisama kõva kui oli seina sattudes.

«Ja palju te siis küsite?» tahtis ta teada.

Perenaist tabas see hinna pärimine ootamatult, ta kohmetus ja pomises:

«Oskan ma küsida või . . .»

«Maja kuulub teile, eks te peaksite tema väärtust ja siinseid hindu paremini teadma,» julgustas Laine Karindosk, nagu kartes, et Laine Vilgats äkki müümisemõttest hoopiski loobub. Richard Karindosk sai aru, et naine oli omas peas ostmise kasuks otsuse juba langetanud, ja tõtt öeldes see antipaatiat, millega tema siia oli sõitnud, oli samuti lah-
tunud.

Kui naine hakkas talvel peale ajama, et nad aianduskruundi asemel, «kus üks karp on teises kinni ja kartulid-porknad ümberringi», otsiksid kuhugi maale omaette elamise, polnud mees sellest ideest eriti süttinud. Ta arvas, et sellel oleks vaid siis sügavamad mõtet, kui nad nagu mõned vabakutselised võiksid terve suve läbi linnast eemal olla. Aga see Etskae polnud osutunud harilikuks ulualuseks, see oli midagi seevõrd ehtsalt talupoeglikku, et ta tundis: siin ta tahab olla.

«Eks neid ole mitme hinnaga müüdnud, kes müüa on tahtnud,» arutas perenaine vahepeal. «Varematel aastatel olid odavamad, siis polnud ostjaid kuskilt leida, nüüd on kallimad. Aga ega ma niipalju hinna pärast müü, ma rohkem sellepärast, et tahaks, et isakodu püsti jääks, ma sellepärast . . .»

«On teil siis midagi, miks te enam ise siin edasi elada ei saa?» päris Laine Karindosk.

Laine Vilgats seletas, et kolhoos ehitas keskusse uue maja ja temale kui vanale olijale anti seal korter.

«Ah nõnda . . . Ma mõtlesin, et tahate linna, kuhugi kaugemale.»

«Ei mul ole kaugele kuhugi minna, aga teiste inimeste hulka tahan küll,» vastas Laine Vilgats. «Kogu eluaja pidanud siin seda metsa vahtima.»

«Näete, ja meie jälle kadestame, et siin on nii vaikne ja omaette,» naeratas Laine Karindosk.

«Suviti elaksin mina kah siin edasi, aga ega aastas ainult suvekuud ole,» ütles Laine Vilgats natuke kui õigustamisi. «Ma olen kolhoosis raamatupidaja, iga päev pean väljas olema, kontorisse tuleb siit üle kolme kilomeetri maad. Sügisel pimedaga ja talvel kohe kole siin olla.»

Seni, kuni ema hinges oli, sai veel kuidagi, aga sellel talvel jäin päris üksipäini.»

«Kuid niiviisi läheb teie perekonna põline koht võoraste kätte,» tähendas Laine Karindosk kaasatundvalt.

«Koht nüüd... Kohta pole enam ammu, ainult see maja veel... Kaua mina teda valvan. Aga laguneda kah oli kahju lasta, sellepärast ma ostjat otsima hakkasingi.»

«Oli talukoht niisama vana kui maja, või vanem?» tahtis Richard Karindosk teada.

«Vanem, tükk aega vanem. Minu vanaisa ostis selle jõekääru mõisa käest. Tema kaudu kohal see nimigi — vanaisa öelnud iga asja kohta ikka «etskae», ja parun pannudki talule niisuguse nime. Ega sinne parun muidu maid müünud, ainult ääre pealt, viletsamaid siile. Sedaviisi see koht siia sai.»

«Ma vaatasin — ümberringi siin päris puhas liiv, kus siis teie põllud olid?» päris Laine Karindosk.

«Eks sellesama liiva peal nad olid, niipalju kui neid oli,» kostis Laine Vilgats. «Maja ümber on vähe mullasem, siia vedas isa jõest muda peale. Iga aasta tahtis see põld sõnnikut, aga kui kuiv aeg juhtus, ei siis olnud suuremat midagi saada. Üks nälja nüpeldamine, nii mu isa ikka ütles.»

«Aga ära te elasite,» tähendas Richard Karindosk. «Nüüd, nagu paistab, pole siin enam rohkem põldu järel kui kartulimaa.»

«Kolhoosi ajal jäi. Alguses ikka künti ja külvati siin edasi, aga sõnnikut enam polnud võtta, midagi siin ei kasvanud. Ja kaugel, üle silla ringi nii pikk maa, et ei tasu masinaid selle nelja-viie liivahektari pärast edasi-tagasi sõidutada. Nüüd otsustatud männid peale istutada. Et nagunii siia midagi külvata ei tasu, korraliku maa pealt saab sootuks väiksema vaevaga mitu korda rohkem.»

Laine Vilgats kõreles seda ükskõikselt, mis Richard Karindoski imestama pani. Ta ütles:

«Kui niimoodi seal kuskil kontoris arutada, siis küll. Aga kui teie isa ja vanaisa näeksid-kuuleksid, mis nende töövaevast on arvatud, ei nad siis küll rõõmu tunneks.»

«Nemad küll jah ei tunneks,» ütles Laine Vilgats, aga seegi kord suurema kaasaelamiseta, ja kartes, et mees seda perenaisele pahaks paneb ja talle midagi sobimatut ütleb, sekkus Laine Karindosk kärmesti jutusse:

«Eks ole õige, et metsa ka vaja, metsale peab ka ruumi andma. Me hakkasime nüüd ajalugu arutama, aga oma hinda te ei nimetanudki.»

«Mis hinda või...» kordas Laine Vilgats jälle, sedakorda nagu juba lausa piinlikkust tundes, et üldse midagi säherduse muinsuse eest küsida sõandab. «Kolmsada rubla vast...» ütles ta siis areldi.

«Kolmsada,» kordas Richard Karindosk arupidavalt, kuid märgates perenaise piinatud olekut, ütles ruttu: «Kui ausalt öelda — kolmsada ei ole palju.»

«Noh, ja räägitakse, et ostumaks jäävat ostja kanda,» muutus Laine Vilgats sellest mõõndusest kohe söakamaks.

«Palju see ikka on, olgu peale,» ruttas Laine Karindosk nõustuma. Ja sellega oli kaup niisama hästi kui koos.

Kui linlased pärast ligemale ümbrusele pilgu heitmist majja tagasi jõudsid, oli neid kui teine inimene ees ootamas: Laine Vilgats oli ennast puhtalt, päris maitsekalt riidesse seadnud, juuksed soenguks kohendanud, ja nüüd paistis ta mitte üksi nooremana, vaid ka sõbralikumana. Köögiski oli hädapärast korda loodud ja perenaine tahtis kaubasobitajaid lausa vägisi kostitada kodusingi, linnaleiva ja kolhoosipiimaga. Pidigi ostjarahvas kombegi pärast lauda istuma ja pakutavat maitsma. Laine Karindosk oli nüüd see, kes jutu möödunule keeras, aga oma-moodi: on perenaisel ka vendi-õdesid või lapsi?

«Ei ole mul kedagi,» vastati, aga nõnda, nagu vastab inimene, kes tahab varjata, et teda hellast kohast puudutati. Richard Karindosk tabas selle kohe ära. Südames kirudes naist uudishimutsemise pärast, tahtis ta teada saada, kas siinkandis võib veel sellist meest leida, kes ilusat õlgkatust mõistab teha. Ta seletas, et kahju oleks hea proportsioonitundega ehitatud vana aita maha lammutada, ja nad tahaksid sinna uue katuse peale lasta panna.

«Mõistja mehe peaks leidma,» vastas Laine Vilgats, «aga kust kohast te selle jaoks õlgi saate? Nüüd võetakse kogu rukis kombainiga, ja selle sasiga ei tee midagi.»

«Siis ei aita muud kui sirbiga rukkisse minna,» naeris Richard Karindosk. «Šefluse korras kolhoositalurahvale appi. Mis te arvate, kui ikka tõsiselt rääkida — kas teie esimees meid napakaks ei pea, kui säherduse sooviga ta palge ette läheksime?»

«Mis nüüd seda,» ütles Laine Vilgats natuke kõhklemisi. «Aga siis vaja ju tera kah käsitsi välja lüüa, ega lõikamine üksi. Kuskil peaks küll rabamispink alles olema.»

«Issand, kujuta ette!» Laine Karindosk sattus vaimustusse. «Paneksime rehetoa küdema, rukki üles parsile, ja siis hakkaksime rukist rabama. Nagu muiste.»

Siitperenaine tähendas asjalikult, et ega see töö polegi raske.

«Peaasi on rukis kolhoosilt välja kaubelda,» arutas Richard Karindosk. «Pole viga, kui esimees müüdi ei anna, lubame talle mõne projekti teha. Teil ju ehitus käib kõvasti?» küsis ta Laine Vilgatsilt, ja see vastas omakorda küsimisega, mis veidi imestamisi kõlas:

«Olete teie siis arhitekt?»

«Nimelt, et oleme. Mõlemad.»

«Ja miks te siis niisugusesse vanasse majasse tahate tulla, te võiks ju...» Laine Vilgats ei lõpetanud.

Nüüd seletas Laine Karindosk:

«Kivide vahelt tahaks ära, kogu selle betooni ja industriaalsuse mant.»

«Ei oska see inimene ka kuskil päriselt rahul olla,» ütles Laine Vilgats, püüdes säilitada kõrvaltvaataja hoiakut. «Ise ehitate linna uhkeid maju, kus kõik hea käepärast, aga mis mugavusi siin, rehetares. Ei ole mitte elektritki.»

Richard Karindosk vastas selle peale:

«Meie abikaasaga oleme küll mõlemad linnas sündinud, aga meie isad või vanaisad on ükskord samasuguse madala ja lihtsa tare uksest välja astunud ja maailma läinud, ja ju siis mälestus meie rahva põlis-kodust on meisse pesitsema jäänud ja kutsub, kui nii võib öelda, enda juurde tagasi.»

See kõlas natuke ülemäära pateetiliselt. Richard Karindosk taipas seda kohe ka ise.

«Ei varematel aegadel olnud märgata, et kellelegi oleks neid vanu tareuberikke tarvis läinud,» ütles Laine Vilgats.

«Inimesed õpivad,» vastas Richard Karindosk. «Õpivad ja saavad isegi targemaks. Linnamugavused paistsid meilegi, meie põlvele pea-aegu ainsalt midagi väärt olevat, aga nüüd saame aru, et need ei asenda midagi väga tähtsat, mis siia, meie rahva põliskodusse, paratamatult pidi maha jääma. Nagu musta leiba ei asenda mingid peenemad road.»

Laine Vilgats kuulas seda arutlust väga tähelepanelikult, siis lausus rohkem kui iseendale:

«Minu kadunud isa rääkis ikka, et ei sel inimese rabelemisel ole põhja ega määra, nagunii ei jää ta kuskil ega miskiga rahule. Sellepärast — nõnda ta rääkis — elagu igaüks kuidas elab, mis seda teistsugust taga ajadagi. Et kas see, mis kaugelt parem paistab, seda ongi. Ja kui nüüd teie siin nõndaviisi rääkisite, sellest põliskodust ja mustast leivast, tulid need ta sõnad mulle meelde.»

Richard Karindosk laiutas käsi.

«Oleme, need tänapäeva inimesed, tõesti kui eeslid kahe heinakuhja vahel. Mugavus ja lihtne, looduselähedane elu — mõlemad on meile armsad, aga paraku üks kipub teist välistama.»

«Jah, aga ometi kõige suuremadki loodusesõbrad eelistavad ikkagi linnakorterites istuda ja sealt maaelu võlusid kiita,» torkas Laine Karindosk. Tema abikaasa oli harjunud oma naise kombega heast peast iseendale kas või vastu rääkida. Sellepärast ütles ta nokkimisi:

«Mida on kirikuõpetajad juba ammu öelnud oma sõnade ja oma tegude kohta . . .»

«Nemad, tuleb välja, on siis otsekoheesemad.»

«Noh, olgem siis meie ka otsekoheesed,» sõnas Richard Karindosk naeratamisi. «Tunnistagem siis, et ega meiegi siia igatse oma linnamugavuste juurest ära rohkemaks kui mõneks nädalaks aastas.»

«Mina olen samuti mõelnud — ega mu isal selle ta jutuga õigust kuigi palju polnud,» tähendas Laine Vilgats nagu vabandamisi.

«Kuigi palju polnud, aga kuigi palju kindlasti oli,» ütles Laine Karindosk selle peale omakorda. Nüüd tundis tema tungi vaielda. «Ma just praegu mõtlesin — et meie oleme võib-olla veel see kõige õnnelikum inimeste põlvkond. Jah-jah!» kinnitas ta jonnakalt, kui märkas mehe näol naeruvinet. «Siin pole midagi naljakat. Tehnikaajastu annab meile juba küllalt palju hüvesid, aga samal ajal on meie jaoks säilinud veel ka seda siin.» Laine Karindosk tegi käega enese ümber ringi. «Noh, muidugi, võidaks öelda, et tulevikus teeb tehnika inimese elu veel palju mugavamaks kui see praegu on. Kes vaidleb, aga siis on see ka kõik. Ainult lage komfort, muud mitte midagi. Mina igatahes ei kadesta järelopvi!» Laine Karindosk lõpetas, häält kategooriliseks moduleerides.

«Oh meid, neid kõigi aegade kõige õnnelikumaid.» Richard Karindosk pöördus nüüd Laine Vilgatsi poole: «Aga mida teie sellest õnnest arvate?»

«Mis minul arvata . . .» Kuid ta ütles siiski otsapidi välja, mida ta arvas: «Eks ma siit nüüd sellepärast ära tahangi, et neist hüvedest, millest teie proua rääkis, raasike rohkem osa saada.»

«Ja te ei karda, et pettute ja igatsete siia tagasi?»

«Ei.» Vastus oli isegi järsuvõitu.

«Jälle üks ajastu konflikte,» laiutas Richard Karindosk teatraalselt käsi. «Inimesed ei suuda üksteist mõista. Räägiksid kui ise keeli.»

«Oh, ei maksa kohe sedaviisi,» ütles Laine Vilgats.

«Õigus, kulla perenaine, õigus!» Richard Karindosk hakkas naerma. «Meie, linnainimesed, satume kole kergesti targutama, te ärge seda üleliia tõsiselt võtke.» Ta tegi otsustava pöörde tagasi argiellu: «Meil on teiega ühes asjas alles kokku rääkimata — millal minna notari juurde, ja kunas võime siinsed võtmed nii-öelda üle võtta.»

Seda nad kolmekesi arutama hakkasidki.

Kutse

Küll tema nägu ma tean,
tänaval tere võin öelda.
Hinge kinni küll pean,
aga ei nime saa öelda
ega ta peale saa mõelda
hallide mõtete reas.

Kord nagu oli mul käes,
hoidsin kinni ta kuuest,
hoidsin kogu mu väest,
ent mulle jättis vaid kuue. —
Taas teda ulmades luues
päevale lisandub päev.

Nime ma öelda ei või,
kuid tema kutsumist kuulen.
Mõtete heideist saab lõim,
värten, su vurinat kuulen:
kuskil vist puhuvad tuuled,
tärkab ja kärhub taas luule,
lehed puhkevad puule,
sõnad sulge ja suule,
aga kus peitub seks võim,
kust tulles kuhu kaob lõim,
seda ma öelda ei või,
kuigi ta tunneksin ära.

Lapsepõlve unenäod

Ma kukkusin põrandast läbi
ja teisest ja järgnevast,
võõraid tänavaid läbin ja läbin,
olen üksi ja mul on häbi,
häbist käbina veeren ma läbi,
ikka sammule järgneb ast.

Olen üksi ja teised on võõrad,
olen üksi ja hirmudes.

Võõrad vaatavad nimetus jõõras,
mina häbist ja kartusest hõõgan,
teiste jõõrast ma hõõgan ja võõras
on kõik mulle virgudes.

Või üksinda linnas ma hulgun,
hulgun tühja ja lohutult,
hulgun justnagu viimane hulgas,
seismajäämiseks puudub mul julgus;
tulgu mis tahes tuleb, ma hulgun,
süda raske on tohutult.

Kõik asjad, mis iganes puutun,
purukummina venivad,
puutun näiteks ma toaakna ruutu,
puud või trammi — kõik venivaks muutub,
nõnda kokku ma kleepun, kui puutun,
iga pulstunud peniga.

Ma kukun ja kleepun ja käärid
mu pihudes vinguvad.
Aiva kukun ja löikan, end määrin,
käärid kleepuvad lõigatu ääris,
käte küljes on määrivad käärid,
kuidas ennast ka pingutan,
senimaani ei virgu ma. —
Üksi. Kukun. Ja käärid ei löika.
Kõik venib kõikjal.

Kui sa kukud, siis taevast näed

Humalaväädid jäid jalgu kinni,
jalg jäi humalavääntesse.
Kinni on lahti
ja lahti on kinni —
vaikus sugeneb häältesse.

Kõik nii noorusmaisena tuttav —
lehed, lõhnad ja ritsikad.
Ruttav on tuttav
ja tuttav on ruttav,
päevad ja ööd vaid on kitsimad.

Pärnad on varsti täis mõdulõhna,
kõdulõhnast kõik ogarad.
Äkki paisuvad
tunded kõhnad:
oleme ogarad kobarad.

Humalaviha ja mahe mesi,
sügis teid pärib ja talve viib.
Jumalaviha
me pahekesi
tabab. Kas kerkib siis palvegi?

Humalaväädid jäid jalgu tõkkeks —
kui sa kukud, siis taevast näed.
Tõrked ja tõkked
me läidame lõkkeks,
tule ees puhkavad vaevast käed.

Humal ja angervaks, päike ja männid,
kirbe lõkkesuits, mereliiv. —
Oleme nännid
või oleme jännis —
tuikab oimudes vere piin.

Jalg on vedelas asfaldis kinni, —
ööbik — luuluri metafoor.
Kinni on lahti
ja lahti on kinni.
Kuhu näitab see semafor?

Vaikelu

Päike.
Pilved.
Ja ristikuaas.
Mesimumm.
Liblikas.
Sipelgarada maas.

Haugatus.
Kaevukriiks.
Lõokese lõõr.
Kummel lõhnab.
Maailm on suletud sõõr.

Vaikusevainu
vaob lennukimürin kui kraav.
Mumm.
Kummel. —
Hing haigutav haav.

Laululood

iano pianissimo

Sellest pidi tulema kaunis jutt, meeleolukas ja südamlük. Kõigepealt oli eriline meeleolu, habras-õhuline ja tasane nagu kaugel oja vulin. Siis tuli pealkiri:

TÜDRUK, TUUL JA ÕHUPALL

On varasuvi ergava päikese ja maheda tuulega. Väike tüdruk läheb mööda pargiäärset kõnniteed, punane õhupall paelaga käes. Ei ole pidulik paraadipäev, on päris tavaline igav päev. Tüdruk läheb kergel sammul ja tuul hüpitab õhupalli. Tuleb tugevam tuulepuhang, rebib palli ja lehvitab tüdruku kirevat kleiti. Ja tundub, nagu tahaks tuul tüdrukut koos palliga õhku tõsta. Inimesed vaatavad ja jäävad seisma: nüüd nüüd lendab õhupall puude kohale ja tõuseb koos lapsega pilvede vahele. Ning kõiki minetab argipäevane ükskõiksus ja kõigil on kuidagi lõbus, erutav ja ülev tunne.

See reibas pilt püsis kaua silme ees, sööbis ja süvenes. Aga siis hakkas meeleolu laiali valguma, hõrenema ja vaibuma.

Ja äkki valdas meeli sootuks teistsugune pilt, vägivaldne ning ängistav.

Vanamees seisis suure üürimaja pikas koridoris, toetus seljaga vastu seina ja mängis viiulit ning laulis. Koridoris lehvis hämaraid varje. Rauga kortsus näol ja sorgus habemel väreles süngeid laike. Viiul kaebles ning soigus. Vanamehe lauluhääl kähises karedalt:

*«Juba kui ma karjas käisin,
oli mul üks armuke:
pügakene valge peaga,
sinisilma neiu.»*

Tühi mütsilott vedeles vanamehe jalge ees põrandal.

Siis tuli üks ja teine ja poetas mütsi vaskse krossi. Tulijate hulgas oli vanu kahvatuid naisi. Nad tulid sõnatult ja muigasid endamisi: olid nemandki olnud valgepäised ning sinisilmsed.

Jäi püsima nukker-valuline meeleolu ja väreles meeltes nagu kaja tumetusaste metsamüüride vahel.

See kaebleva viiuli ja karedalt laulva vanamehe pilt tõrjus kõrvale lehviva kleidiga tüdruku, kel õõtsus käes punane õhupall.

Kaunis ja meeleolukas jutt ongi kirjutamata.

Doloroso

Pidulaud. Paarkümmend inimest. Jutusumin. Kurklik ühislaul.

*«... me, latse, nagu essind linnu
kik ilma laanen laiali...
Kuid mälestus ei meelest läe...»*

«Lapsepõlv ja lapsed, ähh!» ütles vanem daam ja krimpsutas huuli.
«Ja rahva tulevik! Igav jutt.»

«Miks igav?» küsis daami lauanaaber, viisakas keskealine mees.

«Mis lapsed need tänapäeval kasvavad,» kurtis daam. «Kõik, ministri ja koristaja, akadeemiku ja poemüüja lapsed ühes-samas koolis ja klassis...»

«Koristajad ja müüjad on ühiskonna vajalikud liikmed,» väitis lauanaaber.

«Olgu nad kuitahes vajalikud, aga nende jõmpsikad rikuvad teised lapsed ära,» pahandas vanem daam.

«Kuidas siis?»

«Õpetavad teisi kõva häälega karjuma, kaklema ja vanduma.»

«Noo!»

«Ja liiderlikuks õpetavad ka.»

«Noo! Kas müüjad ja koristajad ja nende lapsed ongi need kõige liiderlikumad?»

«Minu lapsed ja räpased tattninad üheskoos — ainult see mõte, teate...»

«Teie lapsed ei ole ju enam tattninaelised.»

«Ma üldistasin veidi. Tänu taevale, minu lapselapsed kasvavad ja õpiavad teistes tingimustes, sest minu tütar, lubage tähendada, asus tol segasogasel ajal pisut kaugemale elama.»

«Teised tingimused, jaa. Aga kas teie, armuline proua, ei jooksnud kord samuti paljajalu ja vesise ninaalusega ringi?»

«Mina? Teate, lugupeetud seltsimees, minul olid pitsidega taskurätikud ja nohu ei olnud mul üldse, sest mamma juba oskas hoida ja hoolitseda. Jaa, paljajalu küll, aga ainult Narva-Jõesuu liivarannal, kus oli liiv nagu suhkur, ja villa «Concordia» õues, kus oli muru nagu samet.»

«Muru nagu inglise lordide tenniseväljakuil.»

«Jaa-jaa, täpselt. Ja võtke arvesse, et ma õppisin proua Lenderi eralgkoolis ja eragümnaasiumis.»

«Siis te olite üks hellitatud preili. Küll teie mehel oli teiega risti ja viletsust.»

Daam tõstis imestunud pilgu ja küsis:

«Miks risti ja viletsust? Ma vaatan, te olete pahatahtlik inimene. Võtke arvesse, meil oli teenija.»

Jutuajamine katkes. Alustati uut laulu:

*«Sööge saia, sööge liha,
jätke jonn, jätke viha! ...»*

Alla marcia

Filmis oli marssimist ja marsirütmi.

Aga ilus naine ütles rõhutatult:

«Ma tapsin nad.»

Enamik vaatajaid võttis selle stseeni vastu üpris tõsiselt. Ent keegi mees hakkas muginal naerma. Ta taipas otsekohe, et naeris ebaõigel kohal, ja piilus ringi — kas mõni naaber märkas.

Sõda ja surm, ennastohverdav sangarlus ja reetmine, närused hinged ja alandused... Miks too inimene irvitas? Mingi vastik seos, mingi võigas mälestus?

Kui õige küsiks temalt. Hakka'nd võhivõorast tülitama. Aga miks mitte.

«Sünge film.»

«Jaa-ah.»

«Ma istusin teie kõrval. See stseen kõlvatu naiseга, mäletate, kui ta ütles, et tappis... See tundus teile imelikuna, et ta üles tunnistas? Te hakkasite naerma.»

«Vist hakkasin. Teate, ma olen näitleja, ja mulle tundus, et see oli võlts, vale, ebausutav.»

«Tähendab, ta oleks pidanud vaikima, jätma enese teada?»

«Ei, seda mitte. Aga toon, kuidas ta seda ütles, oli vale. «Ma tapsin nad.» Raiuva rõhuga, peaaegu et marsitaktis. Lollilt teatraalne. Mina oleksin seda lausunud teisiti. Vaikselt, poolihääli, ühetooniliselt, nagu hakkaksin ise surema. Mis teie arvate?»

«Ei tea. Te ütlete, et marsitaktis. Vist tõesti. Aga ehk oligi nõnda kavatsetud. Võib-olla oli kogu film marsitempos.»

«Ei usu, et oli kavatsetud. Päril realistlik, ei midagi tinglikku. Lihtsalt harjumus, stamp. See lühike lause ja nõnda paisutatud — lihtsalt rumal.»

Mees vaikis hetke ja hakkas siis rutates kõnelema:

«Sellest on palju aastaid möödas. Oli mingi keskpärane näidend, ma mängisin selles pentsikut vanameest. Juhtus, et improviseerisin stseeni, mida autoril üldse polnud. Tollal juhtus taolisi vigurdamisi. Hakkasin laulma tõsist laulu:

*«Surmalaps on inimene,
liha on kui lilleke...»*

Aga saal rõkkas naerda. Ma olin purutõsine, ei veiderdanud, ei moonutanud nagu ega häält. Aga inimesed naersid. Naersid sellepärast, et laul tuli ebakohasel ajal ja kohal. Ja täna naersin ma ise sellepärast, et kena filmidiiva ütles oma tõsise ütleamise väga ebalikult. Ega jah alati nalja pärast naerda.»

Moderato

Üks ütles:

«On olemas kandilised pead, vahel paistavad nad lopergused ja mõnikord ka nurgelised. Nad ei ole ilusad, ei ole meeldivad ega viisakad.»

Neil enestel on raske ja nendega läbi saada on samuti raske. Aga neid tuleb taluda.»

Teine lausus:

«Ma sõandan arvata, et inimeste pead on tõeliselt pikergused.»

Esimene õiendas:

«Sa oled ebatäpne. Kandilise pea vastand on ümarpea. Olgugi ta veidi pikergune, ikkagi on ilma kantide ja nurkadeta. Ümarpead veerevad ladusalt üle tõkete ja läbi elu. Veerevad, veerevad ja aina veerevad.»

Teine noogutas nõustuvalt ja esimene jätkas:

«Ümarpeadel on ümarsilmad, ümarkõrvad, ümarninad, ümarlõuad ja muidugi ümarsuud, mis lobisevad ümarat juttu ja itsitavad ümarat naeru.»

Teine küsis vahele:

«Nad mõtlevad ümaraid mõtteid, eks ole?»

Esimene vastas:

«Seda ma tahtsingi öelda. Aga kandilised-nurgelised mõtlevad kandiliselt ja nurgeliselt. Nad mõtlevad ebatavaliselt. Nemad viivad mõtlemist edasi.»

Teine naeratas ja sõnas:

«Nii, nii. Kenake teooria. Vaata peeglisse ja oledki selgusel, kuhu sa jõuad, kui vähegi sõuad. Teiste sõnadega: ära pinguta ega trügi, vennas, juba algusest peale on sinul kas poeedi- või idioodipaberid taskus. Ent kas kantispead mõtlevad alati kandiliselt ja nurgeliselt ja kas mõni ümarpea ei mõtle mõnikord ka kandiliselt?»

Seda kahtlust oli esimene targutaja otsekui oodanud ja hakkas vastu-seks laulu trallama:

*«Ei me ette tea,
mis mõtleb küll mõni pea...»*

Senza sordino

Unes nähakse kentsakaid asju. Oli seal tunglemist ja tõuklemist. Pidi mängitama Juhan Smuuli kõige värskemad näitemängu. Ning pidi olema nõnda, et läheb kirjamehi ja -naisi suurel hulgal etendust vaatama ja takseerima.

Volli Panso tatsas seal sagina hulgas ringi, õõtsutas oma lõukoeralakka, muheles ja lausus:

«See on kangesti ilus ja vägade kena, et kirjarahvas meie teatri-tegemist ära ei põlga.»

Ralf Parve tõstis pika nimetissõrme ja ütles tähendamissõna:

«Kui kutsutakse, siis tullakse. Me oleme kutselised, mitte isetegevuslased.»

Aga siis suunas Panso oma läbitorkava pilgu selle unenägi poole ja hüüdis:

«Kuulge, kuulge, teid ei ole kutsutud, ei ole kirjas!»

«Kui teised on, peaksin mina ka olema,» arvas unenägi.

Panso vaatas küsivalt Smuuli poole (oli temagi teiste kambas).

Smuul naeratas nagu vagur talleke:

«Ju ta ise ei tahtnud tulla ega vaadata.»

«Pole niisukest rääkimist olnud,» öiendas too unenägiija. «Aga võib-olla ei pandud kirja hoopis sellepärast, et olen madalat kasvu ja kõhnade küünarnukkidega, ei paista eriti silma.»

«Ei paista silma!» kordas Smuul, muigas kavalalt ja pöördus Egon Ranneti poole, kes seisis mõtlikult tema kõrval: «Kas sa seda lugu tead: «Ma paistsin silma!»?»

«Sa paistad hästi silma,» lõõpis Rannet. «Praegu kah, kõik näevad sind.»

«Ega ma endast,» kirtsutas Smuul suunurka ja lisas häält, et kogu kogudus kuuleks: «Ma tahtsin natike Mihklist, sellest Muhumaa mehest, juttu puhuda. Mihkel — ta ise kõneles —, kui ta veel noor ja rumal olnud, käinud ikka vahetevahel kirikus, et seal nagu vabam olemine; kodu ole vanemate silma all ja muudkui kästakse, et tee seda ja too seda ja teist. No siis ema öelnud: «Kuule, mis sa tühja selle kiriku vahet seerid, sa ei paista jo silma. Voata, Üleõue Villem, kui tema oma toru hüüdma paneb, kohe jäävad kõik suu lahti voatama ja kuulama.» Mihkel pidanud siis aru ja võtnud kah vanainimese jutust õpetust. Ja ühel pühapäeval siis kiitnud: «Täna ma paistsi kirikus küll kenaste silma. Ma torkasi piitsavarre krae vahele. Nagu lipuvarras püsti. Kõik voatasid. Kratsis jagusalt seljakonti, aga mis sellest.»»

Naerdi. Jutu tõttu ja viisakuse pärast ka.

«Jutumees sa oled...» kiitis Rannet ja meelitas: «Sul, Juhan, pidi üle küla häälematerjal olema, laula õige!»

Smuul siis öiendas kaela ja paisutas rinda ja laulis täiest kõrist:

*«Mina see olen, see Ala-Härma poiss,
see Jukk, kes ei tunne nalja.
Kaksteist korda on pussiga löödud,
aga hing pole läinud välja!»*

Laulurõkatus pühkis une minema.

Riia rong tormas mööda oma röögatu joruga.

Oli 28. augusti öö, lämmi ja sumune nagu Tuglase hiiglaneitsi kaisutus.

... Unenägiija mõtles unenäo üle ja arutas läbi. Ja tuli järeldusele: võidan pesumasina või saan ametikõrgendust.

Mezzo forte

Tütarlant hakkas piirama ja painama imelik tuju või meeleolu. Ta ei saanud rahu ja asus kirjutama. Ta kirjutas ja kirjutas ja märkas siis, et oli saanud hakkama luuletusega.

See oli tütarlapse esimene luuletus. See veeres-veerles kergelt otsekui pall ja tekitas ometi raskemeelseid mõtteid.

See oli ilus luuletus:

*«Elu keerleb nagu kera
üles-alla pilla-palla
meelitäb ja keelitäb
armastab ja karvustab*

õpetab ja juhatab
 alustab ja lõpetab
 killustab ja sillutab
 ühendab ja pillutab
 sütitab ja jahutab
 rahustab ja erutab
 kudrutab ja perutab
 määratseb ja luulutab
 pikka unne uinutab
 Elu keerleb elu veerleb
 sünnist surma surmast sündi»

See oli ilus luuletus ja tütarlaps otsustas selle ajakirja toimetusele saata.

Nädala pärast tuli tütarlapsele toimetusest kiri. Selles saadeti luuletus tagasi. Juurde oli pandud heatahtlik arvustus:

«Aitäh huvitava luuletuse eest! Teie luuletusest õhkub elu dialektilise vaatlemise ja tunnetamise meeoleolu. (Tütarlaps luges ja noogutas: targad inimesed, oskavad ilusasti ära seletada.) Olete leidnud oma laulule ühtlasi omapärase vormilahenduse. Tuleb tunnistada, et Teil on vaatlemisoskust ja vormitaju, mis aga ei ole veel välja arenenud. Ühtlasi jätab psühholoogiline sügavus tublisti soovida. Kunsti seisukohalt on Teie esimene luuletus veel algeline ja ebaküps.

Kuigi Teie luuletus lõpeb optimistliku «sünd»-sõnaga, jääb sellest kahjuks pessimistlik kogumulje. Millest säärased «pika une» sünged meeoleolud?! Noorel inimesel seisab ju elu alles ees!

Üldkokkuvõttes: ebaõnnestunud katsetus. Ootame Teie ande sügavamat kujunemist.

Äрге heitke siiski meelt! See on ikkagi Teie esimene luuletus, nagu Te ise ütlete. Küllap teised õnnestuvad paremini. Õnne ja edu!»

Tütarlaps luges ja luges. Sõnad, sõnad. Palju sõnu ja üpris kasinalt mõtet.

Tütarlaps vaatas kirja ja kohmas:

«Külm nagu koera nina.»

Ja hakkas poolihääli laulma:

*«Külmad sõnad ja kained pilgud,
 kained pilgud ja külmad sõnad —
 nendest tühiseid mõtteid vilgub,
 nendest tilgub vastikut mõna.»*

Ümises laulda ja ütles kõvasti:

«See on minu esimene ja viimane luuletus.»

Ta rebis luuletuse tükkideks ja lennutas tükid ükshaaval õhku. Arvustuse aga viskas tulle.

Tütarlapsest ei saanud luuletajat. Kahju.

Temast sai korralik lüpsja.

Toimetajadki joovad mõnuga piima.

«Mängime täna kukke-kana,» ütles Ants.

«Ei, mängime kassi-hiirt,» vastas Olli loiult.

Imelik, ta naerab ja vaatab minust mööda, mõtles Olli. Ei ole mõtet temaga jändama hakata.

Kõik on möödas...

Alles see algus oligi, kui nad hulkusid mööda varakevadist Merivälja randa ja Ants mühises nagu karjapasun:

*«Ahoi, meie kapten,
ahoi, julge kapten
sõidab mitme mere vees,
kodusadam ootab ees.»*

Siis tulid nad Olli tuppa, tädi Amanda, korteriperenaine, oli väljas, ja Ants tõstis tema sülle ja käis temaga õrnalt ringi nagu kalli pambuga, pani tema diivanile ja hakkas vallatult nõo pe avama... ja pärast lobises ja vadistas «Moskvitšist» ja uuest laiaast voodist, televiisorist ja kahest nösuninaga põngerjast, kel on Olli rosin-silmad, Antsu enese lohuga lõug ja kõva hääl nagu laevavile, ning Olli kuulas raugelt ja lootusrikkalt, aga päevad kadusid ja kuud läksid, Ants tuli vahetevahel ja ütles, et mängime õige kukke-kana, ja läks varsti jälle, ja Olli ise ostis televiisori, vaadati seda kui uudisasja, ent Ants jäi ruttu tukkuma, ja «Moskvitšist» ei tehtudki enam juttu, ja siis nägi Olli Antsu ühe punapeaga mööda kõndivat ja lasksid nad mõlemad laia naeru, siis küsis Olli Antsult tõredalt, et kuidas laia voodiga jääb või on see tollel lõbusal kaunitaril enesel, ja Ants naeris ja vastas, et ärgu uurigu ja urgit-segu, vaid tundku rõõmu tänasest õhtust, aga Olli ütles, et pea lõhub valutada, ja Ants läks nohinal minema, ja oligi läbi see rõõmus õhtu.

Nüüd küsis Olli pilgates:

«Kuidas lugupeetud punapea elab?»

«Ma jutustan sulle kõik,» lubas Ants.

«Jäta mind rahule!»

«Ta on mulle õhk...»

«Selge see, et õhk. Õhku ju hingatakse sisse.»

«Ja puhutakse välja.»

Olli laulis vaikselt:

*«Ahoi, julge kapten
sõidab mitme mere vees...»*

«Tahad minust lahti saada?» päris Ants ja haigutas.

Haigutab, mõtles Olli. On teine niisuke hulkur mehetükk, tuleb, ütleb paar ilusat sõna, silitab pisut, mudib veidi ja tüdineb, leiab varsti teise, hakkab seda silitama ja mudima, tuleb veel vahelduseks natuke sindki katsuma, kui oled loll ja ei ole teda veel tundma õppinud; oled jah loll olnud ja leidub teisigi lolle, sest naine on juba nõnda loodud, et igatseb mehe järele ja lepib tihtipeale esimese ettejuhtuva tüükaga.

Nii mõtles Olli ja ütles:

«Ma haletsen lolle, kes isegi ei tea, et on purulollid.»

Ants vaatas mõistmatult Ollile otsa.

«Ma lähen ära,» ütles ta.
«Sa ju alles tulid.»
«Ikka ja alati tullakse, et jälle ära minna.»
«Lase jalga!» hüüatas Olli, tahtis veel midagi öelda, tahtis midagi käredata lisada, ent haigutas ainult.
Ants naksutas sõrmi ja läks. Lahkus sõnatult.
Olli ohkas: oli torm ja ei olnud ka. Oleks pidanud talle, sellele kaptenile, küüned näkku lööma, et ta tunneks ja mäletaks. Aga ei tihanud. Ikkagi teda enda lähedal hoitud ja väheke hellitatud. Ikkagi nagu armas inimene.

Con amore

Armastus... Küllap vist kõige ilusam ja kõige valusam sõna.
Ta mäletab: nad, kaks tüdrukupirtsu, hädavaevu kaheteistkümmesed, istusid kahekesi hämaras toas ja ajasid tasa-tasa põnevat salajuttu.
Tema, Maie: «Armastus on ilus, kui on õige armastus.»
Tiiu: «Millal ta on õige?»
Tema: «Ma ei tea... ma ei ole veel...»
Tiiu: «Ütle, kas sa seda tead, millal see...»
Tema: «Kui keegi tuleb ja ütleb: sa oled ilus, sa oled võluv, sa oled kõige ilusam ja kõige võluvam.»
Tiiu: «Kui ta midagi ei ütle, kas siis ei ole... armastust?»
Tema: «Siis vist... ei ole...»
Nad kõnelesid sellest ärevalt ja sosinal nagu suurest elu mõistatusest. Nüüd on Tiiul vägev poisipõngerjas ja tema, Maie, on leidnud mehe, kellest saab kindlasti elukaaslase — kindlasti.
Ta mäletab veel seda: sõitis rongis ja kuulas kogemata ning tahtmatult, kuidas kaks aasta kolmekümnest naist mehi kirusid.
Esimene (õelalt): «Mehed on elajad.» Teine (põlastavalt): «... sead.»
Esimene (vähem õelalt): «... põrsad.» Teine (üleolevalt): «... notsud.»
Kuid täna kibeles keelel küsimus oma tulevasele mehele.
Mõnikord küsitakse seda, mõnikord ei küsita üldse.
Maie oli endale päris kindel ja küsis:
«Kas oled sa paljusid armastanud?»
Noormees vaatas neiule otse näkku, kogus ennast ja vastas:
«Olen... Esimene armastus oli tädi Meeta, sest ta küpsetas hästi krõbedaid pannkooke. Teine armastus oli tüdruk kõrvalmajast. Ma olin siis kaheksa-aastane, tema oli veidi noorem. Ta naeratas armsalt; aga kui tema jonnimist kuulsin, kadus kogu võlu paugupealt. Ja kolmas armastus — armastus esimesest pilgust — naeratas ja lehvitas mulle mööduva vaguni aknast, vist pidas mind kellekski teiseks. Tal olid rõõmsad silmad ja kenad pruntis põsed. Siis tulid sina ja need teised armastused on kahvatud varjud sinu kõrval.»
Maie naeratas. Tema silmad helkisid ja hing laulis.
«Aga sina... keda sina oled armastanud?» küsis noormees.
Maie vastas:
«Kõige rohkem armastasin tädi Leidat sellepärast, et ta minuga alati vallatas ja lõbusalt naeris. Ema oli tõsine ja isa natuke karm; nad olid armsad küll, aga tädi Leida tundus kuidagi armsam. Siis armastasin

matemaatikaõpetajat, ta oli viisakas ja puhas ja isesuguse sugereeriva häälega. Ja siis läksin «Estoniasse» ja armusin Georg Otsa tema mehise rühi ja kõitva naeratuse tõttu; hää, kuigi ilus ja mahe, mingipärast ei võlnud. Ja siis tulid sina. Sa ei ole matemaatik ega Georg Ots, sa oled... lihtsalt minu mees.»

Embavad pilgud...

Maie hakkas õhinal jutustama:

«Sa tead väga hästi, kuidas me kohtusime. Aga seda sa küll ei tea, kuidas see tegelikult algas. Ma nimelt ootasin... Tütarlapsed võtavad mõnikord pentsikuid mõtteid pähe. Istusin ja ootasin, et midagi juhtub, et keegi tuleb, kes ütleb tähendussõna, kes annab juhtlause. Kedagi ei tulnud. Telefon helises. «Halloo!» ütlesin. «Kas piletikassa?» küsis mehehää. Panin telefonitoru hargile. Kas see oligi tunnussõna? Piletikassa! Minna jaama ja osta pilet ja astuda rongile. Aga kuhu sõita? Läksin jaama. Esimene rong sõitis Keilasse. Ja ma sõitsin Keilasse. Keila jaamas komistasin õnnetult, sa ruttasid juurde ja... nõnda see tuligi. Juhus, saatus, müstika, telepaatia?»

«Õnn,» arvas noormees.

«Õnn,» kordas Maie. «Aga ükskord ümises ema sõnatut laulu. Ma küsisin, mida ta ümiseb. Siis laulis ta sõnadega ja ütles: «See on kõige ilusam armastuslaul.» Ma ei küsinud, miks. Ei söandanud küsida. Ja praegu, kus me kõneleme asju, mida ei ole enne kõnelnud, laulan ma sulle laulu, millest ema ütles, et see on kõige ilusam armastuslaul. Kuula siis:

*«Tilullalla, lullalla, lullaa!
Kui tahad kuuga mängi
või tähtedega tantsi,
siis toon ma sulle nad...»*

Grandioso

Südasuvised turu nägu oli jumekas. Värv, lõhnu, hääli ja voogavat sagimist. Valge maja katusel ütles tusane reprodaktor suveloide päeva-uudiseid.

Keegi mees torises:

«Te andsite mulle kümme kopikat vähem.»

«Kas tõesti! Ei või olla,» hädaldas naine, kes müütas värsked kurke.

«No vaadake ise! Lugege üle!»

«Kuidas ma's!»

Mees — tugev-turske näo ja iseteadva pilguga — tõstis häält ja noomis:

«Teil kolm prisket kotitait, müüte paarilesajale inimesele ja... ja kui tüssate igauhte kümne kopikaga... see on kokku kaks tuhat kopikat, kakskümmend rubla.»

«Ega ma meelega.»

«Kas ma räägin valesti?»

«Ei räägi... Mis te nii kõvasti!... Ma olen... ei ole vilunud müüja...» Ja ümariku, päikesest ja tuultest pargitud näoga naine langetas alandliku pilgu. Ning mees märkas, et naisel on noored ja nukrad silmad.

Mees tammus jalalt jalale, püüdis mõtteid koguda ja midagi öelda, pöördus siis ja lahkus kibekiiresti.

Läks ja sekeldas lillenaiste juures. Tuli varsti tagasi ja pani kurgimüüja ette turulauale purgi veega ning üheainsa pakatava roosiõiega.

Naise silmad vilkusid ehmunult ja kortsud suunurgis tõmbusid imes-tunult sirgu.

«Teile jah...» ühmas mees. «Vabandage... solvasin... koge-mata...»

«Mis te nüüd!»

«Palav ilm, rüüpasin õlut ja... noh, tuli nihuke ägedus peale.»

«Turu asi,» leidis naine öelda ja vaatas mehele lahkelt otsa.

Naise pilgust nagu süttinud, muutus mees jutukaks:

«Turul jah... juhtub... Teisel turul kord... no mitu head aastat tagasi... kalamammi kutsub, hüüab: «Kalale, kalale, värsked kalale, noormees!» Ma vaatan, räimed puha punaste peadega. Ütlen siis: «Need värsked kalad paras prügiauku visata.» Ja eit vastab mulle pahaselt: «Jutt või hundi sitt!» Tükk aega oli näru tuju selle eide pärast. Muidugi, tühja temast. Kiitis oma kaupa, mõtles, loll ei tunne asja.»

«Turul juhtub.»

«Muidugi.»

Ja siis hakkas reprodaktor laulma, hakkas laulma Artur Rinne kumeda häälega:

«Süda tuksub: tuks, tuks, tuks!

Mine lahti, uks, uks, uks...»

«Kuulete?» küsis mees, kes oli õlut rüübanud.

«Kuulen,» ütles noorte ja nukrate silmadega naine.

«Noorus on ilus aeg...» ütles mees ja muheles.

«Ilus aeg...» kordas naine ja naeratas.

«Selle lauluga... lubage soovida... kõike head!...» ütles mees kui-dagi kiirustades, võttis kandami ja kadus tururahva hulka.

Naine vaatas talle järele, nuuskas nina ja ohkas.

S m o r z a n d o

Sügis. Öhtu. Pargitee. Tasane uitlev tuul. Inimene. Pea paljas, hõl-mad lahti. Tuul puude okstes ja lehtedes. Tuul mehe hõlmades, juustes ja mõtetes.

— Inimene peab elama. Et elada, peab sööma. Aga söömine teeb pak-suks ja tigidaks. Sellepärast peab jooma ka. Täna on Hilda sünnipäev. Viiekümnes. Hildale ei meeldi joomine, aga oma sünnipäeval lubab. Natuke lubab.

Elasime ühes majas, eks ole? Ammu, päris ammu. Kas meil mara-kratt juba oli? Muidugi oli. Villu ei joo, väga hea. Hommikul võtsin, üksinda, veidi. Nüüd käisin Villu juures, ütlesin, võtame pitsi. Emal on sünnipäev. Viiekümnes, juubel. Juubel, ausõna!

Elasime ühes majas... Hilda oli tore naine, rõõmus ja hakkaja, eks ole? Ei oskagi öelda, missugune ta õieti oli. Tapeti... Miljonid tapeti. Ajalugu. Kirjutatakse raamatuid ja õpetatakse koolides. Nad olid ometi

inimesed! Mis on raamatud inimeste kõrval?! Inimesed . . . silmad, suud, juuksed, käed, naeratused . . . Pandi kinni neljakümne kolmandal. Aprillis. Viidi Patareisse. Mille eest? Oli lahtise suuga, valiti komiteesse. Ilus lauluhääl oli, üle teiste. Saadeti ära neljakümne neljandal. Märtsis. Nelikümmed eestlast. Ei teadnud, kuhu. Pärisin, ei vastatud. Sõda lõppes. Ajalugu! . . . Hilda ei tulnud tagasi. Sain teada, et oli saadetud Ravensbrücki. Viiekümne esimesel kirjutati lehes naisest, kes oli seal-samas olnud. Naine elas Tartus. Kirjutasin talle. Vastas: Hilda hukkus kuuendal jaanuaril neljakümne viiendal aastal. Olnud seal noored, ilusad ja jõhkrad naisvalvurid. Valvur löönud Hildale nuudiga näkku. Hilda virutanud jalaga vastu. Valvur tulistanud pähe. See naine, kes tagasi tuli, kirjutas: kahju Hildast, oli tragi ja vahva. Vahva! Mõni teine oleks ära kannatanud, ei oleks vastu löönud ja oleks ehk ellugi jäänud. Ma tunnen Hildat, ei tema jätnud. Surnud jäävad nooreks. Hilda jäi nooreks, nooreks ja tugevaks. Siis, sügisel, oleks ta kolmekümneseks saanud. Täna on tema viiekümnes sünnipäev.

Mõni ütleb: sõida Ravensbrücki. Ei sõida. Ega see sõitmine südant kergemaks tee . . . ega ajalugu muuda. Mõni teine ütleb: mine ja kõnele selle naisega Tartus. Mis ma lähen võõrast inimest tülitama ja nututama. Mis ta mulle räägiks? Hildast? Ma ise tunnen Hildat paremini.

Hilda ei pane pahaks, kui ma tema sünnipäeval natuke viina pruugin. Kui ta kinni ja ära oli, siis pidasin kainet joont. Ei võtnud tilkagi viina, mõtlesin, et temal pole ehk ivagi suhu pista. Neljakümne viienda sügisel sain teada, et viidi koonduslaagrisse. Tema järgmisel sünnipäeval võtsin ja jõin ja lootsin, et võib-olla elab ja jõuab kord koju.

Kodu . . . Meil on üksainus poiss. Praegu juba kahekümne seitsmene. Naisemees, kaks mudilast teisel. Kevadel juhtus, et meestemais tüdruk — lihtsalt silmamoondaja — võrgutas poisi ära. Sain tüdruku aadressi teada, läksin, poiss oligi seal. Andsin poisile vastu kõrvu, ütlesin: «Tahad, virutan ema eest kah. Mine koju, hulgus!» Poiss kadus. Tüdruk sädistas nagu varblane: «Me armastame teineteist.» Ma küsisin: «Kas teie teate, et Villu ema tapeti saksa koonduslaagris ja et mina olen olnud talle ka ema eest?» — «Villu ei ole rääkinud,» ütles tüdruk. «Minu naine oleks teil kõrvad tuliseks teinud,» ütlesin. «Jätke Villu rahule ja minge Tallinnast ära.» Tulin tulema. Kolmandal päeval sain kirja, tüdruk kirjutas: «Ma sõidan ära.» Kolm sõna ja kaks nimetähte all.

Rohkem poisiga sellest tüdrukust pole juttu olnud. Ei poolt sõnagi. Tobu oli. Et keegi tüdruk keerutab seelikusaba, see pole veel õnn ega õndsus.

Täna hommikul kuulsin raadiost, oli mingi saade «Mitmesugust meilt ja mujalt». Imelik lugu. Jutustasin ka Villule. See juhtus vist Poolas, linna nimi ei jäänud meelde. Nojah, mehed lammutasid maja ja leidsid müüri seest pudeli veini ja kirja. Kirjast lugesid: «Vein on määratud meestele, kes kord lammutavad selle maja. Las nad joovald veini selle maja ehitajate terviseks.» Mehed jõid veini ära, kirjutasid uue kirja ja panid koos uue veinipudeliga uue maja alusmüüri. Saja, saja viiekümne aasta pärast peetakse neidki mehi hea sõnaga meeles. See vana maja, mis maatasa tehti, oli ehitatud 1838. aastal. Aasta jäi sellepärast meelde, et Villu on sündinud 1938. aastal. Ajalugu . . . Inimesed sünnivad ja surevad. Paljud unustatakse, mõnda üksikut peetakse meeles. Ja täna ütlesin ma oma poisile, Villule, kui me seal . . . sellesama üheainsa napsi võtsime . . . ütlesin: «Hoiä oma ema nime . . . ja las lapsed hoiavad . . .

põlvest põlve! ...» Ja see ongi ajalugu, see ongi minu jaoks kogu ajalugu...

Mees sammus aeglaselt edasi. Tuul sasis mehe juukseid ja mõtteid. Mees hulkus üksinda ja laulis:

*«Mets kohab ja pilved jooksvad ruttu,
kaugel kuulda on lahingut.
Oh ütle, kelle peale mõtled,
oh ütle, sõber, sa!»*

Mees kauges. Laul vaibus.

SOOME LÜÜRİKAT

EEVA-LIISA MANNER

Maailm on minu tunnetuste luule

Väljakud, kihutavad autod, puud, tolmune rohelus
saavad hingestuse minult:
maailm on minu tunnetuste luule,
mis lakkab, kui ma suren.
See lähedus, see peatuv hetk, ihu pehme
tundlikkus on vaid minus eneses, ainult kujutelm
või raam mu meelte unistuste ümber.
Kui laenan sinult objektiivse silma,
näen (nagu tagurpidi pöördud kiikri läbi),
kuidas lähed piki vilkuvaid tänavaid
kahekesi, aknatulede valguses,
oled kaugel, üha kaugem, üha
oled, kuid hääbuvalt väike.

PAAVO HAAVIK ●

Vanadel nimedel on tuha maik

Olen näinud et aasta õitses oli küps ja õõnes
ja täis pimedust pime selles õõnsas puuviljas
ja puuvili: see on aeg ja koht
ning siinkandis sada aastat tagasi mu Isaisa
kordas oma sugu jätkamist nõnda kui on kombeks
ja tema oli ehk öökull tolle aja talves
ja lendas pimedas.

Lehti on kuhjatud hunnikusse mu mitmekordse hinge
katteks.

Kuluheinas mina olen haljas.

Taeval on tiivad, plekk-katus kumab,
õuekurus vaher, varjutu puu,
poetab maha tuuldunud lehed.
Paljas väänkasv sõrmitseb
paljast telliskiviseina.

Märg, külm tuul pühib näod tühjaks.
Linnud lendavad paiksest, paratamatult.
Hauakarva maa aeglustab jalaasted.
Õõnsad rajud
sõita põristavad mööda öist linna.

Aasta-aastalt maailm on üha tõelisem.
Kõike meenub, kõike juhtub.
Mis tahes,
kõik on suurel määral samasugune kui sügispäike,
porikuu valgus, või mere soojus sügaval.

EEVA SALO

Temal on hea kuulmine viga pole selles
ja meeledi ta osutab tähelepanelikkust
Arvan et ta ongi terane
aga tal on raske korda pidada raske leida aega
isegi selleks et järjestamist alustada
Ja ta ütles mulle: Mu sõber järjestas sina need sõnad
need hõõruvad mu peas ja ma ei tea mida teha
neid tuleb kogu aeg juurde ja on
nii kui mu juustes käiks torm
ja juukselahk poeks ajudesse
Ent mina ei teadnud mida vastata
sest tema sõnad olid kui liiv ja tema pea
hakkas silmanähtavalt paisuma kuni see oli suur nagu maailm
see oli maailm ja mina ei teadnud mida teha
ja nii ma siis muutusin asjalikuks ning laususin:
Raketid jah aga tähtis on metsa täis istutada kõnnumaad

Mina tahaksin olla nii aus
inimene, et iga minu sõna
oleks usaldusväärne, täis argipäeva
hoolt ja muret, ühesõnaga elu
nõnda nagu see on.
Tungil trammivaguneid, tööd
ja eksimist, rohkesti eksimist
enese ja teiste suhtes,
sellist eksitust nagu vales peatuses mahaminek
ja juhmilt ringivaatamine.

PEKKA LOUNELA

Tänavad on selleks tehtud, et majad paistaksid,
et poed saaksid avada silmad valgusesse,
et turistidel oleks maapõhi jalgade all,
et taevas laotuks ülal.

Tänavad on tehniline eripärasus,
omane just linnadele,
niisamuti inimenegi. Nad kuuluvad ühte,
nad kulutavad teineteist.

Tänavad on tehtud, et valgustada ööd ja varjata päeva,
paaritada valgust varjudega, sünnitada peegeldusi,
lähendada inimest inimesele,
viia teda ära.

Mööda tänavaid jooksen mina mappi tassides,
mappi täis pabereid, paberite mees,
kerge sujuv mõttevälgatus,
peaaegu pidin jääma auto alla.

PENTTI SAARITSA

Kas olen mingit lõbu otsimas
ometi saabuvad hetked mil paljalt luud
veel takistavad haihtumast kurvana
maailmast

Kui olen pimeduses ja pimedus
mu pimedate silmade kojaks
ning liigun aeglaselt ja liiguvad
mälestused ja must

minul on nii palju mälestusi ja seoseid ja leina
millega ma enam midagi ei tee
ja tunnet mida üritan levitada nagu õhku
nõnda et kogu linn

hingaks
seda

välja ja sisse minust minusse
kui palju kohinat tõuseb kõrvu
komistamist ja hommikust valgust
sellist värsket kõha mida võib tagasi hoida viiskümmend
aastat

ja igapähele peaksin ma midagi tegema
avama silmad

LASSI NUMMI

Eleegia

Linnad. Ulgumered.
Udusumus. Tüüned. Kui paistma hakkavad,
peegeldavad teineteist. Kui

tervikuna peegeldavad, kaovad silmist. Kui

üle vette uppunud
müüri, värava ja torni pildi
kerkib seintele, tänavatele, teedele
mere pilt — hall, elutu, hääletu,

on kõik nähtud. Isegi nägemine
on nähtud. Oled valmis.
Võta oma mantel... ei muud kui vaid: mine.

VÄINÖ KIRSTINÄ

Pihlapuu koputas

Pihlapuu koputas aknale roheliste sõrmedega
ja kuulatas lehekõrvadega.

Mina mõtlesin surematule hingele,
jõin veini ja peagu et astusin ühendusse Hingega,
mina unustasin hea ja kurja.

Ingel tõi mulle käekotis pudeli veini,
me käona kukkusime, kuni tukkusime, ja kogu aja
tundsin end olevat äratuskella,

ei mäletanud otsemaid lutikaid, mis mind söövad,
ei ka me publikumi.

Sõin palju väikesi laule, vana lüürilist rämpsu
ja jälle mõtlesin surematule hingele
ja ristitud veljele, keda kohtasin seal ülal
Saturni kuupaistes.

Mina magasin vaibal, jalad tähistaevas,
ja tass ajas kogu aja peale, et võta veel üks,
ja läbi une mäletasin naisega ühtimist
ja surnud tuttavaid ja malet, mida meil mängitakse.

Ratsutasin kõrgel hobuse seljas
ja mind pesti alkoholiga seest ja pealt.

Roos

Maailma on puhkenud
roos,
heast juurest.
See roosipuu on lausa emasse
ja sellest on võrsunud õieke.

Lapsemaimu nägu on kirkas
kui peegel leegi paistel.
Tema toob meelerahu, südamlikkuse.
Seda last, kes nii väiksekene,
peab tasakesi kiigutama
ja lahkesti vaatama silma.

Väike lapseraas,
me kiigutame, kiigutame.
Siin on sinule
taeva ja öö ehted.

Kui kirkalt sätendab koidutäht.

Tõlkinud M. NURME

Ennustus

Näidend neljas vaatuses

TEGELASED:

ENNUSTAJA — vanem mees.

HAGEJA — peatselt neljakümneaastane Kai Naaber (endises abielus Rääk), sisearhitekt.

KOSTJA — aasta neljakümne neljane Kristjan Naaber, arhitekt.

Hageja volinik advokaat **MART MORTAL** — 50-aastane.

Kostja volinik advokaat **PRIIDU AALTO** — hageja volinikust veidi noorem.

Tunnistaja **LEENA METSKÜLA** — Naabrite perekonna koduabiline.

Tunnistaja **ILSE PALLAS** — sisearhitekt.

VÖÖRAS NAINE, kes kunagi ammu esitas hagi Kai Naabri vastu.

JUHAN RÄÄK — Kai Naabri esimene mees.

HUBERT SILLAMÄGI — noor arhitekt.

LAURA TURBAN — rahvakohtu eesistuja.

MIHKEL MAAKER — kohtukaasistuja, tööline-pensionär.

REET LEPIK — kohtukaasistuja, keskkooliõpetaja.

Rahvakohtu sekretär — keskealine naine.

Pealtkuulajaid kohtusaalis.

Tegevusaeg — 1954.

Tegevuspaik — üks Eesti NSV teise suurusejärgu linn.

ESIMENE VAATUS

Rahvakohus. Poodiumil tüsedusele kalduv eesistuja Laura Turban, tast vasakul noorepoolne, kleenuke ja prillidega kaasistuja Reet Lepik (keskkooliõpetaja), paremal kaasistuja tööline-pensionär Mihkel Maa-ker. Põrandal vasakul hageja Kai Naaber koos oma advokaadi Mart Mortaliga, paremal nende vastas kostja Kristjan Naaber oma advokaadi Priidu Aaltoga. Kohtusaalis publikut. Kohus on juba alanud, protsessi alguse formaalsused täidetud.

EESISTUJA: Kohtu ülesandeks on kõigepealt abielupooli lepitada. Asja esmakordsest arutamisest on möödunud kaks kuud. See pole pikk aeg, kuid teie, hageja, olete vahest asja uuesti kaalunud. Kas olete nõus hagi tagasi võtma ja oma abikaasaga leppima?

KAI NAABER (*vaikselt, nukralt, nagu sordiini alt, ent kindlalt*): Ei.

EESISTUJA (*suutmata varjata ohet*): Miks? Te olete mõlemad haritud inimesed, olete mõlemad arhitektid, koos kavandate oma kaaskodanikele kauneid kodusid. Miks tahate te oma kodu ära lõhkuda? Teil on alaealised lapsed — neile on nii ema kui isa vaja. Mõtelge oma laste peale!

KAI NAABER: Just laste peale mõeldes tulebki lahku minna.

EESISTUJA: Te siis arvate, et teil on neid kergem ilma isata kasvatada?

KAI NAABER (*tagasihoidlik ja vaikne, ent visa*): Jah, loodan, et kergem.

(Pikk vaikus.)

EESISTUJA: Aga kui kohus mõistab lapsed isa kasvatada?

KAI NAABER: Nõukogude kohus on õiglane. Niisugust asja ei sünni ial. (*Vaatab kinnitust otsivalt oma esindaja poole.*)

EESISTUJA: Nii et te olete järele mõelnud ega ole nõus leppima mingil tingimusel?

KAI NAABER: Ei.

EESISTUJA: Võite istuda! (*Edasi kostja poole.*) Kostja Kristjan Naaber, kas oleksite nõus oma abikaasaga leppima?

KRISTJAN NAABER (*peadligi kammitud heledate juustega, kasvult hõlkjavõitu mees, kes näib siin kohtusaalis olevat vastu tahtmist; tõuseb aeglaselt, ja olgugi ta vastus jaatav, tundub ses ometi varjatud kõhk- lust*): Jah.

EESISTUJA: On teil olnud suhteid väljaspool abielu?

KRISTJAN NAABER (*vastumeelselt*): Paar aastat tagasi...

EESISTUJA: Aga nüüd?

KRISTJAN NAABER (*vaikib, vaatab maha*): Praegu — ei.

EESISTUJA: Praegu... Tähendab, tunnistate siiski ennast süüdi. Kuidas te ise arvate — kas teie abikaasal on võimatu teiega koos elada või on teie arvates siiski veel leppimine võimalik?

KRISTJAN NAABER (*nüüd kindlamalt*): On küll võimalik.

KAI NAABER (*istudes, veendunult*): Ei ole võimalik. Palun lahutust.

EESISTUJA (*tusasevõitu, et lepitusest asja ei saanud, vaatab nõuküsisvalt kaasistujate poole; vahetab kaasistuja Lepikuga paar sosinal sõna, sorib hetke pabereid, nagu neilt nõu otsides; ent hageja ilmet silmitsedes veendub, et lepitusest ei tule midagi, ja ütleb*): Jätkame asja

sistimist arutamist. Hageja Kai Naabri saatis rahvakohtule järgmisesisulise avalduse: «Palun lahutada minu, Kai Naabri ja Kristjan Naabri abielu, sõlmitud Pärnus 20. septembril 1940. aastal. Kuna kooselu Kristjan Naabriga osutus võimatuks, olin sunnitud koos lastega Kristjan Naabri juurest ära kolima. Tegelikult elame aga juba üle aasta lahus. Kolm alaealist last palun jätta minu kasvatada ja Kristjan Naabrilt laste kasvatamiseks seaduses ettenähtud elatusraha välja nõuda.» Kas pooltel on kohtule taotlusi?

ADVOKAAT AALTO (*leebevoitu, advokaadina mitte eriti kuulus, ometi visa, kes Naabrite perekonna sõbrana püüab seda perekonda koos hoida, vähemalt kohtulikku lahutust igati vältida*): Kostja volinikuna palun tunnistajana üle kuulata Naabrite koduabiline Leena Metsküla, kes on pikemat aega elanud koos pooltega ja tunneb nende perekondlikku olukorda.

EESISTUJA: Kas tunnistajad on kohal? Ilse Pallas?

ILSE PALLAS (*aasta kolmekümne viiene, nii sõnas kui välimuses elegantset lihtsust taotlev arhitekt*): Siin.

EESISTUJA: Kodanik Metsküla?

(*Keegi ei vasta.*)

EESISTUJA (*korrates*): Kodanik Metsküla!

ADVOKAAT AALTO (*püsti tõustes, eesistujale*): Tunnistaja Metsküla on raske kuulmisega. (*Valjusti üle saali.*) Tunnistaja Metsküla! Kohtunik kutsub teid. Palun tõuske püsti!

METSKÜLA (*aasta kuuekümnene, lihtsalt riietatud, tõsise, ometi lahke, meeldiva näoga, juba hallinevate siledaks kammitud juustega naine, tõuseb kohtusaalis — teatrisaalis — viibivate pealtkuulajate hulgas püsti*): Jah, ma olen siin.

EESISTUJA (*õige valjusti*): Tunnistajad Metsküla ja Pallas! Palun lähemale astuda.

METSKÜLA: Ah soo... (*Kohtuniku sõnade mõte pole aga siiski päriselt temani ulatunud, mis paneb teda nõutult ringi vaatama.*)

EESISTUJA (*veelgi valjemini*): Palun astuge lähemale!

METSKÜLA (*nüüd taibates rajab kiiruga teed kohtulava poole*).

EESISTUJA: Kodanikud Pallas ja Metsküla! Kriminaalkoodeksi paragrahv 95 alusel hoiatan teid valeütluste eest. Kohtus tunnistajana esinedes tuleb teil midagi varjamata rääkida ainult õigust. Palun selleks anda oma allkirjad.

PALLAS (*annab kähku allkirja*).

METSKÜLA (*kohmetult*): Mina ka?

EESISTUJA (*kõva häälega*): Kuulsite, mis ma ütlesin — teil tuleb midagi varjamata rääkida kohtule ainult õigust. Kohus hoiatab teid Kriminaalkoodeksi paragrahv 95 alusel valetunnistuse eest. Palun selle kohta anda siia oma allkiri.

METSKÜLA (*annab allkirja*).

EESISTUJA (*Metskülale*): Nüüd palun teid kohtusaalist lahkuda! Oodake esikus. Kohus kuulab kõigepealt üle hageja tunnistaja.

METSKÜLA (*lahkub saalist, uksele nagu kõheldes vaatab veel kord eesistuja poole*).

EESISTUJA: Ja-jah!

METSKÜLA (*suleb enese järel ukse*).

EESISTUJA: Tunnistaja Pallas! Teie ees- ja isanimi?

PALLAS: Ilse, Rudolfi tütar, sündinud 15. jaanuaril 1916.

EESISTUJA: Elu- ja töökoht?

PALLAS: Suur-Sadama tänav 14—2, töötan kalkulaatorina «Ehitusprojektis».

EESISTUJA: Abielus või vallaline?

PALLAS: Vallaline.

EESISTUJA: Kas olete hageja või kostja sugulane?

PALLAS: Ei.

EESISTUJA: Tunnistaja Pallas! Palun rääkige, mida teate hageja ja kostja perekonnaelust.

PALLAS: Aastaid tagasi elasid väga hästi. Viimasel ajal aga on nende elu muutunud täiesti võimatuks.

EESISTUJA: Milles see «võimatus» avaldub?

PALLAS: Kui mehel on suhted väljaspool oma perekonda, siis ei saa rääkida enam korralikust perekonnaelust. Kui mees kasutab oma füüsilist üleolekut, vägivaltatseb, siis mõistagi peab naine lahutust nõudma.

EESISTUJA: Nii . . . Vägivallatseb . . . Kus ja millal?

PALLAS: Nende oma kodus.

EESISTUJA: Nägite pealt?

PALLAS: Ei. Aga sellest räägib kogu linn.

EESISTUJA: Kellelt teie seda kuulsite?

PALLAS: Kõigepealt Kai Naabri enese suust. Kui mitu korda tuli ta tööle nutetud silmadega. Töötame koos — meie töölaudad on kõrvu.

EESISTUJA: Kas võite nimetada kedagi, kes hageja kodust vägivaltatsemist otseselt pealt nägi — ja milles see vägivaltatsemine seisis?

PALLAS: Niisugused asjad sünnivad vist harilikult omavahel, aga kaudseid kanaleid mööda imbub midagi ka naabrite ja tuttavate kõrvu — ja nüüd räägib sellest kogu linn.

EESISTUJA (*advokaat Mortali poole*): Kas hageja esindajal on tunnistaja Pallasele küsimusi?

MORTAL (*kes juba kodanlikul perioodil oli Eestis väga kuulus advokaat*): Kas tunnistaja Pallas võiks mõne sõnaga iseloomustada, kuidas Kristjan Naabri käitumine on mõjunud tema abikaasa töövõimele?

PALLAS: Kai Naaber oli alles kaks aastat tagasi «Ehitusprojekti» sisearhitektuuri-osakonna parim töötaja. Teda premeeriti korduvalt. Ka nüüd töötab ta veel hästi, kuid kodused lahkkelid mõistagi . . .

MORTAL: Mis te arvate — kas perekonnas valitsevate lahkkelide kaotamine, see tähendab lahutus, suudaks taastada sisearhitekt Kai Naabri endise töövõime?

PALLAS: Kindlasti suudaks.

MORTAL: Mul praegu rohkem küsimusi ei ole.

EESISTUJA: Kas kostja esindajal on tunnistajale küsimusi?

AALTO: Kas tunnistaja Ilse Pallas teab midagi hageja Kai Naabri ja arhitekt Hubert Sillamäe suhetest?

PALLAS (*elektriseeritud pausi järel näilise ükskõiksusega*): Normaalsed suhted kolleegide vahel. (*Kehitab õlgu.*)

AALTO: Kas tunnistaja Pallas teab, et 17. aprillil vastu 18. aprilli veetsid Kai Naaber ja Hubert Sillamägi öö tema, tunnistaja Pallase enda korteris?

PALLAS: 17. aprillil olin Moskvas komandeeringus.

AALTO: Te sõitsite komandeeringusse, jättes Kai Naabri kätte oma korteri võtme. Parajasti siis, kui Hubert Sillamägi saatis Kai Naabri teie korterisse, tahtis ka Kristjan Naaber teie korterisse sisse astuda.

PALLAS: Mitte sisse astuda, vaid vägivaldselt sisse tungida!

AALTO: Tunnistaja Pallas, esitan teile täiendava küsimuse: te olite

komandeeringus — kuidas te saite näha, kas Kristjan Naaber tahtis teie korterisse koos oma naise ja sõbraga sisse «astuda» või sisse «tungida»?

PALLAS: Seda teab ju kogu linn, et Kristjan Naaber tol õhtul minu korteri ukse taga skandaalitses.

AALTO: Tunnistaja Pallas, palun öelge konkreetsemalt, mida või keda te mõtlete «kogu linna» all?

MORTAL (*tõuseb püsti*): Juhin lugupeetud kohtu tähelepanu asjaolule, et kostja esindaja on õigustatud tunnistajale esitama ainult asjasse puutuvaid küsimusi. Antud küsimus on provotseerivat laadi ega puutu siia.

EESISTUJA (*läheb advokaat Mortali sõnadest vaikides mööda*).

MORTAL (*istub uuesti*).

AALTO: Tahaksin tunnistaja Pallasele esitada veelgi ühe «provotseerivat laadi» küsimuse. Mis teie arvate, tunnistaja Pallas, kui te ise oleksite Kristjan Naabriga abielus ja teil oleks temaga mitu last — kas te taotleksite lahutust?

PALLAS: Siis küll, kui ta mind samuti kohtleks nagu oma senist abikaasat.

AALTO: Aga mõnes erakõneluses olete avaldanud vastupidist arvamust, et...

PALLAS: Naljatoonis võib paljugi öelda.

AALTO: Kas tuleb teie sõnu nii mõista, et teile ei ole abielulahutus mingi tõsine probleem? Aga kolm alaealist last — neli alaealist last, sest Kai Naabri tütar ta esimesest abielust on ju ka ema ja kasuisa Kristjan Naabri kasvatada.

PALLAS (*kehitab õlgu*).

EESISTUJA (*advokaatide poole*): Kas on veel tunnistaja Pallasele küsimusi? Ei. Palun kutsuge saali tunnistaja Metsküla.

(*Keegi saalisviibijatest — näitleja — läheb ja kutsub saali Leena Metsküla, kes kohmetult kohtunike lauale läheneb.*)

EESISTUJA: Teie ees- ja isanimi?

METSKÜLA: Leena Metsküla.

EESISTUJA (*kõva häälega*): Isanimi?

METSKÜLA (*kohmetult*): Kas nõnda, kuidas passi peal?

EESISTUJA: Aga kuidas siis!?

METSKÜLA: Maie tütar.

(*Paarihetkeline vaikus.*)

EESISTUJA (*pärast vaikust samuti vaiksemalt*): Sünniaeg?

METSKÜLA: Kuidas? Pärisisa nimi?

EESISTUJA: Ei! (*Valjusti.*) Teie sünniaeg?

METSKÜLA: Kolmas oktoober 1893.

EESISTUJA: Elukoht?

METSKÜLA: Väike-Sadama üheksa.

EESISTUJA: Elukutse?

METSKÜLA: Majateenija. (*Parandab.*) Koduabiline.

EESISTUJA: Kas hageja või kostja on teile sugulased?

METSKÜLA (*kes ilmselt närveerib ja seetõttu veelgi halvemini kuuleb*): Kuidas? Hagi — hagi?

EESISTUJA (*iga silpi rõhutades*): Kas ha-ge-ja, see tähendab — kas Kai Naaber, ja kostja — see tähendab Kristjan Naaber, on teile sugulased?

METSKÜLA (*raputab pead*): Ei, ei ole sugulased.

EESISTUJA (*aeglaselt ja iga sõna selgesti hääldades*): Kui kaua te tunnete Naabrite perekonda?

METSKÜLA: Sestsaadik, kui nende juures teenin. Teenija — noh, koduabiline. Öeldi, et see aeg käib ka pensioni alla. (*Otsib välja ametiühinguraamatukese ja ulatab selle eesistujale.*)

EESISTUJA: Mis ajast alates?

METSKÜLA: Kohe pärast seda, kui ma laagrist lahti sain.

EESISTUJA: Hmm. Aga miks te laagris olite?

METSKÜLA: Ei jõudnud maksusid ära maksta. Talu ei teinud välja.

EESISTUJA: Nii et varem olite taluomanik. Miks te kolhoosi ei astunud?

METSKÜLA: Mõtlesin, et... mees oli ka ära... ja... (*Alandlikult.*) Selle karistuse olen juba ära kandnud. Lasti enne aega priiks — töö ja hea ülalpidamise eest.

EESISTUJA: Ma ei küsi sellepärast... Nii et olite...?

METSKÜLA: Olin taluteenija, siis sain sinna naabertallu lesele peremehele. Ikka pulmad ja...

EESISTUJA: Ja kuidas te pärast laagrit hageja ja kostja juurde satustsite?

METSKÜLA (*kogeldes*): ... Ah soo, nende juurde? Läksin kuulutuse peale.

EESISTUJA: Rääkige, mis te teate Naabrite perekonnaelust.

METSKÜLA: Ei oska midagi öelda. Munad veerevad ka pesas.

EESISTUJA: Rääkige konkreetsemalt!

METSKÜLA (*kõrva kohtuniku poole öiendades*): Kuidas?

EESISTUJA (*häält tõstes*): Rääkige üksikasjalikumalt! On perekonnas tülisid?

METSKÜLA: Abielurahva asi. Munad veerevad ka pesas.

EESISTUJA: Kuidas need munad pesas veerevad? Kas on olnud söimlemist? Kas kumbki abielupooltest on tõstnud tooni?

METSKÜLA: Tooni?

EESISTUJA (*selgitavalt*): On olnud ärritatud... tõstnud häält?

METSKÜLA: Võib ju olla, et vahel on juhtunud, aga ma olen nõrga kuulumisega.

EESISTUJA (*heatahtlikult*): Kui te kaks aastat tagasi Naabrite juurde teenima tulite, missugune mulje jäi teile pererahvast?

METSKÜLA: Elased ilusasti. Lapsed hakkasid mind kohe hoidma... Kuidagi ei tahaks, et vanemad lahku lähevad — kuidas need lapsed ilma isata...

EESISTUJA (*advokaatide poole*): Kas kostja esindajal on tunnistaja Metskülale küsimusi?

AALTO: Tunnistaja Metsküla, te ütlesite, et lapsed hakkasid teid omaks pidama. Mis te arvate, kuidas mõjuks lastele isa ja ema lõplik lahkumine?

METSKÜLA: Mis seal arvata — lapsed ripuvad mõlemate küljes, isa ja ema küljes.

AALTO: Tunnistaja Metsküla, kas vastab tõele, et Kai Naaber, teie perenaine, viis lapsed ja vallasvara perekonna senisest ühisest kodust ära sel ajal, kui Kristjan Naaber oli kodust eemal, komandeerings?

METSKÜLA: Oli jah sedamoodi. Maja jäi päris tühjaks.

AALTO: Miks te laste ja perenaisega kaasa ei läinud? Miks te jäite edasi teenima peremehe juurde?

METSKÜLA: Ma mõtlesin, et... munad veerevad, et... ju lepivad, ja perenaine toob lapsed jälle tagasi.

AALTO: Mul ei ole rohkem küsimusi.

MORTAL (*iga sõna rõhutades*): Tunnistaja ütles, et kaks aastat tagasi elasid hageja ja kostja (*külma irooniaga*) «ilusasti». Kas tunnistaja Metsküla arvates elavad kostja ja hageja praegu paremini või halvemini?

METSKÜLA: Einoh... esiteks oli proua ikka hea inimene...

MORTAL (*vahel ja pahaselt iga sõna rõhutades*): Ma küsin teilt, kas praegu elavad kodanikud Kai Naaber ja Kristjan Naaber paremini või halvemini kui kaks aastat tagasi?

METSKÜLA (*kõheldes*): Ju ikka... halvemini.

MORTAL: Mispoolest halvemini?

METSKÜLA: Siis polnud niisugust kohtuskäimist. Lapsedki praegu kodus omapead...

MORTAL: Hm... Tunnistaja Metsküla! Kas olete kuulnud, et Kristjan Naabril olid väljaspool abielu suhted ühe oma naistuttavaga?

METSKÜLA: Missugused... suhted?

MORTAL: Tunnistaja Metsküla, te mõistate väga hästi, missuguseid suhteid ma mõtlen. Tunnistaja Metsküla, kas olete kuulnud, et Kristjan Naaber rikkus pärast sõda abielu?

METSKÜLA: Sõjaaeg... ja vallalisi naisi oli rohkem kui mehi. Ma ei tea, kuidas just siin see asi oli, aga Siberis...

MORTAL (*pahameelt varjates, püüdes olla rõhutatult asjalik*): Tunnistaja Metsküla, kas te mäletate, missuguse paragrahvi alusel teid omal ajal karistati?

AALTO: Protesteerin säärase küsimuse esitamise vastu. Tunnistaja Metsküla omaaegne ja juba kantud karistus ei puutu käesoleva asja arutamisse.

MORTAL: Siiski, eelnev karistus iseloomustab tunnistajat, eelneva karistuse põhjal on kohtul kergem hinnata tunnistaja praegusi ütlusi.

EESISTUJA (*kes seesmiselt ei soovi Naabrite abielu lahutada, silmitseb oma kaasistujaid ja esitab neile poolsosinal paar küsimust, siis*): Kohus arvestab kostja esindaja protesti, tunnistaja ei pruugi hageja esindaja viimasele küsimusele vastata. Kas hageja esindajal on tunnistajale veel küsimusi?

(*Poolsosinal öeldud, ometi kuuldava protestinoodiga naise hääl saalist: «Üks küsib, mida tahab, teine...»*)

EESISTUJA (*koputab hoiatavalt segajale ja kordab*): Kas hageja esindajal on tunnistajale muid küsimusi?

MORTAL: Hm... Tunnistaja Metsküla jutust selgus, et ta oli omal ajal taluteenija. Miks tunnistaja Metsküla kui taluteenija abiellus lese ja temast küllap palju vanema taluomanikuga?

METSKÜLA (*õiendab jälle kõrva*): Kuidas? Et mispärast ma mehele läksin? (*Imestunult.*) Kõik tüdrukud tahavad mehele.

MORTAL: Aga miks te just lesele ja enesest palju vanemale mehele läksite?

METSKÜLA: Polnud teist võtjat.

MORTAL: Tähendab, te ei abiellunud mitte armastusest, vaid omandikirest.

METSKÜLA (*kuulmata või taipamata advokaadi viimase sõna tähendust*): Mis — mis — kirge?

MORTAL (*silphaaval*): O-m-a-n-d-i-k-i-r-g! Abiellusite o-m-a-n-d-i-kirest!

METSKÜLA: Polnud seal miskit kirge, ikka rohkem nagu armastuse moodi. Ta oli juba vanem, leseks jäänud mees, lapsed aga alles noored, abi tarvis. Mina jälle teenija inimene, ühest talust teise — sain ka oma katuse pea peale.

EESISTUJA: Hageja esindaja, on teil tunnistaja Metskülale veel küsimusi?

MORTAL (*järsult*): Ei.

EESISTUJA: Kas pooltel on veel millegagi kohtulikku uurimist täiendada?

MORTAL (*tõuseb püsti*): Ei, ei ole.

AALTO (*tõuseb samuti*): Ei ole.

EESISTUJA: Sõna on hageja esindajal.

MORTAL (*püsti tõustes*): Nagu minu volitaja oma avalduses kohtule kirjutab ja nagu mõlemad tunnistajad seda kinnitavad, elavad hageja ja kostja lahus. Juba terve aasta jooksul on hageja ja kostja vahel puudunud igasugused abielulised suhted — nad on muutunud teineteisele võõraks. Kostja tunnistaja Metsküla loodab, et Kai Naaber tuleb koos lastega Kristjan Naabri juurde tagasi, kuid säärasel lootusel ei ole reaalselt kaalu, seda enam et säärast lootust haub juba varem kohtu poolt karistatud isik. Kostja omavolitsemiste tõttu oli hageja koos lastega sunnitud abielupoolte endisest ühisest kodust lahkuma, kuna kooselu kostja süü tõttu oli muutunud t a l u m a t u k s. Nimelt kostja süü tõttu talumatuks. Ka kostja i s e ei salga, et tal olid suhted väljaspool abielu. Hageja ja kostja seaduslikust abielust sündinud kolm last, kellest vanim on kaheteistkümne-, noorim kaheksa-aastane, soovivad jääda ema juurde. Kõike eeltoodut arvestades palun rahvakohut kindlaks määrata Naabrite abielulahutuse motiivid ja anda Kai Naabrile õigus pöörduda selle abielu lahutamiseks kõrgemalseisvasse kohtusse. Lapsed jätta ema kasvatada. Kostjat kohustada lastele seaduses ettenähtud elatusraha maksma.

(*Kohtusaalist kostab heakskiidusosinat ja poolvalju öeldud tunnustussõnu Mortali aadressil, nagu: «Õige! Tubli!»*)

MORTAL (*istub järsult ning otsustunult nagu inimene, kes teab, et ta on võidelnud tõe ja õiguse eest*).

EESISTUJA (*kellele saalisistujate vahelesegamine küll ei meeldi, reageerib sellele praegu siiski ainult hoiatava pilguga*): Sõna on kostja esindajal.

AALTO: Vastupidi eelkõnelejale palun Naabrite abielu mitte lahutada. Lastel, eriti poistel, on nii isa kui ema vaja. Pealegi on ju Naabritel mitte kolm, vaid neli last — Kai Naabri tütar ta esimesest abielust, kuuteistkümnepäevane Karin Rääk, on ju ka alles laps. Nii minu volitaja Kristjan Naaber, veel enam aga mina, kes ma juba mõnda aega Naabrite perekonda tunnen, oleme veendunud, et paari-kolme kuu pärast võib ehk Naabrite abielu juba jätkuda. Kohtulik lahutus aga ainult süvendaks lõhet laste isa ja ema vahel. Nii hageja kui kostja on haritud, intelligentsed inimesed, uue elu ehitajad. Arhitekt Kristjan Naaber on palju kaasa aidanud meie linna kaunimaks ja hubasemaks muutmisel, paljud meie linna kodanikud on asunud uutesse korteritesse, mille sisustuse on kujundanud andekas sisearhitekt Kai Naaber. Oleks suur eksitus lõhkuda nende inimeste eneste kodu, kuigi neist üks seda praegu näib soovivat ja minu kolleeg advokaat Mortal väga innustunult selleks oma abi pakub.

Kohus on püüdnud välja selgitada objektiivseid põhjusi, mispärast

arhitekt Kai Naaber on oma abikaasa siia kohtulaua ette kutsunud, kuid peapõhjust ei ole seni kahjuks keegi puudutanud. Peapõhjus ei seisa mitte minu volitajas Kristjan Naabris, vaid haavas, psüühilises traumas, mis löödi Kai Naabri enda hinge, löödi sinna juba kuusteist aastat tagasi, kuid ei löödud sinna mitte minu volitaja Kristjan Naabri poolt.

MORTAL: Palun kohut mitte lubada kostja volinikul arutada minu volitaja eelmist abielu. Kai Naaber tutvus kostja Kristjan Naabriga neliteist aastat tagasi. Ka kostja volinikul tuleb jääda ainult nende aastate piiridesse.

EESISTUJA: Milles asi seisab?

(Mõlemad advokaadid tahavad kõnelda. Nende jutt seguneb hetkeks, nii et kohtunikul tuleb vahele öelda.)

EESISTUJA: Advokaat Aalto, mis traumast te kõnelete? Ja on see tõesti tarvilik?

AALTO: Kui ma kindlasti teaksin, et kohus minu volitaja abielu ei lahutaks, ei kõneleks ma sellest. Aga kuna advokaat Mortal nii väga taotleb Naabrite abielu lahutust ja ma kardan...

MORTAL: Lugupeetud kohus! See, mis minu volitajaga kuusteist aastat tagasi sündis, ei puutu siia. Ja oleks lausa kuritegelik uuesti lahti kiskuda minu volitaja juba armistunud haava, pealegi kui see pole käesoleva asja arutamisel mingil kombel vajalik!

EESISTUJA (sosistab kaasistujatega, ja nähtavasti nendega mitte ühisele otsusele jõudes ütleb saali poole): Kohus kuulutab vaheaja.

Vaheaeg

TEINE VAATUS

Jälle kohtusaal, aga nii, et laval jätkub ruumi ka minevikus toimunud sündmustele.

RAHVAKOHTU SEKRETÄR: Palun püsti tõusta! Kohus tuleb!
(Ilmuvad kohtunikud, istuvad. Vastavalt rahvakohtu sekretäri käsklusele algul tõusevad ja eesistuja märguandele istuvad hageja ja kostja, nende advokaadid ja rahvas kohtusaalis — saalis. See tähendab, et tõusevad ja istuvad mõned näitlejad, keda saali publiku sekka on paigutatud esindama «kogu linna» suhtumist käesolevasse protsessi — peaaegu eranditult hageja ja selle voliniku Mortali toetajad.)

EESISTUJA: Kohus oma nõupidamisel lükkas tagasi hageja esindaja advokaat Mortali taotluse. Kohus jätkab kodanik Kai Naabri hagi arutamist Kristjan Naabri vastu abielulahutamise asjas. Sõna on kostja esindajal advokaat Aaltol.

AALTO (tõuseb): Lugupeetud kohus! 1938. aastal, kuusteist aastat tagasi, oli tolleaegne kodanlik valitsus kehtestanud korra, mida võimu juures olijad ise nimetasid «distsiplineeritud demokraatiaks», rahvas iseloomustas aga seda perioodi nimega «vaikiv olek».

MORTAL (pahaselt, tõredalt, ise taskukella vaadates): On see kohtuistung või ajalooloeng?

EESISTUJA (Mortalile): Jätke vahemärkused!

AALTO: Ainult paari hädavajaliku joonega see taust, milles praegu-

sed hageja ja kostja tollal viibisid ja mis nimelt hageja saatust mõjutas. «Vaikiv olek» ei tähendanud ju kõigile vaikimist. Kõnelesid ja kirjutasid need, kes ise võimul olid, kõnelesid ja kirjutasid need, kellele võimulolijad palka maksid, või ka need, kes ilma otsese palgata, oma kasu või mingil muul põhjusel võimulolijate poole hoidsid. Vaikival ajal keelati ametlikult ka ennustajate, nurgahiromantide ja kaarditarkade tegevus. Võimulolijad võtsid nende funktsioonid endale — hakkasid oma kõnedes ja artiklites ise rahvale *en gros* õnnelikku tulevikku ennustama.

Kuid keelatud vili on magus ja eraviisilised ennustajad tegutsesid kroonuhiromantide kõrval salamahti tasapisi edasi.

MORTAL (*põlglikult*): Mis on sel kõigel tegu praeguse protsessiga? . . .

AALTO: Praegune hageja oli tol ajal paar aastat tagasi abiellunud noor naine. Ta mees, hageja eelmine mees — hageja tollaegne mees Juhan Rääk oli väikesepalgaline ametnik ühes kindlustusseltsis. Ka tollaegse algaja sisearhitekti Kai Räägu, nüüdse Kai Naabri teenistus oli tookord juhuslik ja mehe omast veelgi väiksem. Elati peost suhu — pealegi ei tulnud peresse uus väike suu juurde, keda ema alles rinnast toitis.

(Pärast neid advokaat Aalto sõnu tuleb laval nähtavale puhas, vaesevõitu, ent maitsekalt sisustatud tuba. Praegune hageja Kai Naaber, tookordne noor ema Kai Rääk, istub seljaga saali poole ja toidab rinnaga last, ümisedes seejuures hällilaulu.)

KAI RÄÄK: Uinu, mu oalehekene,
väikene väsinud tütrekene —
kasvad suureks, kasvad kauniks,
ema toeks, isa . . .

(Koputatakse, kuid ema on nüivõrd süvenenud oma esiklapse hoidmisse, et ta algul ei pane koputust tähele. Koputatakse uuesti ja kõvemini. Nüüd jääb Kai Rääk kuulatama ja emainstinkti kohaselt teeb tahtmatult käega maimukest varjava liigutuse. Järgneb uus ja juba nõudvam koputus.)

KAI RÄÄK: Kes seal on? Sisse!

(Siseneb pikk kõhn naine, ja jõudmata enese järel veel päriselt ust sulgeda, jääb üksisilmi last vahtima. Siseneja pilk on nii pinevil, et Kai Rääk kummardub sügavalt lapse kohale, seejuures olga ette lükates, et last sisseastuja pilgu eest varjata — nagu vahest muiste meie esiemad omi maimu võõra «kurja silma» eest varjasid. Võõras naine astub lähemale ja just ta pilk ongi see, mis Kai Rääku kõige enam hirmutab.)

KAI RÄÄK: Mis te vahite? Mis te mu lapsest tahate!

VÕÖRAS NAINE (kes nüüd isegi taipab, et ta silmad tõepoolest liiga varjamatu huviga ainult last on vahtinud): Vabandage . . . aga ma ei saa . . . (Sõna «teisiti» jääb tal päriselt välja ütlemata.) See on minu tütar.

KAI RÄÄK (*hirmunult ja nüüd juba seljaga last võõra eest varjates kordab omaette*): Issand jumal! See on ju hull! Täiesti hull! (Siis last rahustades, kellele ema hirm on külge hakanud.) Kussu-kussu! Kussu-kussu! Linnutüdü isa tuleb varsti koju!

VÕÖRAS NAINE (*ennast kogudes*): Ei, ma ei ole hull. Teile tuleb asi täiesti ootamatult, seepärast võib teile tunduda . . . Peate mind vabandama, aga sisse astudes ei saanud ma silmi oma lapselt ära.

KAI RÄÄK (*end samuti kogudes, ja siis juba otsustunult*): Olge te kes tahes, aga palun lahkuge nüüd! (Laps teeb jälle häält.) Kussu-kussu! (Võõrale.) Palun lahkuge, lahkuge nüüd ometi!

VÕORAS NAINE: Kannatage pisut! Ma ei ole saanud teile midagi selgitada!

KAI RÄÄK: Ma ei taha teie selgitusi kuulata! (Väga kategooriliselt ukse poole vihjates.) Palun lahkuge!

VÕORAS NAINE: Kuulge nüüd ometi! Me sünnitasime seltsis, ühes haiglas, ainult teine teises palatis. Teile toodi imetada minu laps — ödede hooletus —, minule toodi see, kes teistest üle jäi. Ma kohe algul arvasin, aga olin veel nõrk ja . . .

KAI RÄÄK (pärast vaevumärgatavat kõhklusevarjundit, siis aga võõrast nagu tõelist haiget kohtlema hakates): Kui teie laps haiglas ära vahetati, siis tuleb seda ka haiglas rääkida. Näete, siin ei ole haigla, siin on erakorter. (Lapsele, mis ometi on aga võõrale määratud.) Kussukussu, tüdu, ära nuta, tädi läheb kohe ära! (Ent kuna võõras veel ei mõtle minerkule, kui võõrast naist omakorda nagu salaniitidega tõmbab Kai Räägu süles olev laps, siis ütleb Kai Rääk äkki teravalt.) Te lahkute siit jalamaid, või ma kutsun kordniku!

VÕORAS NAINE: Võib veel kuidagi aru saada, et te mind ei mõista — ma ei saanud mahti ennast tutvustada, silmad hakkasid kohe lihast last taga nõudma. Aga see on imelik, et teie iseoma lihase lapse vastu nii ükskõikne olete — teielaps on ju minu juures!

(Võõra naise viimased sõnad löövad Kai Räägu viivuks segamini. Hetke murdosa on ta silmad jahmunud. Siis heidab ta pilgu oma süles olevale lapsele, pistab sellele uuesti rinna suhu ja astub seinal rippuva vana-moelise telefoni juurde. Paneb käe telefonile, et järgmisel hetkel kõnetoru võtta, ent otsustab korraks siiski veel heaga katsetada.)

KAI RÄÄK: Palun lahkuge, või ma tõepoolest helistan jaoskonda!

VÕORAS NAINE: Väga kahju, et te mu juttu ei taha lõpuni ära kuulata. Veelgi imelikum, et te nii vähe huvi tunnete iseenda lihase lapse vastu. Mul pole teist teed, kui pean oma tütre veel teie juurde jätma. Hea seegi, et te mu lapse eest hoolitsete ja teda rinnaga toidate — mul kadus piim rinnast juba teisel kuul, nii et teie tütar peab minu juures ainuüksi lehmapiimaga leppima. Aga me saame veel kokku — kui mitte mujal, siis kohtulaua ääres, ja ükskord veel tänate mind, et te oma lihase lapse, õige lapse kätte saate. Head aega! (Lahkub.)

KAI RÄÄK (vaatab pisut aega kergendatud ilmel võõrale järele, siis lapsele): Oh sa mu linnupojukes, mu kullatükike — või võõras haige tädi tahab tüdud ema käest ära viia! Ema ei anna oma väikest tibu ei kellelegi, ei iialgi! Kui mu neiuke on juba suur, siis . . . siis (nukraks muutudes) läheb ta ise ära ema juurest, sest . . . «seepärast jätab mees oma isa ja oma ema maha ja hoiab oma naise poole» . . . (otsustunult) . . . aga igale poisile ema sind ka ei anna! See poiss peab ilus olema, virk olema, tark olema, kes ükskord meie lapse endale saab! (Ühe käega edasi last hoides ja teisega hargilt kõnetoru võttes.) Palun 28-71. Juhan? Kuule, kallid, tule kohe pärast tööd nii kähku koju kui iganes saad! . . . Ei, midagi ei ole pahasti, aga üks hull käis mind hirmutamaks. Muudkui vahib last — nagu kodukäija! On võtnud endale pähe niisuguse udu, et meie laps olla tema lapsega haiglas ära vahetatud . . . Hull, muidugi hull! . . . Alles siis, kui ähvardasin politsei kutsuda, läks minema . . . (Lapsele.) Kussu-kussu! (Uuesti telefoni.) Nojah, ole nii kähku kodus kui iganes saad — eks sa ise või jaoskonda või hullumajja helistada, ma ei taha selle vaimuhaige peale mitte enam mõeldagi — kohutaski äkki piimale põletiku sisse . . . Laps on rahutu . . .

(Advokaat Aalto langeb valgus, ta tahab oma juttu jätkata.)

AALTO: Aga nagu hiljem selgus, polnud see võõras naine hoopiski . . .
(Kohtusaalist kostab Kai Rääk-Naabri nuukseid.)

MORTAL: Humaansuse ja Nõukogude kohtu eetika nimel avaldan protesti kostja voliniku säärase sõnavõtu pärast. Advokaat Aaltol ei ole mingit põhjust avalikus kohtus lahti rebida minu volitaja ammumöödunud isiklikku elu — juba austusest nelja lapse ema vastu. Kõigel sel-
lel, mida advokaat Aalto rääkis ja arvatavasti kavatseb edasi rääkida, ei ole käesoleva abielulahutusprotsessiga midagi ühist.

(Saalist kostab Mortali sõnu saatev heakskiidusumin.)

AALTO: Ka mina ühineksin kolleeg Mortali taotlusega ega räägiks edasi, kui oleks kaalul ainult nelja lapse ema saatus. Siis oli hagejal üks laps, nüüd on neid kolm juures uuest abielust. Ja just nelja lapse pärast, kellele nende ema uus lahutus võib lüüa sama raskeid või veelgi raskemaid haavu, nagu see sai omal ajal osaks tookordsele Kai Räägule, juba täiskasvanud inimesele — just murest nelja lapse tuleviku pärast palun lubada mul edasi rääkida.

EESISTUJA *(pärast hetkelist pinevat vaikust on kuulda, kuidas eesistuja tasa ja nagu vastu tahtmist ütleb)*: Palun jätkake.

AALTO: Ometi tuli praegusel hagejal Kai Naabril, tollaegsel Kai Räägul, veel korduvalt selle võõra naisega, keda ta esimesel nägemisel hulluks pidas, tegemist teha, seista temaga vastamisi tõepoolest kohtulaua ees — nagu Kai Rääk-Naaber täna oma teise mehega kohtulaua ees seisab. Ka tookord, viisteist aastat tagasi, rääkisid advokaadid, kuulati vande all üle tunnistajaid, aga lisaks neile olid kohtusse kutsutud veel eksperdid — kujurid ja arstid. Kujurid kõhklesid, arstid aga võtsid mõlemalt lapselt ja nende vanematelt vereproovid ning ütlesid, et vere järgi olla ilmne, et lapsed on sünnitushaiglas ära vahetatud.

(Kai Rääk-Naabri tasastele, vaoshoitud nuuksetele on lisandunud tunnistaja Ilse Pallase hoopis valjemad nuuksed.)

MORTAL *(teeb Aalto suunas ägedalt tõrjuva, Aaltot vaikima sundiva liigutuse)*.

AALTO: Tookordne Kai Rääk, tänane hageja Kai Naaber, oli meeleheitel. Kuid ta ei kaotanud päriselt lootust. Ta apelleeris edasi ühest kohtuinstantsist teise kuni Riigikohtuni välja. Ja kui Riigikohus eelmiste otsused kinnitas, ei andnud ta ka nüüd last käest — see võeti kohtutäituri poolt ta käest seadusliku võimuga. Talle jäeti tuppa teine laps, kelle eest paraku polnud seni hoopiski sama suure emaliku õrnusega hoolitsetud, nagu tema oli hoolitsenud oma Karinikese eest, keda ta oma esisündinuks pidas. Ta süüdistas oma selleaegset meest, et see lapse ja oma pere eest seista ei oska . . .

(Uuesti näeme laval Kai ja Juhan Räägu puhast, vaesevõitu, ent maitsekalt sisustatud tuba aastat viisteist tagasi. Toa ühes nurgas lapsevoodi, mille juures Kai Rääk õlgade vappudes tasakesi nutta nuuksub.)

JUHAN RÄÄK *(keskmist kasvu, aasta kolmekümnene, tagasihoidlik, sümpaatne mees kulunud koduses ülikonnas, läheb vaikselt naise kõrvale, otsib naise käe oma pihku ja ütleb rahustavalt, hellalt)*: Kai, armas! Aga võib-olla oli kohtul siiski õigus . . . Võib-olla just nüüd olemegi oma päris lapse, lihase lapse tagasi saanud . . .

KAI RÄÄK *(ei vasta, ohkab, raputab pead ja nuuksub vaikselt edasi)*.

JUHAN RÄÄK: Suur haigla, mitukümmend ema ja last korruga sees . . . see pole ju võimatu, et niisugune asi võis siiski juhtuda . . . Mu

ema rääkis, et ta sünnitas mind saunas, seal ei saadud last kellegi teisega ära vahetada. Nüüd aga . . .

KAI RÄÄK (*nuuksete vahele*): Sind, Juhan, ongi ära vahetatud. Enne sa hoolisid minust ja lapsest, nüüd aga . . .

JUHAN RÄÄK (*ikka hellalt*): Aga mida ma sinu arust peaksin tegema? Lapse tagasi röövima ja sinu ning mõlema lapsega ära välismaale põgenema? Aga ma pole ju mingi röövel. Ja kui ma ka röövel oleksin, isegi siis ei teeks ma niisugust asja, sest see teine naine on ju ka e m a.

KAI RÄÄK: Kas mina siis sinu arust ei ole õige ema? . . . Kui lapsel oleks olnud ainult õige isa, kes lapse eest seista oskaks . . .

JUHAN RÄÄK: Aga see laps siin on ju ka laps. Ka see laps tahab ema hoolt ja armastust. Ja ma arvan, et sa pole ka ise päris surmkindel, et see pole meie laps, pole meie liha ja veri . . .

KAI RÄÄK (*nuuksete vahele*): Kui ta oleks meie liha ja veri, siis poleks sa nii ükskõikne! Liha ja veri . . . Aga kas sina oled last üheksa kuud oma rinna all kandnud ja oma verest toitnud, kas sina oled lapse valuga ilmale sünnitanud ja teda piimaga oma rinnast jootnud! Iseenda liha ja veri . . . Sul polegi isa liha ega verd, sa oled külm nagu kala. Iseenda naine või võõras naine, iseenda laps või võõras laps — sulle on see kõik ükskõik . . .

JUHAN RÄÄK: Aga kuule, Kaiekene, kuidas sa nii viisi, ma ju armastan sind. Saalomon . . .

KAI RÄÄK (*pahaselt*): Mis sa sest Saalomonist veel siia meie vahele . . . Sinu armastus ilma tegudeta on . . . surnud armastus . . .

(*Uuesti näeme toimuvat kohtuprotsessi. Advokaat Aalto jätkab oma kõnet.*)

AALTO: . . . Ja et mehel oli võimatu talle last tagasi tuua, tundus talle võimatu mehega jagada ühist voodit. Ta võttis lapse, kes talle oli jäetud, ja kolis paar maja edasi vana üksildase naise juurde, kes oli käinud ta tuba koristamas. Aga ümberkolimine ja mehest lahkumine ei toonud talle ta hingerahu tagasi, olgugi et ta mingil kombel hakkas küll hoidma ka seda last, kes talle jäeti. Laps oli kõhnuke, täitingud peas . . .

(*Kohtusaalist kostab nõrdinud reageeringuid.*)

MORTAL (*järsk vahele hüüdes Aaltole*): Küllalt! Aitab!

AALTO (*jätkab suhteliselt rahulikult*): Kai Rääk püüdis küll hoolitseda ka selle lapse eest, aga kui ta mõtles, et kus on ta oma väike tütar, keda ta seni oma rinnast oli jootnud, sattus ta uuesti meeleheitele. Kas ei jäta see võõras naine last niisamuti ilma hoolitsuseta nagu selle lapse, kes Kai Räägule lõppeks jäeti? Kui ta aga «oma» last selle võõra naise juurde tahtis vaatama minna, ei lastud teda kartuse pärast uksest sisse.

(*Uuesti sumin kohtusaalis. Paar naist tõusevad ja lahkuvad protestiks kiiresti saalist, ust enda järel paukudes kinni tõmmates.*)

EESISTUJA: Palun rahu!

AALTO: Alguses ei mõistnud ta lapsele, kes ta kätte toodi, anda õiget nimegi. Aga et igal lapsel peab nimi olema, hakkas ta ka seda last Kariniks hüüdma.

KAASISTUJA REET LEPIK: Ja võib-olla oli võõral naisel, vereproovidel ja kolmel kohtul lõppeks siiski õigus — võib-olla olid lapsed haiglas siiski ära vahetatud?

AALTO: Kai Rääk ei suutnud seda uskuda. Nimi ei teinud last veel tema lapseks. Tema «õiget». Karinikest kutsuti nüüd võõras peres aga Veeraks.

Siis rääkis see vana naine, kelle toanurgas ta nüüdsest peale lapsega elas, hiromandist . . .

MORTAL (*teeseldud, tigateda, põlgliku naeruga*): Hi-hi-hiromandist! Kelleks te minu volitajat peate?!

AALTO (*visalt edasi*): Kolleeg Mortal küsis, kelleks ma tema volitajat Kai Naabrit pean. Tunnen Kai Naabrit, Kristjan Naabrit ja nende lapsi juba mitu aastat ja kuni käesoleva protsessini on mul olnud selle perekonnaga kõige sõbralikum läbisaamine. Suhtun ka praegu Kai Naabrisse suure lugupidamisega — mul endal on kodus sisearhitekt Kai Naabri projekti järgi valmistatud mööbel — ja soovin, et Kai Naabri enese kodu ja perekond säiliks. Austan teda kui haritud ja tarka inimest. Teadlikult ei uskunud Kai Naaber siis ega usu ka nüüd ei kaarditarku ega hiromante. Kuid hädas, meelega haarab uppuga ka õlekõrrest kinni, kuigi ta teab, et see õlekõrs teda päästa ei suuda. Ja nii . . .

MORTAL (*püsti tõustes*): Lugupeetud kohus!

EESISTUJA: Advokaat Aalto! Kas tõepoolest on vaja seda kõike, seda vana musta pesu . . .

(*Saalis — kohtusaalis — kohtuniku sõnu saatvad haledus- ja heakskiidunuuksed.*)

AALTO: Ma tean, et panen kohtu kannatuse kaalule, tean, et hageja Kai Naabril on kõike seda väärt kuulata, aga . . . sellest laste vahetamise protsessist kirjutasid ka tolelaegsed ajalehed. (*Ulatab kohtunikele ajalehe, ise aga jätkab.*) Hiromant, kes nimetas ennast professor Astro-Hiroks, avaldas ajalehtedes kuulutusi, nagu arstid ja advokaadidki tol ajal endid ajalehtede kaudu reklaamisid ja nagu mu kolleeg Mortal seda hästi mäletab . . .

MORTAL (*tõuseb jälle püsti, sunnib ennast rahulikult, otsustavalt iga sõna raiudes*): Lugupeetud kohus! Silmas pidades Nõukogude jurisdiktsiooni, Nõukogude kohtupraktikat ja Nõukogude kohtu eetikat, palun Eesti NSV territooriumil kehtiva Tsiviilprotsessi koodeksi paragrahv 95 alusel käesoleva asja arutamine kuulutada kinniseks.

EESISTUJA (*Mortalile rahulikult*): Palun istuge! (*Siis vaikselt kaasistuja Lepikule.*) Kas kuulutame istungi kinniseks?

KAASISTUJA REET LEPIK (*kehatab õlgu*): Võiks ju ka . . .

EESISTUJA (*samuti vaikselt teise kaasistuja poole*): Mis teie arvate?

KAASISTUJA MIHKEL MAAKER: Milleks?

EESISTUJA (*vaatab pisut nõutult kord ühele, siis teisele kaasistujale, lõppeks otsustunult*): Kohus kuulutab mõneminutilise vaheaja.

(*Kohtunikud lahkuvad oma poodiumilt ja alles nüüd puhkeb kohtusaalis — saalis — päriselt valla protsessi jälginud «kogu linna» erutatud sumin, mis muutub üha valjuhäälsemaks. Osa publikut — need näitlejad, kes «kujundavad» publiku — valmistub omavahel rühmiti arutades samuti saalist lahkuma, ent nähes, kuidas advokaat Mortal astub advokaat Aalto juurde ja viimasele pärast äsjaseid plahvatusi suhteliselt rahulikult midagi ütleb, jäävad saalist lahkujad ustele kuulutama.*)

MORTAL: Lugupeetud kolleeg, vabandage minu ägedust, kuid . . . Asstuksime siia kõrvalruumi — praegu seal vahialuseid ei ole — ja püüaksime asja arutada nagu kolleegid omavahel.

AALTO: Milleks, kui te nii üleolevalt enesekindel olete!

(*Ometi näeme mõlemat advokaati paari hetke pärast väikeses, üheainsa trellitatud aknakesega tühjas ruumis — vahialuste toas, milles peale lihtsa pingi pole mingit muud eset. Mortal pakub Aaltole paberossi, mille*

Aalto ilmselt kõheldes vastu võtab.)

MORTAL (pärast paberosside süütamist näiliselt rahulikult): Vabandage mu endist ärritust — aga see oli tõeline, mitte näiline, nagu meie, advokaadid, mõnikord kohtunike mõjutamiseks...

AALTO: Aga miks teie ärritute? Mina peaksin ärrituma. Kõik olete minu vastu, olete mu väikeste sõprade vastu, Naabrite kolme poisi ja tüdrukukese vastu. Kõik olete meie vastu — teie, teie volitaja, isegi mu oma volitaja.

MORTAL: Kuidas? Teie oma volitaja Kristjan Naaber on teie vastu?!

AALTO: Kas mul oli teda kerge veenda, et ta lahutusega mitte ei nõustuks? Esialgu kavatses ta ju ise kohtusse lahutuse nõudmise sisse anda. Mees on solvunud, ta naisel on armsam. Vanasti kutsuti võistleja duellile, nüüd lahutatakse abielu. Duellil tapeti üks pooltest, lahutamise-ga tapetakse perekond, piinatakse ära laste hinged. Ja kui te objektiivselt suhtuksite protsessi käiku, siis märkaksite, et ma kaitsen mitte ainult oma volitaja, vaid ka teie volitaja huvisid!

MORTAL: Teate, me oleme praegu mitte ainult juristid omavahel, vaid ka mehed omavahel. Elus juhtub nii ja teisiti... Tänapäeval, kahekümnenda sajandi keskpaiku ja Nõukogude riigis, ei saa ometi perekonda kunstlikult noaegse moraaliga koos hoida. Elame ajal, mil kõik meie ümber imekiiresti muutub, inimestel tekivad samuti kogu aeg uued huvid, uued suhted...

AALTO: Huvid... Kui võtta pisutki kaugemas perspektiivis, siis minu ega teie volitaja ei ole tõeliselt huvitatud abielulahutusest. Lapsed...

MORTAL: Lapsed, nagu teie isegi mõnes varasemas protsessis olete korduvalt rõhutanud, ei ole ju abielus mitte kõik. Sünnib küllalt ja küllalt lapsi ka tuhandetel vallalistel emadel. Meie, Nõukogude seaduste järgi on neil samasugused õigused kui abielus sündinud lastel. Peamine abielus — jälle tsiteerin teid ennast — on ju mehe ja naise vastastikune armastus, usaldus, huvide ühtsus. Need on teie omad sõnad, kolleeg Aalto, ühel eelmisel protsessil aasta tagasi, kus just teie oma volitajale taotlesite abielulahutust, mina aga püüdsin abielu koos hoida.

AALTO: Seda enam peaksite mõistma, et ma Naabrite abielu ei kaitse mingi väikekodanliku moraali pärast. Kui palju on olnud abieluvorme — ainuabielu, mitmenaisepidamine, mitmemehesepidamine, grupiabielu, nagu see viimane veel praegugi faktiliselt mõnes teatrikollektiivis esineb. Kõik muutub, liigub, kõik on suhteline. Ainult see ei kõlba minu arust kuhugi, kui inimesed kas siis püüvad abielus või lahutada abielu — rumaluse pärast.

MORTAL: Kas armastus abielulahutuse motiivina on teie meelest rumalus?

AALTO: Te ei taha ometi väita, et teie volitaja minu volitajaga omal ajal ilma armastuseta abiellus?

MORTAL: Muidugi mitte.

AALTO: Ja kuhu see armastus siis kadus?

MORTAL: Miski ei ole siin maailmas igavene.

AALTO: Arvatavasti siis mitte ka teie volitaja uus «suur» armastus, mille pärast ta oma praegust abielu lahutab.

MORTAL: Seegi võib juhtuda... seegi võib olla...

AALTO: Aga lapsed ta eelmisest abielust, eelmistest abieludest ometi on, mitte «võib olla», et on. Ka isa- ja emalind hoiavad seni kokku, kuni pojad on pesast välja lennanud.

MORTAL: Te ei taha ometi inimesi loomade ja lindudega võrdsustada?

AALTO: Niipalju kui inimene on osa loodusest, tuleb tal arvestada looduse seadusi; niipalju kui inimene on osa inimühiskonnast, tuleb tal oma elu inimühiskonnaga kooskõlla viia.

MORTAL: Naabrite abielu lahutades viimegi nende isikliku elu inimühiskonnaga kooskõlla.

AALTO: Te ei tunne lähemalt seda inimühiskonna algrakku, seda perekonda, mina aga tunnen. Kristjani, poiste ja Kariniga käime seltsis kalal, spinningut loopimas, ja peaksite teadma, kuidas Karin hoiab oma isa . . . kasuisa. Lõhkuda perekonda mingi hiromandi ennustuse pärast . . .

MORTAL: Ma tean, kuhu te tüürite. Mu volitajal on teada, millised kaardid te kavatsete veel välja käia.

AALTO: Ja kui asi nõuab, käimegi välja — sest kas olete mõelnud, kui palju on hiromandid mitte ainult üksikisikuile, vaid ka kogu inimkonnale kannatusi toonud! Mõelge kas või ainult viimasele sõjale . . .

MORTAL: Teine maailmasõda — ja hiromantia? No lubage . . .!

AALTO: Aga Hitleri ja Goebbelsi kõned! Mis need olid? Kas mõistlikud, targad, teaduslikud prognoosid tuleviku kohta üldiselt arukale saksa rahvale — või poliitiliste hiromantide horoskoobid eelmises sõjas peksasaanud, aga seda saagihimulisemale fašistile?

MORTAL: Teie mõttekäik, lugupeetud kolleeg, on minutaolise, tavalise juristi jaoks liiga lennukas. Mis on kapral Hitleril, käabus Goebbelisil ja saksa rahval tegu käesoleva abielulahutusega?

AALTO (*iga sõna rõhutades*): Kai Naabril tuleb ennast samuti lahti öelda hiromandi ennustusest, nagu saksa rahval tuli lahti öelda sõjaeelsete ideoloogide horoskoopidest!

MORTAL: No teate, kui te tõepoolest julgete Nõukogude kohtu ees oma hiromandilobaga välja tulla, siis on ka meil vastukäik varuks.

Vaheaeg

KOLMAS VAATUS

RAHVAKOHTU SEKRETÄR: Palun püsti tõusta! Kohus tuleb.
(*Ilmuvad kohtunikud, istuvad. Saalis toimub umbes seesama, mis teise vaatuse alguses.*)

EESISTUJA: Kohus jättis hageja esindaja taotluse — kuulutada kohtuistung kinniseks — rahuldamata ja jätkab kodanik Kai Naabri hagi arutamist Kristjan Naabri vastu. Sõna on kostja esindajal advokaat Aaltol. Jätkake, aga palun tehke lühemalt — ja ainult faktid.

AALTO: Ja Kai Rääk, nüüdne hageja Kai Naaber, ühel õhtul koputaski . . .

(*Ennustaja tuba — kõige sellega, mis sinna juurde kuulub. Kirjutuslaud, millel suur läikiv klaaskuul, metronoom ja muud hiromantia abirüütu, seinal suured parema ja vasaku käe peopesade (käejoonte) skeemid. Moodsat kunsti meenutavad hieroglüüfid, aga ka palju pakse raamatuid. On ju tegu «rangelt teadusliku» ennustajaga. Raamatuid, ajakirjade ja ajalehtede kokkukõidetud mapp, kaarte, diagramme on ka kõik kapid, riulid ja seinad täis. Eraldi ühes nurgas seinal nagu kontrastiks aga kõige tavalisemaid puutööriistu: paar hõövlit, mõned saed,*

kaks kirvest, peitleid, puure, vaaderpasse, puupeaga haamreid. Laua taga musta habemega, lokiis mustade juustega keskealine prille kandev mees. Koputust kuuldes jääb mees kuulatama ja paneb kõrvale paksu raamatu, mida ta parajasti on uurinud ning millest märkusi teinud.)

ENNUSTAJA (madala, kõmiseva häälega): Sisse!

KAI RÄÄK (astub aralt sisse ja vahib hetke jahmunult musta habemega meest ning selle kummalist tuba): Tere! Kas ma sattusin õigesse kohta? Te olete professor Astro-Hiro?

ENNUSTAJA (püsti tõustes ja väärikalt kummardades): Ei. Ma olen kodanik Artur Seeberg. Ma tegelesin kunagi tõepoolest hiromantiaga, aga kuna see nüüd Eesti Vabariigi sisekaitseülema 1937. aasta 16. veebruaril määrusega on keelatud, ei tegutse ma enam sel alal.

KAI RÄÄK: Jah, ma tean... Kuid lootsin, et...

ENNUSTAJA (vaikselt): Ei.

KAI RÄÄK: Te olite mu viimane lootus.

ENNUSTAJA: Kahjuks...

KAI RÄÄK: Te viimati kardate, et... Ei! Mitte iialgi! Need seal teid mulle niisugust ülekohut, et...

ENNUSTAJA: Ülekohut?

KAI RÄÄK (nutma puhkedes): Nad võtsid mult lapse! Viisid ära mu tütre!

ENNUSTAJA: Võtsid ära teie lapse?

KAI RÄÄK (ahastades): Võtsid ära... mu väikese Karini... töid asemele teise, kellel olid... täid seljas!

(Pildi sisse kuulduv ebamäärast kohtusaali suminat — magnetofonilindilt lastuna —, millest pisut selgemalt kostab Mortali hää: «Lugupeetud kohus... Minu volitaja nimel...»)

ENNUSTAJA: Rahustuge! Palun istuge! Palun — ma riputan teie mantli! (Aitab Kai Räägul mantli seljast ja riputab selle varna.) Rahustuge, rahustuge! (Pärast pikka vaikust, mille sekka kostavad üksnes Kai Räägu nuuksed.) See olete vist teie... oli kohus... sellest kirjutati ajalehes? (Võtab riulilt ajaleheväljalõigete kausta ja leiab sealt artikli kätte)... Te olete... proua Rääk, arhitekt Rääk?

KAI RÄÄK (pealetükkivat nuttu neelates): Jah. Ma ei tea enam, kuhu minna. Ma ei ole ebausklik, ma ei usu reedet ega kolmeteistkümnendat kuupäeva, ma ei ole iial varem käinud hiromantide juures... Aga kui mult võeti laps... kui kohus oma ülekohuga mult lapse võttis...

ENNUSTAJA (rahulikult, vähemasti näiliselt rahulikult): Ma püüan teid mõista, aga palun, püüdke mõista ka mind. Teid solvati rängalt, aga mõelge, kas te ise... praegu... ei solva mind...? Te teate, et mina... et minu tegevus on seadusega keelatud, te ise peate telepaatiat ja hiromantiat ebausuks, ja siiski tulete minu juurde. Milleks?

KAI RÄÄK (vaikib).

ENNUSTAJA (pärast pikka pausi — on näha, et teise ahastus ei jäta teda siiski ükskõikseks): Kes teid siia saatis?

KAI RÄÄK: Proua Säga.

ENNUSTAJA: Missugune proua Säga?

KAI RÄÄK: Proua Säga, Põhjamuuli tänavalt.

ENNUSTAJA: Ma ei tunne ühtegi niisugust proua Säga.

KAI RÄÄK: Aga tema ju tunneb teid. Liisa Säga — Põhjamuuli 18, kojanaine. Ta käis teie juures koristamas. Käis ka meie juures koristamas, kui me veel mehega koos elasime. Ta kinnitas, et olete teda aidanud... et te ei ole petis.

ENNUSTAJA: Nojah, Liisa Säga. See on ju koristaja.

KAI RÄÄK: Liisa Säga on hea inimene. Kolisin tema juurde, mul ei olnud mujal kohta. Ta kinnitas, et olete teda aidanud.

ENNUSTAJA: Ei, ta aitas ennast ise. Iga inimene on ise oma saatuse, oma õnne sepp. Minu abi on seisnud — kui ma veel omal alal tegutseisin — üksnes selles, et olen aidanud inimesi neis enestes selgusele jõuda, neid õigele arusaamisele viia, mis nende õnneks tarvis läheb. Nagu iga inimese iseloom väljendub ta käekirjas — see on grafoloogide uurimiseväli —, niisamuti väljendub inimese karakter inimese käejoontes (*pöörab oma peopesa ülespoole*), mille uurimisele paljud kuulsad teadlased kogu oma elu on pühendanud. Ei ole kogu maailmas kaht täpselt ühesugust saatust, ei ole kogu maailmas kaht ühesugust sõrmejälge. Seda aabitsatõde teavad ju peale meedikute ka kriminalistid ning kasutavad seda oma praktikas. Ka mina töötasin käejoonte uurimise alal üle kümne aasta — näete, olen kogunud statistilist materjali (*vihjab skeemidele ja raamatuvirnadele*). Kuid mul ei ole ametlikult arsti, psühhoterapeudi pabereid, ma ei ole ka kriminalist ega kohtunik, minu tegevus on pandud keelu alla ja seepärast ei tohi ma teid aidata.

KAI RÄÄK (*anudes*): Palun kõige nimel, mis teile püha on — öelge mulle tõtt. Ma tasun teile rikkalikult . . . Ma kas või laenan . . . (*Jälle magnetofonilindilt kajana sekka kohtusaali suminat. Mortal: «Aulik kohus . . .» Eesistuja: «Teie protest tagasi lü . . .»*)

ENNUSTAJA: Tasu . . . Jälle räägite nii, nagu oleks salapolitseid teid saatnud! Aga te tulite ju oma murega. Tasu! Mul ei ole perekonda, ma teenin oma igapäevase leiva suvekuudel nendega (*vihjab puutööriistadele*). Inimesi aga aitasin siis, kui see oli veel seadusega lubatud, ilma tasuta. Ja kui keegi mulle midagi jättis, mida ma ilma abitahtjat solvamata ei saanud tagasi anda, siis kasutasin seda uute raamatute ja vahendite muretsemiseks, mis mind ilma ja inimesi paremini mõista aitasid. Praegu aga, saate ju aru, ei tohi ma teid aidata. Palun pöörduge mõne arsti, mõne diplomeeritud psühhiaatri poole.

KAI RÄÄK: Ma ei räägi eluilmas enam ühegi arstiga. Just arstid olidki need, kes mulle õnnetuse kaela saatsid. Esiteks haigemajas ja pärast siis kohtus . . .

ENNUSTAJA: Aga nende hulgas on ka ausaid inimesi.

KAI RÄÄK: Võib olla, kuid mina ei julge enam ühegi arsti poole pöörduda.

ENNUSTAJA: Te siis lõppeks isegi kahtlete . . .

KAI RÄÄK: Kui nad kõik nii ühest suust kinnitama hakkasid — arstid ja kõik need eksperdid . . . ja kui kohus mõistis . . . Aga ei, ma siiski ei usu. Ma tean, mu emasüda ütleb, et mu laps, mu liha ja veri kisti mu käest ja anti asemele võoras. Palun teid, palun, nagu ainult ema võib paluda — öelge mulle t õ t t!

ENNUSTAJA: Austatud proua! Ma mõistan teie hingepiina, aga ma oleksin petis, kui ma hakkaksin rääkima seda, mida ma ei suuda teada. Kui vana teie tütar on?

KAI RÄÄK: Kaks aastat ja kaks kuud. Enne kaht aastat ei võtnud nad lastelt vereproove — nad ütlesid, et enne seda veri veel gruppe ei näita —, ja sellepärast ongi mu piin kestnud . . . igaviku.

ENNUSTAJA: Näete, enne kahte aastat ei ütle veri midagi, enne viit aastat ei ütle käejooned midagi selget — lapse käejooned on alles liiga ilma vormita.

KAI RÄÄK: Vaadake minu kätt. Mu käejooned on selged.

ENNUSTAJA: Austatud proua, see on seadusega keelatud.

KAI RÄÄK: Te siis usute seda seadust!?! Te olete siis selle seaduse andjatega ühel nõul?!

ENNUSTAJA: Ei, proua. Kuid ma olen Eesti Vabariigi kodanik ja al- lun selle riigi seadustele.

KAI RÄÄK: Te ei usalda mind?!

ENNUSTAJA: Ma näen teie kõhklusi ja piinu. Ma usaldan teid. Ma usaldan ka Liisa Säga, kes teid minu juurde juhatas, ta on hea, puhas inimene. Ei tema ega teie lähe minu peale politseisse kaebama. Aga kui ma teile midagi ennustan, räägite sellest oma sõbratarile, see omakorda oma sõbratarile — ja mu väike tuba on varsti abitahtjaid täis. Elu, proua Rääk, ei ole kerge, ja inimesed loodavad, et neid vähemasti kas või aastate pärast parem tulevik ees ootaks. Selle maja kojanaisele on aga antud käsk mind valvata, ühel päeval on politseikordnik siin, mulle määratakse trahv ja mind saadetakse linnast välja. Riigimeeste võimuses on linnad ja maa, nende võimuses on raadio ja ajakirjandus, ja nemad, kuigi tendel vastava profiiliga eriharidus puudub, ennustavad ise rahvale tulevikku — ega salli minusuguseid eraviisilisi ennustajaid enda kõrval.

(Nähes, et ennustaja ei taha teda aidata, valguvad Kai Räägul silmad pisaraid täis.)

ENNUSTAJA *(seisab Kai Räägu kõrval ja silub aeglase, rahustava liigutusega selle juukseid)*: Proua Rääk, teie olete alles noor, mina aga juba keskealine inimene — ka mina olen aastate jooksul näinud maailma kurjust, rohkem kui teie seda oskate arvata. Ma ütlesin, et mind riivab valusasti valitsuse määrus, mis mu senisele tegevusele oma erialal kriipsu peale tõmbas — ma loodan, et ajutiselt tõmbas —, kuid teisalt oli valitsusel selleks ka õigus. Meie hulgas, eraviisiliste ennustajate hulgas oli palju neid, kes ei omanud selleks vastutusrikkaks tegevuseks ei talenti ega eriharidust. Muidugi, ka riigijuhtide ja võimumeeste hulgas, kes eraviisilise hiromantia ära keelasid ja ise hiromantiaga tegelevad, on . . .

KAI RÄÄK *(anuvalt)*: Miks te mind ometi kardate! Vannun, ma ei reeda teid!

ENNUSTAJA *(seisab paar hetke liikumatult, siis astub oma maast laeni ulatuva raamaturiuli juurde, võtab ühe paksu köite ja hakkab seda lehitsema)*: Hmm . . .

KAI RÄÄK *(kelles on tekkinud lootus)*: Te ju ei saada mind ilma abita minema?

ENNUSTAJA: Ma küsin raamatutelt nõu, mida teiega teha.

KAI RÄÄK: Kas kõik need räägivad teie erialast — ennustamisest, selgeltnägemisest, hiromantiast?

ENNUSTAJA: Nii või teisiti — kõik. Siin on üht-teist ka hiromantia abiteaduste — nagu ökonoomika, ajaloo, filosoofia, psühholoogia, sotsioloogia ja teiste seda laadi abidistsipliinide kohta.

KAI RÄÄK *(elavnedes ja hetkeks nagu oma suurt muret unustades, samas oma kutsehuviga ka ennustaja usaldust võita püüdes)*: Aga arhitektuuri kohta? Kas arhitektuur ei kuulu teie eriala abidistsipliinide hulka?

ENNUSTAJA: Arhitektuur kuulub rohkem kunsti valdkonda — ja kunstidega ma ei tegele.

KAI RÄÄK: Kui lubate, siiski oleks huvitav vaadata . . .

ENNUSTAJA: Siin riivilitel *(vihjab käega ja siis näitab mõnd raama-*

tut) on saksa autorite tööd, siin on aga üht-teist inglise, prantsuse, hispaania ja vene keeles. Ka maakeeles on paar raamatukest välja antud. Mõnda aega ilmub meil Eestis juba ajakiri «Vaimsure Ideoloogia» — olen seal omapoolse panusena avaldanud paar kitsalt erialast uurimust vasaku käe elujoone ja nimetissõrme relatsioonist seoses ennustuse tõenäosusega feminiinse persooni algava klimakteeriumi puhul pärast neljakümne kolmandat eluaastat. Palun — valdate muidugi võõrkeeli — siin Brandler-Pracht, «Geheime Seelenkräfte». Dr. Kemmerich näiteks ütleb oma raamatu eessõnas: «Kohtlesin ennustamist kui keskaja jäänust, millest peab vabanema. Kuid uurimused ja kaalukad argumendid muutsid mind aja jooksul Saulusest Pauluseks.»

KAI RÄÄK: Ja need tabelid? Hieroglüüfid?

ENNUSTAJA: Ka neid on vaja mõista. Kuigi ma praktilise hiromantiaga ei tohi enam tegelda, pühendun seda agaramalt teooriale. Kulutan kõik selle, mis ma oma väikesest hooajatöölise palgast suudan kokku hoida, välismaalt vastavasisuliste raamatute tellimiseks.

KAI RÄÄK: Aga perekond? Kas te ei mõtlegi endale perekonda soetada?

ENNUSTAJA: Ei. Pühendan oma elu jäägitult teadusele, hiromantiale, sellele teaduste teadusele.

KAI RÄÄK: Te olete palju uurinud, palju näinud — öelge mulle tõtt! Ma ei lähe siit enne, kui te olete mulle t õ t t öelnud!

ENNUSTAJA: Tõtt, viimast tõtt ei tea keegi, ei tea arstid, ei tea ka mina mitte. Aga kui te tõesti nii väga soovite, proovin üht-teist lugeda teie käejoontest.

(Kai Rääk seisab vaikselt, alandlikult, pea maas. Pärast säärast «teaduslikku sissetöötamist», mis ohtras külluses langes ta traumale, ja pärast «seadusest põhjustatud tõrkumist» on tema, õlekõrrest kinnihaaraja usk ennustaja võimetesse ometi tuge saanud. Ennustaja raamatuidki sirvis ta äsja ju mitte üksnes ennustaja usalduse võitmiseks, vaid ka alateadlikust lootusest võida enesele kinnitada, et ta pole mingi tavalise soolapuhuja juurde abi otsima tulnud.)

ENNUSTAJA: Palun istuge siia, istuge ilma pingutuseta. Nii. Laske keha vabaks, veel vabamaks. Nii. Vaadake üksisilmi klaaskuuli. Nii... *(Keerab metronoomi käima.)* Nii... Nüüd sulgege poolenisti silmad, aga nii, et te klaaskuuli helki siiski veel näete... nii... kuulake metronoomi tiksumist... Iga selle sekund on igaviku samm, igaviku tagasipöördumatu samm... Hingake rahulikult ja tundke, kuidas õhk teie kopsudesse voolab ja sealt ära voolab... Me elame õhumeres, me oleme õhuema lapsed, nagu kalad on vee-ema lapsed... Meie saatus on tuhandete niitidega seotud sellega, mida me iga hetk hingame... Kuivab meri — jäävad kuivale kalad, voolab aga merre jõgedest värsket vett — saavad elada kalad. Me oleme maa, vee, õhumere ja igaviku lapsed, igaviku tagasipöördumatu samm on üks jalaaste meie elus. Igavik, õnnista ja seleta mu silmi, õnnista ja seleta mu sõnu... Maa, vee, tule ja õhumere laps, ma võtsin su käe ja loen, mis sinna on kirjutatud... Elujoon... südamejoon... saatusejoon... õnnejoon... Saatusejoon löikab läbi õnnejoone... aga ometi ei jää uus õnn tulemata... Maa, vee, tule ja õhumere laps... Sa oled palju kannatanud ja sul seisab veelgi kannatusi ees... Valgetes riietes naised ja mehed... mustades talaarides mehed... Tuli... tulekahjud... Suur jõud, seleta mu silmi! On see ehk viimati sõda?... Aga siis, viimaks ometi! Maa, tule, vee ja õhumere laps, kes sa oled kokku pandud aatomitest, enne neljakümmend eluaas-

tat tuleb su saatuses suur, otsustav pööre, tuleb su ellu suur õnn — siis abiellud sa mehega, kes võiks aastate poolest su väimees olla. Enne neljakümmend eluaastat abiellud sa mehega, kes võiks aastate poolest su väimees olla . . .

KAI RÄÄK (*ürgates ja oma kätt ära tõmmates*): Mis! Mis te ütlesite! Enne neljakümmend eluaastat algab mul suur õnn — ma abiellun mehega, kes on alles nii noor, et ta võiks aastate poolest mu väimees olla . . . Te olete hull! Neljakümneaastane naine ja nooruke mees — mis õnne võib sellest tulla! Aga laps, kelle pärast ma teie juurde tulin? Missugune neist on mu õige tütar?

ENNUSTAJA: Selle kohta ei mõistnud ma teie käejoontest midagi välja lugeda. Aga ärge süüdistage mind — ma ju ei tahtnud teie käejooni lugeda! Te ise palusite, peaaegu et sundisite mind selleks!

KAI RÄÄK: Teine meist ei ole küll mõistuse juures! Ja te veel kartsite, et ma teie pool käimisest kellelegi räägin! Ma ei julge teie jutust hiirtelegi piiksatada!

(*Uuesti kohtusaal.*)

AALTO (*kellele langeb valgus ja kes jätkab oma juttu*): Kai Rääk, praegune hageja Kai Naaber, ei uskunud ennustaja sõnu ega rääkinud neist isegi mitte inimesele, kes teda ennustaja juurde oli juhatanud.

MORTAL (*vahele*): Kui minu volitaja ei rääkinud sellest, mis ennustaja talle ütles, isegi mitte inimesele, kes teda tol korral ennustaja juurde juhatas, mis allikast siis kostja volinik seda teab? Ega ometi kostja volinik ise ennustajate juures käi nõu küsimas?

AALTO: Arvan, et hageja volinikul ei ole sünnis minu, s. o. kostja voliniku suhtes tarvitada säärast pilkavat tooni. Siiski vastan tema kohapealt esitatud küsimusele: hageja rääkis sellest ennustaja jutust palju aastaid hiljem oma mehele — tähendab oma uuele mehele Kristjan Naabrile.

MORTAL (*vahele*): Hageja usaldas oma meest. Aga mees reetis ta usalduse. Abielu, kus ei ole enam usaldust, abielu, kus valitseb reetmine, ei ole enam abielu!

(*Hääli kohtusaalist: «Õigus! Õigus!»*)

AALTO: Kai Naaber rääkis seda mõned aastad tagasi, kui arvas enast sellest kõigest juba ammu üle olevat, perekonnaringis ja naljatoonis — ka minule.

MORTAL (*kohalt vahele*): Ja nüüd puhute eraviisil, juhuslikult kuulnud naljasääsest kohtus mingi tõeelevandi!

EESISTUJA (*koputab valjult*).

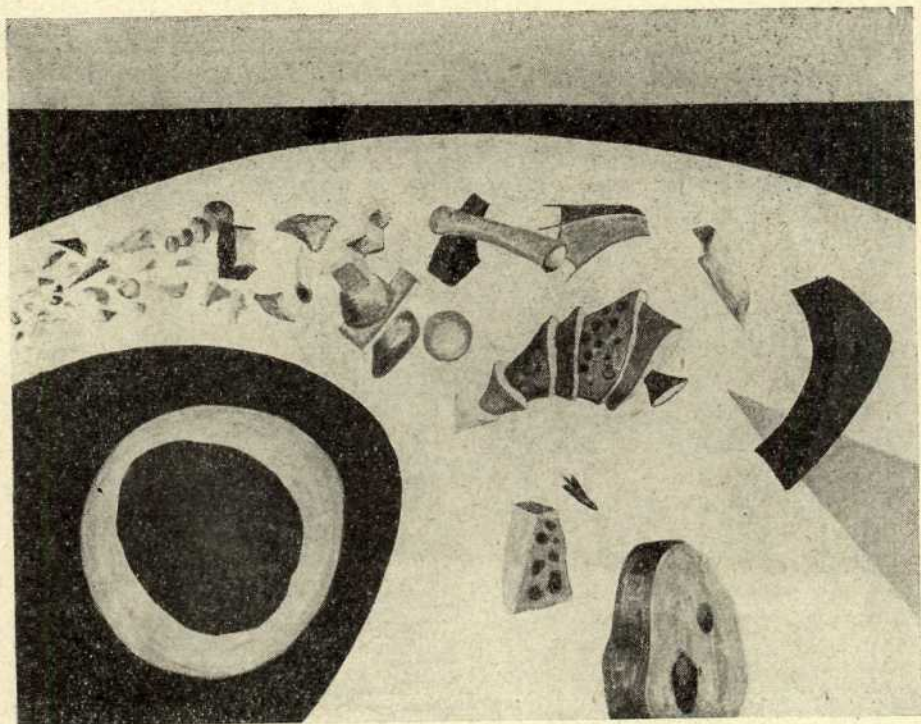
AALTO: Lugupeetud kohus, palun luba jätkata. Kui ma käesolevas protsessis advokaadina ei esineks, siis peaksin praegu ometi kui Naabrite perekonna tuttav ja sõber siin tunnistajana esinema. Loen seepärast tunnistajate kohta kehtivat Kriminaalkoodeksi 95-ndat paragrahvi käesolevas protsessis ka enese kohta maksvaks ja räägin midagi varjamata ainult seda, mida ma tean. Loodan, et Nõukogude kohtul, keda alati on rohkem huvitanud asja sisuline tuum kui väline vorm, jätkub kannatust mind lõpuni kuulata.

EESISTUJA: Palju te siis veel aega vajate?

AALTO (*silmitseb oma märkmikku*): Viie, kõige enam seitsme minuti ulatuses — kui mind vahelehuüetega ei katkestata.

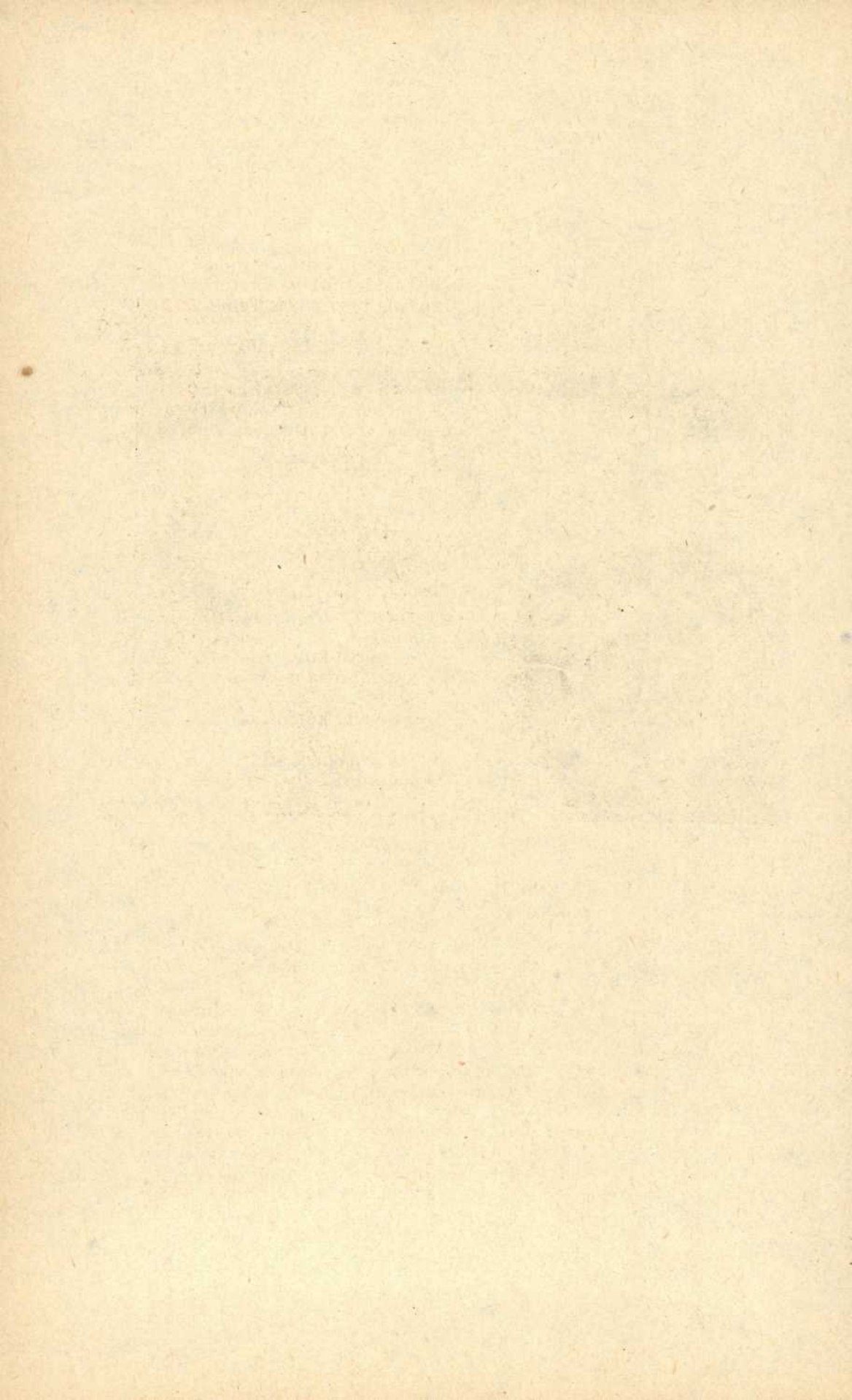
EESISTUJA: No jätkake, kuid palun tõesti püsida antud asja sisulise arutamise juures.

AALTO: Kuigi hageja Kai Rääk-Naaber viisteist aastat tagasi ja hil-

I. Malin

Asjad I (Sünteeiline tempera, insulitpapp) 1968

jemgi ennustaja sõnu narruseks pidas, vähendasid need tol korral siiski mingil kombel ta muret. Ta kaotas söödikud lapse juustest, hoolitses lapse heaolu eest. Laps on siiski laps, iga laps vajab emalikkude hellust, igale emale on seda lapse jaoks juba looduse poolt varuks antud ja ema tahab seda lapsele jagada. Ja köhklemine «oma lihase tütre» pärast vähenes aegapidi. Voolav aeg teeb ju imet — seda enam veel järskude muudatustega, kärestikuline aeg. 1939. aasta, eriti selle teine pool, oligi suurte muudatuste aeg. 1939. aasta 23. augustil kirjutati Moskvas alla hitlerliku Saksamaa ja Nõukogude Liidu mittekallaletungi leping, 1. septembril tungisid saksa väed üle Poola piiri, algas Teine maailmasõda.

MORTAL (*naerab põlastavalt*): No öelge ometi, mis ühist on sel kõigel tänase abielulahutusprotsessiga?!

AALTO (*jätkab*): 1940. aasta suvel kehtestati Eestis nõukogude võim. Koos sellega muutus abielulahutus tol ajal äärmiselt lihtsaks: ühel poolel tarvitses ainult astuda perekonnaseisuaktide büroosse ja öelda, et ta ei soovi enam oma senise abikaasaga koos elada — ja abielu oligi lahutatud. Seda teed kasutas ka praegune hageja. Ta lahutus oma senisest mehest Juhan Räägust ja abiellus kohe uuesti oma praeguse abikaasa Kristjan Naabriga, kes aga täna, neliteist aastat hiljem, seisab siin kostjana kohtulaua ees. Laste õnneks ei ole abielulahutus Nõukogude Liidu enam nii lihtne kui neliteist aastat tagasi. Selleks peavad olema mõjuvad põhjused. Abielulahutus ei saa enam toimuda ülepeakaela ega oleneda ainult ühe poole tujudest. Veel vähem võib abielulahutus oleneda ennustusest, mis keegi hiromant viisteist aastat tagasi lausus.

EESISTUJA: Kas ei saaks . . . asjalikumalt.

AALTO: Olen kokkulepitud seitsmest minutist kulutanud ainult kolm. Kai Naaber rääkis imelikust ennustusest tõesti oma uuele mehele Kristjan Naabrile . . .

MORTAL (*vahele*): Ja teil on ju seegi teada, kuidas ta ise sellesse suhtus!

AALTO: Tõsi, Kai Naaber koos oma uue mehega, hiljem isegi sõpraderingis naeris selle üle, kui loosi õnnenumbritest, õnnetuse- ja õnnepäevadest, horoskoopidest, amulettidest, talismanidest ja muust säärasest juttu tuli. Kuid vanad usu- ja eriti ebausulademetete jäänused asuvad kusagil veelgi sügavamal meie hinge põhjas, kui me ise sellest teadlikud oleme või seda enestele tunnistada tahame. Kai Naaber küll naeris «oma ennustuse» üle, ometi oli ta aga jälginud, et mõned ennustaja sõnad olid ka nagu märki läinud. Sõda . . . Reisimine — Kai Naabril tuli koos perekonnaga teise linna asuda. Seal haigestus raskesti Kai Naabri üks lastest — Kai Naabril tuli uuesti teha tegemist valgetes kitlites inimestega. Sõda lõppes, Kai Naaber pöördus tagasi kodulinna — reisimise osas oli ennustaja nagu tõtt öelnud. Aga et Kai Naaber võiks veel kord uuesti abielluda, seda ei uskunud tema ise ega uskunud ka ta mees. Nad elasid suhteliselt vägagi õnnelikus abielus. Neid seob peale ühise perekonna ja kodu ka ühine elukutse. Ent kui Kai Naabrile hakkas lähemana ta neljakümnes eluaasta, rääkis ta üha sagedamini, üha närvilisemalt ja samas ka üha tõrjuvamalt imelikust ennustajast ja selle lausa võimatust ennustusest.

«Kas võib veel suuremat lollust välja mõelda — ja see olla kirjutatud mu käejoontele!» rääkis Kai Naaber. «Pole ime, kui juba kodanlik valitsus omal ajal mõned säärased käetargad trellide taha pani!»

MORTAL: Ma loodan, et need sõnad kohtuprotokollile kantakse.

AALTO: Aga lähenes ja lähenes Kai Naabrile neljakümnes elu-aasta — ning siis ilmus silmapiirile . . .

MORTAL: Lugupeetud kohus! Minu volitaja nimel!

EESISTUJA: Hageja esindaja, ärge katkestage kõnelejat!

AALTO: Noh, mõned aastad vanem, aga ka ennustaja oli ju öelnud — «umbes sama vana, kui võiks olla su tulevane väimees . . .». Samuti arhitekt, sümpaatne noormees, kes tihti käis Naabrite kodus oma vanemate kolleegidelt nõu küsimas. Kristjan Naaber pidas teda oma nooreks sõbraks. Kai Naaber tahtis — ja ei tahtnud selle noormehega kohtuda. Ta tahtis — ja ei tahtnud teda näha.

MORTAL (*vahele*): Ei kostja ega järelikult ka kostja volinik võinud teada, mida Kai Naaber tahtis või ei tahtnud. See on müstifikatsioon.

EESISTUJA (*kelles mingil määral, hoolimata oma vastutusrikkast ülesandest, on ärganud naiselik uudishimu, Aaltole*): Jätkake!

AALTO: Ja ühel päeval pidi Kai Naaber enesele tunnistama, et ta veel ei kedagi kogu oma senise elu jooksul pole armastanud nii kui seda noormeest. Kai Naaber oli uue, võimsa, tulise, ainulaadse armastuse eest, nagu öeldakse, valmis andma kas või oma elu, sest — nagu kõlab Kai Naabri ühe südamesõbratari käibetõde — «parem üks suudlus suure armastusega kui miljon suudlust . . .».

ILSE PALLAS (*ennast unustades, vahele*): Tõesti — parem üksainus suudlus tõelise armastusega kui miljon leiget!

AALTO: Nojah, ja selgus, et ka noormees polnud mitte leige — kui tarvitada tunnistaja Pallase äsjast väljendust. Selle nõndanimetatud tõelise armastuse ees seisis ja seisab ainult üks takistus — Kai Naabri abielu Kristjan Naabriga. Praegu taotlevad hageja ja ta volinik ka selle ametliku takistuse kõrvaldamist juba ennustaja poolt ettekuulutatud ainulaadse armastuse teelt, armastuse teelt, mis on võimeline ohverdama kõik — ka perekonna, ka lapsed, kui need suure armastuse teele ette jäävad. Kuid just laste pärast palun kohut mitte rahuldada Kai Naabri hagi, palun veel mitte lahutada Kai ja Kristjan Naabri abielu. Lõpetasin.

(*Valgus langeb Kai Naabrile ja advokaat Mortalile. Mortal vaatab oma volitajat — see noogutab, võtab käekotist ümbriku ja ulatab Mortalile.*

Viimane läheb ja ulatab selle kohtu eesistujale.)

MORTAL: Minu volitaja palub kohut selle tõendi sisu teatavaks võtta ja kohtuliku asjaajamise ametliku dokumendina arvestada.

EESISTUJA (*võtab ümbrikust tõendi, loeb seda, suutmata varjata oma imestust, ning laseb siis ka kaaasistujatel tõendit lugeda; lõppeks*): Kohus kuulutab vaheaja.

(*Laval näha kohtusaali eesruum-koridor. Samad tegelased, kes ennist kohtusaalis. Siin-seal rühmiti summutatud juttu.*)

KRISTJAN NAABER (*seisab ilmselt murelikuna kohtusaali ukse kõrval, istub hetkeks ukse lähedal olevale toolile, samas tõuseb, astub paar sammu edasi-tagasi ning jääb uuesti kohtusaali ukse kõrvale seismiselt närveldades seisma. Väliselt püüab ta oma närveldamist varjata.*

Kristjan Naabrist jalutavad omavahel tasakesi vesteldes mööda Kai Naaber ja advokaat Mortal, ilma et nad talle ainustki pilku heidaksid. Ka peaaegu kõik teised selles ruumis viibijad näivad Kristjan Naabrist mööda vaatavat, mida ta ise väga hästi tunneb. Siis tuleb advokaat Aalto, ruttab esimese hooga samuti Kristjan Naabrist mööda, peatub, pöördub ringi ja astub tema juurde.)

AALTO: Mis dokument see niisugune oli, mis Mortal kohtule andis? Miks seda meile ei näidatud? See on kohtukorra rikkumine!

KRISTJAN NAABER: Kui dokument kinnitab, et... kostja on ilma aruta, siis arukas kohus ei usalda niisugust dokumenti kostjale näidata — ilma aruta kostja läheb viimati kohtus marru...

AALTO: Kostja ilma aruta?! Sina lähed marru?! Sina seisad siin kogu aeg vait nagu sukk, ainult mina rabelen, nagu kaitseksin ma oma, mitte sinu perekonda!

KRISTJAN NAABER: Tuleb välja, et tegingi õieti, et kogu aeg vait olin. Oleksin ma siin kohtus sinu kombel rabelnud, oleks neil üks selge trump kohtu mõjutamiseks minu vastu peos olnud.

AALTO: Aga meie kokkuleppe kohaselt pidid sa mulle kui oma sõbrale ja volimehele kõik oma kaardid avama ja rääkima kõik, millega vastaspool võib välja tulla.

KRISTJAN NAABER: Et Kai sellega välja tuleb, seda ma ei uskunud.

AALTO: Paljud mis usutakse! Sajad miljonid on surmtõsiselt uskunud neitsist sündimise imet — vaevalt keegi neist sellepärast veel taeva-riiki sissesõiduks viisa sai. Usk on vilets abimees, eriti abielus ja kohtuasjanduses. Milles lugu seisab? Ükskõik kuidas see tänane otsus ka tuleb, vahest saame veel Ülemkohtus midagi ära teha. Astume siia vahialuste tühja tuppa.

(Astuvad samasse vahialuste tuppa, kus Aalto ja Mortal varem omavahel kõnelesid.)

KRISTJAN NAABER (vaatab ringi, kõhklevalt): Ei tea... siin suitsetada tohib?

AALTO: Vahialused ei tohi, aga (naljatada püüdes) me ei ole ju veel vahialused.

KRISTJAN NAABER: Nojah — veel...

AALTO: Noh, tänane kohtumäärus, ükskõik milline see ka tuleks, ei pane meid kah veel trellide taha.

KRISTJAN NAABER: Tänane jah, aga mõned aastad tagasi...
(Pakub advokaadile paberossi ja paneb ka enesele suitsu ette. Vaatab uuesti ruumis ringi.)

AALTO: Räägi!

KRISTJAN NAABER: Nojah, mis siis ikka... Pealegi teil, advokaatidel, on ju ka omad ametisaladused, mida te peate hoidma.

AALTO: Eraelu suhtes — jah. Kui aga tulevad arvesse ühiskonna ja riigi huvid, siis... Nii et... ma ei sunni ega meelita.

KRISTJAN NAABER (pärast veelkordset enesega arupidamist, otsustunult): Olgu. Seda lugu ei tea peale mu enese ja Kai e päris põhjani keegi. Sina oled siis nüüd kolmas.

... Nagu mõni inimene on värvipime, niisamuti ei saa mina ennast poliitikas nägijaks pidada. Ma ju polnud ka esimesel nõukogude aastal mingi tegelane, aga noh, paistis, et arhitektidele võisid avaneda üleliidulised perspektiivid — Tallinnast Vladivostokini. «Viisnurga» toimetaja juhtus kord Tallinnast siia sõitma, käis õhtul minu pool. Olime temaga juba ammust aega tuttavad, tuli juttu mitmest kandist — ja ta palus minult ajakirja jaoks artiklit. Ma pole ju kirjamees, aga paaril korral olin siin-seal oma eriala kohta sõna võtnud. Mis siis ikka, sain artikli valmis, lugesin Kai e ja siinsetele sõpradele ette ning saatsin Tallinna. Aga enne, kui artikkel ilmuda jõudis, algas sõda ja varsti olid ka sakslased üle Eesti piiri. Kai kandis last, mina ei teadnud enesel saks-

laste ees mingit suuremat süüd olevat, ja nõnda ei hakanud me ka ku-sagile põgenema. Paar kuud ei puutunud mind keegi, siis äkki...

AALTO: Gestaaposse?

KRISTJAN NAABER: Nojah. Tuli välja, et mu avaldamata artikkel oli siiski uute võimumeeste kõrvu ulatunud.

AALTO: Kuidas?

KRISTJAN NAABER: Ei tea. Ei tea siiani. Nagu räägiti, oli ajakirja toimetaja koos perega ära Nõukogude Liidu tagalasse evakueerunud, «Viisnurga» arhiiv võis aga mingil kombel uute võimude kätte sattuda ja nii ei hakanud ma oma käsikirja salgama. Mõtlesin: puhtsüdamlik ülestunnistus, kergem karistus. Aga asi oli päris hull. Anti valida: kas seina äärde — või hakka... nuhiks. Muidugi, peenem nimi — agendiks, aga...

AALTO (*kohkunult*): Fašistide nuhiks! Sa hakkasid nuhiks!!! Aga miks just nuhiks?

KRISTJAN NAABER: Täiendasin ennast omal ajal ühe aasta Berliinis, saksa keel suus — tahtsid proovida, kuidas see nende kasuks... Nägid, et värisestin — paras selle ameti jaoks...

AALTO: Ja hakkasid... (*ei söanda seda põlastusväärset sõna oma sõbra kohta suhu võtta*).

KRISTJAN NAABER: Hakkasin. Hirmuga. Lasti ju sel ajal inimesi maha, kel isegi kommunisti lõhna juures polnud, mina aga mitte üksnes selles artiklis, vaid neljakümneandal aastal tõesti lootsin... ja olin üht-teist ka kommunistide poolt rääkinud... Nüüd võtsin hirmuga selle «ameti», pidin hakkama... (*Ka tal enesel on sõna «nuhk» raske üle huulte tulema.*) Aga mu keel ei hakanud, ka mu saksa keel ei hakanud. Ka käsi ei hakanud. Kui mitu korda sundisin endale sullepea pihku, aga sõr-med ei hakanud ettekannet kirjutama — raiu või otsast. Ise tahad, ise sunnid ennast kirjutama, aga käsi ei kuula sõna. Mitte ainust rida, mitte üht sõna kellegi kohta, aga ometi olin ma ju agentide nimekirjas — kui nende kohta nimekirja peeti.

AALTO: Noh, ja siis?

KRISTJAN NAABER (*pikkamööda, kõheldes*): Hullumaja aitas.

AALTO: Mis? Mängisid hullu? Simuleerisid?

KRISTJAN NAABER: Kaduda metsa — siis oleksid nad hakanud Kaie kimbutama. Põgeneda koos perega üle mere Rootsi — Kai polnud nõus, mul polnud ka kalurite seas tutvusi, pealegi kardan merd rohkem kui mõni naine. Ma pole kangelane, pole ialgi olnud mingi kangelane. Kolisime teise linna, aga siingi tajusin iga rakuga, kuidas rõngas mu ümber koomale tõmbus. Kunagi tundsin huvi meditsiini vastu, kavat-sesin ju kord pärast keskkooli lõpetamist isegi Tartusse arstiteadus-konda astuda, ja see mu kunagine armastus saigi mu päästjaks. On ni-melt paar vaimuhaiguse liiki, mida ei ole raske simuleerida — näiteks tagakiusamismaania. Aga mind ju kiusatigi taga. Oli tarvis eneses ainult seda tunnet utreerida, paisutada. Pidasime Kaiega nõu kokku, ta kut-sus arsti. Ei, arst ei teadnud midagi, keegi peale mu enese ja Kaie ei teadnud midagi — sina oled siis nüüd kolmas. Kui arst aga midagi aimas, siis on see tema asi. Arst pani kõigi meditsiini reeglite kohaselt diagnoosi, ja ühel päeval olingi hullumajas.

AALTO: Kuidas sa sealt jälle välja said?

KRISTJAN NAABER: Üpris lihtsalt. «Paranesin» — küll mitte päri-selt, aga mõnevõrra. Oli põhjust paraneda: minult ei nõutud aruan-deid — mis sa hullult hullude kohta aru pärid! Kuu-poolteise pärast

olin uuesti kodus. Mu õemehel oli Järvamaal talu, otsest nälga polnud karta. Lootsin, et küllap kunagi ajad muutuvad, töötasin vaikselt ka mõne suurema projekti kallal. Ja ajad muutusid tõepoolest — ning näed, nüüd olen omal alal jälle otsitud mees. Tõsi, ma pole kangelane. Aga elus koer öeldakse olevat rohkem väärt kui surnud lõvi.

AALTO: Ja mis lõvi sa seepärast veel oleksidki olnud, kui sind ilma igasuguse süüta oleks seina äärde seatud. Kuid ma ei taipa... Ega sa ometi arva...?

KRISTJAN NAABER (*mõtlikult ohates*): Arvan küll... Nuhkide nimekirjas seismise kohta pole vist mingit paberit — pärast sõda oleks ses asjas mind ammu uuritud —, arvan, et ta haigemaja arhiivist minu kohta mingi paberi välja tõi.

AALTO: Seda enam oleksid pidanud sellest kõigest mulle juba varem rääkima.

KRISTJAN NAABER: Mis siin ikka enam rääkida. Kõige parem olekski, kui saaks asjad ühele poole. Elame niikuinii lahus. Tal ilus noormees...

AALTO: Noormees! Inimene, mõtle oma laste peale! Läheb see tuhin tal mööda, aeg annab arutust, ja elate jälle...

(Aalto ja Kristjan Naaber väljuvad tagasi kohtusaali, kuhu paari hetke pärast ilmub ka kohus. Rahvas tõuseb püsti.)

EESISTUJA (*püsti seistes*): Arstliku ekspertiisi saamiseks lükkab kohus asja arutamise veelkordselt määramata ajaks edasi.

Vaheaeg

NELJAS VAATUS

Noore arhitekti Hubert Sillamäe tööruum, poissmehetuba. Arhitekt seisab joonestuspuldi juures ja teist silma kinni hoides hindab enda ees olevat projekti. Uksekella helin. Sillamägi kuulatab, kohendab kampsunit ja läheb mitte eriti kiirustades avama. Siseneb Kai Naaber.

KAI NAABER (*pärast lühikest vaikust*): Hubi, sa ei olegi õnnelik?...

SILLAMÄGI: Olen küll, aga mul parajasti projekt lõpetamisel, mõtted selle küljes. (*Silmitseb hindavalt, vahest ka aja võitmiseks ja enese kogumiseks projekti.*) Ikka tõesti andsid sulle lahutuse?

KAI NAABER: Annavad.

SILLAMÄGI: Tähendab, täna veel ei andnud...

KAI NAABER: Täna veel ei andnud, aga annavad!

SILLAMÄGI: Tead sa seda nii kindlasti ette?

KAI NAABER: Hubi, mis sul ometi on? Varem ootasid, otse nõudsid lahutust, nüüd aga, mil lahutus peaaegu käes, nüüd...

SILLAMÄGI: Aga lahutus ei ole ju veel käes — ainult peaaegu käes...

KAI NAABER: Ja sellepärast oled sa siis ka ainult peaaegu õnnelik, mitte päris õnnelik.

SILLAMÄGI: No kuule, sa ju tead, ma armastan sind, aga...

KAI NAABER: ... aga muretsed ka mu laste pärast...! Just sinu ja laste pärast ma ju tahangi lahutust. Ma pole mingi rongema — tütar on juba kuusteist, olen teda ette hoiatanud, et kui ta kasvab, ta ainult

armastuse pärast abielluks. Üksainus suudlus... (*Suudlevad.*) Ja mina ju armastan sind ja sina armastad mind, seepärast ei saa puhtamat, õigem-
mat abielu enam üldse olla kui meie abielu.

SILLAMÄGI: Aga me ei ole ju veel abielus.

KAI NAABER: Kuidas — ei ole abielus! Minu sünnipäevaks oleme ka
seaduslikus abielus.

SILLAMÄGI: Aga kui kohtus tekib viivitus?

KAI NAABER: Mortal kinnitas, et enam ei teki mingit viivitust.

SILLAMÄGI: Mul on mõnikord ausalt öeldes pisut kõhe.

KAI NAABER: Sul ei olnud kõhe Kristjanit petta, aga nüüd, kui kõik
on selge, nüüd, kui me abiellume, nüüd on sul kõhe! Hubi, mis sinuga
on juhtunud?! Oled kellelegi teisele...?

SILLAMÄGI: Midagi ei ole juhtunud. Ma ainult ei ole kindel, et
kohus...

KAI NAABER: Ükski kohus ei sunni mind hulluga abielus olema.

SILLAMÄGI: Hulluga?!

KAI NAABER: Muidugi hulluga! Ma olen ju sulle rääkinud, et ta oli
sakslaste ajal poolteist kuud hullumajas.

SILLAMÄGI (*kohkudes*): Kas sina tulid nüüd selle hullumajja mine-
kuga kohtus välja?

KAI NAABER: Aga muidugi! Mis sest salata, kui see nagoonii kellegi
saladus pole! Seda teab ju kogu linn.

SILLAMÄGI (*hakkab mööda tuba käima.*)

KAI NAABER (*samuti tõustes ja Sillamäele paar sammu lähemale
astudes*): Ta ju oli hull — on praegugi hull. Kui ta oleks terve mõis-
tusega, siis annaks ta vabatahtlikult lahutuse ega teeks niisugust skan-
daali, nagu ta nüüd oma advokaadil laseb teha.

SILLAMÄGI: Sa võtsid sellest hullumaja-haiguseloost ära kirja ja tor-
kasid selle kohtule ette?

KAI NAABER: Ja mis siis? Ilma selleta nad ju lahutust ei anna! Sea-
dus ei sunni üht inimest teise hulluga paaris olema...

SILLAMÄGI (*poolvalju*): ... teise hulluga...

KAI NAABER: Sa tahad öelda, et ka mina...?

SILLAMÄGI (*vaikib*).

KAI NAABER (*vaikib samuti, siis aga muutub vaikus nuuksumiseks*):
Ja kui ma olengi hull, siis olen hull — armastusest sinu vastu! Mitte
kunagi, mitte iialgi elus ei ole keegi veel mind nii oma ligi kiskunud
nagu sina. Kevad, suvi, kuldne sügis... Hubi, ilma sinuta on mul ainult
talv, talv... otsekui surm.

SILLAMÄGI: Vanadel roomlastel oli palju patte ja iga patu võis
jumalatele ohvrit tuues ka andeks saada. Oli ainult üks patt, millel pol-
nud andeksandmist — sõbra reetmine.

KAI NAABER: See käis meeste kohta. Naisel on ainult armastus,
vihkamine või — ükskõiksus. Naisel pole sõpra, seetõttu ei saa naine ka
sõpra reeta.

SILLAMÄGI: Aga lapsed?

KAI NAABER: Kui sa armastad mind, siis armastad sa ka mu lapsi.
Ja sa ju tead, kuidas ma unistan, et ka meil oleks laps, kui me abi-
ellume. Ma ei ole ju veel nii vana... Mida sa ennist tegid, kui ma tu-
lin?

SILLAMÄGI: Lõpetasin lambalauda projekti.

KAI NAABER (*heldides*): Oh sa mu vaene lambakarjus, kuidas sa
oma tallekesed küll lauta saad! On neil su laudas ka soe, mugav,

valge? ... Kuid mida hubasem neil seal on, seda pehmemat villa nad kasvatavad ja seda rutem nad pügatakse! (*Pärast pikka vaikust.*) Kuule, vana roomlane, oled sa siis selle paberi pärast, mis ma kohtusse andsin, ikka tõega päris kuri? Ma tegin ju seda üksnes meie armastuse ja õnne nimel!

SILLAMÄGI: Sõprust ei reedeta.

KAI NAABER (*silmitseb noormeest pikalt ja ärevalt*): Ma kõlbasin sulle ainult niikaua, kuni ma olin Kristjani naine, niikaua, kuni sa ise Kristjanit reetsid. Nüüd aga... nüüd... (*Haarab noormehe õlgadest, veab ta tagasi diivani juurde ja katab noormehe oma suudlustega.*) Ma ei loovuta sind iialgi, mitte iialgi! Ei loovuta sind mitte kellelegi, olgu ta teab kui noor, tark ja — omast arust ilus! Ma armastan sind, armastan, nagu ma veel iialgi kedagi pole armastanud!

(*Peaaegu täiesti pime ruum. Kõhklev, ometi uuesti korduv uksekella helin, millele tükil ajal üldse ei reageerita. Siis süttib laual nõrgajõuline elektrilamp ja laval hakkavad selgima kunagise ennustaja toa kontuurid, milles aga nüüd kõik on juba vana, tuhmunud, luitunud — nii tuba kui ka kunagine ennustaja ise. Näib, et just siin, ennustaja juures, on ajahambal olnud kõige enam puremist. Klaasmuna laualt ja hieroglüüfid seintelt on kadunud, raamatud riiulitel on kattunud tolmukorraga, ennustaja enese kunagised mustad juuksed ja habe on läinud üleni halliks. Üksnes hõõvlid, saed, puutööriistad nurgas seinal on sama või enamgi korras kui viisteist aastat tagasi.*)

Üha edasi uksekella helin. Kunagine ennustaja kohendab kortsunud pükse ja pintsakut, tõmbab sõrmedega läbi halli juuksepahma ning vastu tahtmist ja aeglasel vanamehesammul läheb ja avab ukse.

Siseneb Kai Naaber. Väliselt on ta habras ja melanhoolne. Seesmist ahastust aga varjab suurendatud uudishimu maski taha.)

KAI NAABER: Tere õhtust!

ENNUSTAJA (*otsib taskust prillid ja seab need ninale*): Mis? Kus? Kes te olete?

KAI NAABER: Aga mina tunnen teid. (*Leebelt naeratades.*) Ainult halliks olete läinud.

ENNUSTAJA: Ja mida te sellelt hallilt mehelt soovite?

KAI NAABER: Ei midagi. Ainult... uudishimu. Astusin juhuslikult mööda ja mõtlesin, et vaatan, kas ikka elate siinsamas, kus kunagi ammu enne sõda.

ENNUSTAJA: Sõda jättis mind puutumata. Elan juba veerandsada aastat samas paigas. Aga kui tohib küsida — kes teie olete?

KAI NAABER: Olen üks neid, kellele te kunagi ammu... pisut enne sõda... veidrat juttu rääkisite.

ENNUSTAJA: Veidrat juttu... mina teile?

KAI NAABER: Noh... arvatavasti... naljaks.

ENNUSTAJA: Ei mäleta, mitte ei mäleta, et ma teiega iialgi mingit tegemist oleksin teinud — olgu tõe või nalja pärast.

KAI NAABER: Aga te ju tegutsesite kunagi hiromandina, kuulutasite koguni ajalehes. Ma ei ole ebausklik, aga noh, lihtsalt... uudishimu. Te ennustasite mulle: «Enne neljakümmend eluaastat algab sul õnn-aeg, siis abiellud noormehega, kes on umbes sama vana, kui võiks olla su tulevane väimees...»

ENNUSTAJA: Väimees? Missugune väimees? Mul pole omateada ühtegi väimeest! On küll kusagil teises maailma otsas poeg, aga ta pole iialgi olnud minu passis ega nime peal...

KAI NAABER: Ma ei räägi teie pojast, aga mul endal . . . Ma lihtsalt tahtsin küsida . . . noh . . . miks te mulle tol korral rääkisite niisugust veidrat, võiks isegi öelda — rumalavõitu nalja?

ENNUSTAJA: Ma ei tegutse juba enam viisteist aastat sel alal, juba seitsaadi, kui Eesti Vabariigi sisekaitseülema Kaarel Eenpalu erahiromantia ära keelas. Aga enne seda, noh, siis polnud see keelu all . . . kuid et ma nalja — rumalat või tarka . . . Ei, ma püüdsin inimesi aidata:

KAI NAABER: Ma ei tea teie tookordseid motiive — tahtsingi nüüd neid teada —, aga mu väike tütar kisti tol korral mu käest ära ja anti teine . . . kellel olid täid seljas. Ja siis tulin teie juurde, sest mul polnud enam kusagile minna . . . Ja siis te vaatasite mu kätt ning ütlesite: «Enne neljakümmend eluaastat algab sul õnneaeg . . .»

ENNUSTAJA (*aeglaselt oma mälu põhjas sorides*): Oli vist jah . . . midagi niisugust . . . ühe naisega, kelle laps oli haigemajas ära vahetatud. Ta oli meelt heitmas ja ma mõtlesin, et . . . paneb viimati . . . paela kaela . . . ja . . . Siis oli eraviisiline hiromantia juba keelu all, aga ma mõtlesin, et noor inimene ja elu ees ja . . . küll aeg huvavad parandab — kui sest esimesest murest kuidagi üle saab. Noh, see lugu ilmus ju lehes, ja ma ütlesin, jah, et enne neljakümmend eluaastat . . . Ju olin lugenud kuningas Oidipusest. Või mis see kreeklaste Oidipus — see ju igapäev teada, et vanemad naised tahavad noori mehi ja vanad mehed sihivad noori naisi. Isegi ei tea, kuidas need sõnad mu suhu kukkusid. Niipalju kuulsin hiljem tuttavate käest küll, et nagu oleks aidanud. Ei pannud paela kaela . . . Ja teie siis oletegi seesamane naine, kes, nagu te nüüd ütlete, mu «rumalavõitu naljast» abi sai. Aga nüüd jälle mingi uus häda? (*Otsustunult.*) Ei! Nüüd ei ütle ma teile enam ei ii-d ega aa-d.

KAI NAABER: Aga miks te siis ütlesite?!

ENNUSTAJA: Ma tahtsin teid aidata! Ja teil on hing sees!

KAI NAABER: Hing sees, kuid . . . (*Kogemata ennast reetes.*) Ta abiellus teisega.

ENNUSTAJA: Kes «ta»? Teie hing? Või teie mees?

KAI NAABER (*vaikib*).

ENNUSTAJA: Või oli teil enesel mõni noormees valmis vaadatud, kes teise võttis? Kui vana te praegu olete?

KAI NAABER: Nelikümmend.

ENNUSTAJA: Ja ikka tõega läksite mehest lahku?

KAI NAABER (*vaikib*).

ENNUSTAJA: Lapsi ka oli?

KAI NAABER: Kolm. (*Väsinult.*) Neli.

ENNUSTAJA: Nii see naiste abielulahutus harilikult käib . . . Ühe mehega muretsetakse lapsed valmis (*irooniliselt*) ja uues, «õnnelikus» abielus, «suure armastuse» abielus hakatakse siis neid teise mehega kasvatama . . . Ja ega mehed paremad ole: kust tuul, sealt meel — kuidas karbid, nõnda kaaned . . . Kui ma seda oleksin teadnud, et te mu tookordseid lohutussõnu nii pikalt peas peate, oleksin pidanud teile ust näitama.

KAI NAABER (*kehitas õlgu, vaikib*).

ENNUSTAJA: Aga te ju palusite, palusite kõige nimel, mis teile püha oli. Ja mis ma pidin tegema? Tohtrid ei aita, advokaadid ei aita — ja siis sina, väike eraviisiline hiromant, kellel üleüldse ennustamine keelatud, pead teda aitama, salamahti aitama . . . Ning nüüd, viisteist aastat hiljem, ka veel tikute mu «rumalavõitu nalju» kuulama! Aga nüüd ei ütle ma sulle enam ii-d ega aa-d.

KAI NAABER: Nüüd olete Pilatus... Nüüd pesete oma käed puhtaks...

ENNUSTAJA: Aga mu käed ongi puhtad! Valite omaenda õnne-käega oma õnneumbri, aga loteriipilet ei võida — loosiratas mees, loosiratas süüdi!

KAI NAABER (*nukralt*): Ma ei pea teid loosirattaks ja... ma ei tulnud teid süüdistama. Tahtsin ainult teada, miks te mulle tookord nii viisi ütlesite? Minu koorem on praegu...

ENNUSTAJA (*vahеле*): ... on veelgi raskem, kui ta siis oli. Ja nüüd tahad, et ma sulle ütlesin: mine oma mehe juurde tagasi — kui ta sind veel tagasi võtab... (*Räägib vaheldumisi «sina» ja «teie».*) Aga nüüd enam ei ii-d ega aa-d, ei tarka ega «rumalavõitu» nalja...

Nagu mäletan, olete haritud, kooliskäinud inimene?

KAI NAABER (*noogutab*).

ENNUSTAJA: Jah, nii ta on — ei aita haridus ega seisus. Üks ülikooli läbiteinud noor tohter kirjutas päris tõsise näoga hiljuti lehes, et keegi mees olla kuupäeva pealt viimase sõja lõpu ette kuulutanud...! See ettekuulutaja pidi siis ju targem olema kui Delfi oraakel! Mina ise olen väike eraviisiline oraakel olnud ja tean, mis üks oraakel võib teada ja mida ta mitte ei tea. Noh, Mussolini pani itaalia eraviisilised oraaklid trellide taha ja mõnitas neid, et kuulutasite klientidele tulevikku, ise aga ei teadnud sedagi ette, et nüüd kongis istute. Aga kas duce seda ette teadis, et ta ise kord jalgupidi üles puuakse?!

Minusugustel väikestel erahiromantidel-oraaklitel polnud ei raadiot ega trükipressi, meie ei surunud ennast inimestele peale, ainult lehesabab väikesed kuulutused, et inimesed teaksid, kus sa elad. Aga mitte mina ei otsinud ei siis ega ka nüüd teie, vaid teie otsisite minu ust!

KAI NAABER (*vaikselt*): Ei, praegu tahtsin ainult teada, miks te mulle küll tookord nii viisi ütlesite?

ENNUSTAJA (*laotab oma vanamehekäsi*): Mida muud sain ma öelda! Arste ja kohtunikke te ei uskunud, sest et need olid teile tõtt öelnud.

KAI NAABER: Ja siis te valetasite...

ENNUSTAJA: Valetasin... Kui tõde on inimesele talumatu, siis tuleb talle valetada, anda lootus, kas või umbmäärane lootus. Või tohtridki seda haigele kuulutama ruttavad, kui nad ta maksast vähi on leidnud...

KAI NAABER: Ja siiski oleks karm tõde varest parem olnud.

ENNUSTAJA: Seda ütlete nüüd! Aga siis! Siis te otse kisendasite lohutuse järele! Nüüd tahate alasti tõde, jah, aga kuupalju te veel nüüdki seda tahate... Aga nüüd ei ütle ma teile enam ii-d ega aa-d — isegi kui ma sulle midagi öelda teaksin. Inimeste elu on liiga keeruline, et minusugune suudaks neile nõu anda. Tuuled-tormid, sõjad kus ja kellega — kes suudab neid päeva pealt ette arvata! Võib-olla kauges tulevikus tekib mingi päris tõsine teadus, mis juba matemaatika abil... Aga seks ajaks olen mina ammu põrm. Praegu, nagu näete, on mul veel hing sees ja teen juba mitu aastat vanarahva tarkust mööda: ära anna teisele nõu, sest tark ei taha ja loll ei oska nõu järgi talitada.

KAI NAABER (*juba veidi rahunenult, kuid nukralt*): Kumba liiki te mind arvate?

ENNUSTAJA: Hoopis erilisse liiki — «teise noorusikka» jõudnud naiste liiki. Oi! Andke andeks, ma ei pidanud enam ütleva ii-d ega aa-d. Aga pea see patune ei libise...

(*Jälle kohtusaal.*)

EESISTUJA: Viimasel kohtuistungil, mis toimus Kai Naabri ja Kristjan Naabri abielulahutuse asjas, esitas hageja Kai Naaber kohtule dokumendi, mille alusel võis tekkida kahtlus kostja vaimses tervises. Kohus lasi teha kostja Kristjan Naabri kohta kohtuarstliku ekspertiisi, millest selgus, et kostja on terve ega põe praegu ühtegi vaimuhaigust. (*Ulatab ekspertiisiaruande kohtukirjutaja kaudu advokaat Mortalile.*)

Hageja, kuidas jääb teie taotlusega?

KAI NAABER (*tõuseb, kuid ei leia sõnu*).

EESISTUJA: Kas võtate oma hagi tagasi või jääte oma taotluse juurde?

KAI NAABER (*nagu uimane, ei suuda ikka vastata*).

EESISTUJA: Kodanik Kai Naaber, kas jääte oma taotluse juurde ja soovite, et kohus abielu lahutab?

KAI NAABER (*kogeldes*): Ma ei tea... Alguses...

MORTAL (*Kai Naabrile, mis ometi samas on määratud kohtule*): Tingimata nõuate endistviisi lahutust!

KAI NAABER (*vaatab nõutult, abiotsivalt ringi — lõppeks peatub ta ahastav pilk pikemalt advokaat Aaltol*).

EESISTUJA: Kostja Kristjan Naaber! Teie taotlus?

KRISTJAN NAABER (*otsustunult*): No mis siis ikka. Seda asja on pikalt ja laialt arutatud. Ega vägisi saa kedagi sundida teisega koos elama...

AALTO (*vahele, Kristjan Naabrile*): Aga sinu abikaasa, nagu ma praegu aru sain, on siiski ehk ümber mõelnud ja võtab hagi tagasi?!

KRISTJAN NAABER (*kibestunult*): Kuidas ta ikka... (*äärmise kibestumisega*)... hulluga...

EESISTUJA (*tõustes*): Kohus läheb tegema määrust abielulahutuse motiivide tuvastamise kohta.

LEENA METSKÜLA (*kes hoolimata oma vähesest kuulisest on püüdnud viimasel kohtuistungil tabada iga lausunud sõna — vahel isegi kõrvalistujate käest poolsosinal küsides: «Mis ta ütles?» —, nüüd, aimate, et lahutus siiski teoks saab, südamest tuleva ahastusega*): Aga lapsed?!

Eesriie

Lambakarja tulek mägedest

Jalad, jalad, jalad ...
Kiviklõbin, koerahauge.
Jalad-jalad-jalad ...
Neli tuhat jalga
tolmupilves kaugel
rändu alla algab.

Jalad, jalad, jalad ...
Nagu jõgi mööda nõlva
kari alla valgub.
Jalad-jalad-jalad ...
jalad-jalad-jalad ...
Oi neid sõrgu, oi neid põlvi,
oi neid nõtkeid jalgu!
Küll need jalad kõrgel käinud,
käinud teispool pilvi!
Taevast silmast silma näinud
on need hallid uted.
Villa neil on kinni jäänud
päikse takjanutid.

Džetõ-Oguz, 26. IX 1962

Issõki järv

In memoriam

Nagu puhkeva tütarlapse silmad
vaatavad läbipaistvad allikad
vastu mägede naeratavast näost.
Kõrgetelt kaljudelt kukkuvad kosed
laulavad võiduka armastuse hümeni.
Ja seal sa piilud
kaskede kuldkollaste eesriiete vahelt

peõhtu ilusaima tüdrukuna
ning lõpuks oled sa mu ees,
uhke ja kütkestav,
helesinine nagu — igatsus.
Sihvakad tjan-šani kuused
seisavad peiupoistena su ümber,
et sa võiksid nende ringis
särada mõrsjana.

Ma armusin sinusse esimesest pilgust
ja olen õnnetu,
et sind nii hilja kohtasin.

Kolm kuud hiljem teatasid ajalehed,
et sa oled saanud õnnetu surma
maalihke ja rusuvoolu tõttu.

Issök 1962 — Tallinn 1963

Gagra

Mägede rinnal ripuvad majad,
nõlvule liibunud puud.
Magnoolia lehti kiilgama ajab
palmi latva liibunud kuu.
Üksteise kaelas ripuvad suvitajad,
suu külge liibunud suu.

Gagra, 23. IX 1965

Isiksus ja müüt

änapäeva maailma üheks olulisemaks tunnusjooneks on asjaolu, et inimene astub oma kõige tavalisemaski elus järjest keerukamatesse ühiskonnasuhetesse ja tegevustesse. Ja ometi, hoolimata suhtlemise üldisest kasvust, kestab sealjuures ka olukord, et inimesel jääb saamata palju sellisest informatsioonist ja suhtumisest, mida ta vajab ning ootab. Suur osa sellest läheb temast lihtsalt mööda ja jätab ta ükskõikseks, suurele osale vastatakse pealispinnaliselt ja kohustusliku raamid. Lõpptulemuseks võib kujuneda oht, et inimene kaotab väga palju sellest, mis tema tegevuse erinevaid külgi ühendab ja ta elule mõtte annab. Et analüüsida neid teatud tendentsid isiksuse psüühikas, et selgitada eelnimetatud vajatavat ning oodatavat maailmaga suhtlemisel, seda «ühist nimetajat», mis inimese tegevust mõtestab, mida ta oma käitumisega püüab teostada ja mille kajastumist ümbritsevas maailmas leida, ongi tarvilik käsitleda «müüdi» mõistet kaasaja marksistlikus humanitaarteaduses ja esseistikas.

Sissejuhatavalt tundub olevat vajalik peatuda ka mõnel eksistentsialistide poolt väljendatud mõttel (hoidudes sealjuures eksistentsialismi kui filosoofilise koolkonna üldisemast analüüsist või kriitikast), sest eksistentsialism kui «inimese filosoofia» on pööranud erilist tähelepanu just elu mõtestamise ja isiksuse individuaalsuse probleemidele. Inimest kui indiviidi ja isiksust vaatlevad eksistentsialistid eelkõige olevusena, kes toob oma elu ohvriks sellele, milleks ta tunneb end olevat määratud. Inimene ei ole võimeline elama, pühendamata millelegi oma elu. See tuleb ilmsiks eriti siis, kui senised sotsiaalselt püsivad väärtused purunevad ja inimene otsib endale väärilist koormat nagu igapäevast leiba. Inimese «mina» transtsendentaalne struktuur seisab tingimatu, igal juhul ja just tema jaoks kehtiva soovis, püüdes end pühendada tingimatule. Kierkegaard eristab seejuures kaheksa tõe: teadusliku teooria objektiivset tõe ja eluvaate subjektiivset ehk eksistentsiaalset tõe. Eluvaade on tõe sellele, kes on selle tõe endale valinud ja kes kogu oma olemusega kiindub sellesse.

Kaasaega iseloomustavad eksistentsialistid maailmana, kus tingimatut on raske leida, sest religioossed sümbolid on kaotanud oma tähenduse, «jumal suri» ja teda ei saa ellu äratada. Usu mõistusesse ja sotsiaal-ajaloolistesse utopiatesse hävitas maailmasõda. Tühja, kõrbetaolise maailma ees haarab inimest ontoloogiline hirm (*Angst*), et ta ei leia seda, mille eest ta võiks ohverdada oma elu ja hüvedega.¹

Tundub, et eksistentsialistid on õpetusega tingimatust, mis mõtestab materiaalsed ja juba olemasolevat, puudutanud inimloomuse vägagi olulist külge. Nähtavasti vajatakse alati peale elu ja tegevuse üksikuid külgi puudutavate (ja reguleerivate) püüdluste ja väärtuste kõiki neid külgi läbivaid ja ühendavaid, ühtseks süs-

¹ Vt. näit. Э. Ю. Соловьев, Экзистенциализм. «Вопросы философии» 1966, nr. 12, lk. 81—83.

teemiks liitvaid ning millegi objektiivise, püsiva, endast suuremaga siduvaid püüdlusi ja väärtusi. Võib oletada isiksuse «tuuma» olemasolu, mis ühendab isiksuse erinevaid tahke, nõuab teatud isiksuseomaduste arenemist ja teatud käitumisviisi, juhib kujunemisvõimalused ühte suunda, neutraliseerides teiste suundade ja võimaluste olulisust.

Seda «tuuma» me olemegi tinglikult «müüdiks» nimetanud.

Mõiste «müüt» assotsieerub nähtavasti eelkõige usuga millessegi üleloomulikku ja illusoorseesse: religioossed müüdid, müütilised olevused, müüt aarialaste tõulisest üleolekust, müüt Mao ideede ja isiku võitmatust jõust jne. Siinjuures tuleb eristada «sotsiaalset müüti», mis suunab ja reguleerib antud ühiskonna elu teatud perioodil ja selle kajastumist konkreetsetes inimeses, «individuaalset müüti» tema elu suunajana ja reguleerijana. Ja selleks tuleb eelkõige selgusele jõuda küsimuses, mille põhineb «individuaalne müüt». Nähtavasti ei ole müüdi olulisim tunnus mitte illusoorus ja teadvuse pimestamine, kuni kogu rahva teadvuse pimestamiseni, kuigi viimane on teatud tingimuste juures täiesti võimalik. Müüdi kõige olulisemaks tunnuseks võib lugeda vastuolude ületamist, pealegi niivõrd oluliste vastuolude ületamist ja neutraliseerimist, et kui mitte kõik, siis suurem osa elust ja tegevusest muutub mõtestatuks, õigustatuks ja paratamatuks.² Müüt kujundab inimeste ühtsuse, likvideerib indiviidi isoleerituse, teostab tema tegevuste koordinaatsiooni. Müüdi teiseks iseloomulikuks tunnuseks tuleb arvata tema absoluutsus inimese ja maailma suhete reguleerimisel, inimese ühendamine ajast ja üksikisikust sõltumatult kehtivaga, tema «mina» piiratud ja lõplikkuse ületamine.

Väga pikka aega olid «individuaalsed müüdid» suures osas ühtsed kõigile antud ühiskonna liikmetele, ühiskond määras otseselt, isiksusepoolset valikut võimaldamata, maailmanägemise ja -mõistmise. Müüdina esines tugevasti religiooniga seotud ja sotsiaalset aktiivsust välistav, kõige ümbritseva kõrgemalt poolt korraldamist ja juhtimist ning kõige ümbritseva pühitsetud tähendust kuulutav müüt.

Iga religioosne süsteem asetab inimeste elu mingisse seosesse erilise religioosse maailmaga, milles on kujutatud reaalsete asjade religioosne tähendus ja milles on fantastilises vormis ületatud inimese elu ja mõtlemise eluliselt tähtsad vastuolud: võimatu osutub võimalikuks, juhuslik paratamatuks, impersonaalne isiklikuks, mööduv igaveseks. Vastuolude religioosne «lahendamine» toimub teistsuguses süsteemis kui see, milles need vastuolud realselt ilmnesisid. Religioossed süsteemid esinevad juba lahendatud maiste vastuolude süsteemina, tegelikkuse religioosne täiendamine, vastuolude ületamine religioosse süsteemi kaudu tähendab religioosesse maailma lülitumist, igapäevases elus selle kajastuse (kui reaalse maailma tegeliku tähenduse) nägemist.

Siinjuures on iga religioosne süsteem sotsiaalne, kõik tema konstruktsioonid vahendatud ja mõnes mõttes tekitatud teatud sotsiaalsete vormide poolt. Faktiliselt väljendavad, sümboliseerivad, sanktsioneerivad religioossed ideed ja tunded inimese suhete maailma (kaasa arvatud tema suhtumine iseendasse). Kultuslikud suhted «ei ole inimeste suhted ideedega ega suhted ideede vahel, vaid inimeste suhted ja seosed üksteisega, mis on väljendatud kultuslike tegevuste ja neile vastavate kujutluste, hinnangute, elamuste k a u d u».³

Sotsiaalset aktiivsust välistavat müüti vajavad ja sünnitavad need sotsiaalsed struktuurid, need suhtlemisvormid, milles on tegevad kultuuri, ühiskondliku kogemuse edasiandmise «rutiinsed» vormid. Käitumine ja suhtlemine põhinevad tra-

² Müüdi toimimist vastuolude lahendajana on rõhutanud paljud uurijad, ühe huvitavamatest käsitlustest on andnud A. M. Pjatigorski. Vt. A. M. Пятигорский, Некоторые общие замечания о мифологии с точки зрения психолога. Ученые записки Тартуского Гос. Университета, вып. 181, Труды по знаковым системам II, Тарту, 1967.

³ Ю. А. Левада, Социальная природа религии, М., 1965, lk. 123—124.

ditsioonidel, otsustav motiveering, esimene ja viimane argument mingi tegevusviisi kasuks on viitamine esivanemate ja eelnevate põlvkondade tavale. Tegevuse individualiseerimise, individuaalsete motiivide, hinnangute, tähenduste puudumise korral ei ole inimesel vaja asetada ennast küsimuste ette, miks ta nii käitub, on see hea või halb jne. Sellest tuleneb traditsiooniliste käitumisvormide äärmine konservatiivsus. Sellises (muidugi idealiseeritud, äärmusena esitatud) olukorras osutub traditsioonilise tegevusviisi väiksemgi muutus mingis valdkonnas kõigi ühiskonna tugede lammutamiseks, mistõttu toimib tugev tendents igasuguste muutuste välis- tamisele.⁴

Tootlike jõudude areng on toonud ja toob kaasa väga suuri muutusi sotsiaalses struktuurides. Kaasaegset tootmist ja suhtlemist iseloomustab eelkõige kiire arenemine, muutumise tempo, ei ole enam võimalik kujunenud suhete, harjumuste, maitsete, vajaduste lihtne edasine jätkamine, ei ole enam võimalik toetuda ainult traditsioonile, sest ka veel mõni aasta tagasi õige olnu võib osutuda lootusetult vananenuks. Seetõttu on vajalik, et üksikisik valdaks küllalt suurt hulka inimkonna poolt kogutud teadmisi, seda aktiivselt kasutaks ja pidevalt täiendaks, võtaks ette muudatusi nii tootmise kui suhtlemise viisides. «Traditsiooniliste» eluvormide kujunemine kaasaegseteks tähendab teaduslike meetodite, lähenemis- ja liigendamisviiside omandamist üha suurema hulga inimeste poolt ja toob endaga kaasa «individuaalse» müüdi otsese ja ühetähendusliku ühiskonna-poolse («sotsiaalse» müüdi poolse) määratletuse vähenemise. Nii «sotsiaalses» kui «individuaalses» müüdis väheneb pöördumine üleloomulikult absoluutsete (kultuslike) motiivide, stiimulite, sanktsioonide poole.

Asjaolust, et «individuaalne» müüt ei ole otseselt seotud mingi üldkehtiva, «kõrgemalt poolt» etteantud müüdiga, tuleneb «kaasaegse» müüdi kaks põhilist tunnust. Esiteks «kaasaegne» müüt kujuneb ümbritsevatest suhetest olenevalt, individuaalse kogemuse baasil, läbielatu ja läbitehtu tulemusena ja seetõttu on erinevused «eluvaate», tähtsaimaks peetavate ideede, püüdluste, elusuundade vahel ühe põlvkonna piireski väga suured. Teiseks ei ole «kaasaegne» müüt sotsiaalselt «suletud», ei välista sotsiaalset aktiivsust, ei kuuluta olemasolevaid sotsiaalseid suhteid puutumatuiks ja pühitsetuiks. Eluliselt tähtsaid vastuolusid ei ületata lülitumisega reaalsusega mitteseotud süsteemi, kus need vastuolud on juba ületatud, vaid püüdlumisega nende vastuolude ületamise poole reaalsuses. Just viimast peetakse «kaasaegse» müüdi kõige olulisemaks tunnuseks. J. Hájek kirjutab, et «olemas ei ole ainult müüdid, mis säilitavad vanu elukäsitusi ja suhteid... [«väärad müüdid» — P. V.]. See müüt [«kaasaegne müüt» — P. V.] ei väida, et nii on olnud, nii on ja jääb, vaid vastupidi, ütleb inimestele, et kõik olemasolev on küllalt väärt, et seda muuta ja võita.»⁵ R. Garaudy eristab oma raamatus «XX sajandi marksism» «suletud» müüte (*mythes clos*) ja «avatud» müüte (*mythes ouverts*). «Suletud» müüdid väljendavad vaid soovi, tõlgitsevad soovi, «avatud» müüdid esinevad aga töö momentidena, loomingu vajalike etappidena, «ainsate autentsete müütidenä». ⁶ Arvatavasti «avatud» müüte silmas pidades kirjutas Garaudy oma eelmises raamatus («Piirideta realism», 1963), et müüt on konkreetselt kehastatud teadmine sellest, mis on puudu, mida tuleb veel teha seni alistamata looduse ja ühiskonna osades.⁷

⁴ Ю. А. Левада, Социальная природа религии, М., 1965, lk. 110—112.

⁵ J. Hájek, Sozialistischen Kirjallisuuden käsite. «Kansan Uutiset» nr. 21, 26. I 1966.

⁶ Vt. P. Abraham, Roger Garaudy et les portes de l'espoir [Retsensioon R. Garaudy raamatule Marxisme du XX-e siècle. La Palatine, 1966]. «Les Lettres françaises» nr. 1155, du 3 au 9 novembre 1966.

⁷ Vt. P. Гароди, О реализме без берегов, М., 1966, lk. 201.

Ometi ei kohta me kaasaegses maailmas mitte just palju selliseid sotsiaalselt «avatud» müüte, eriti seal, kus see on võimalik ja vajalik — noorte ja intelligenti hulgas. Üha tõsisemaks probleemiks kujuneb noorte ühinemine gruppidesse, kes on küllalt antiühiskondlikud ja kelle käitumist vanem põlvkond ei suuda mõista; ning intelligenti endassesulgumine ja pessimism, mis näivad põhinevat traagilisel vahel sisemaailma ja selle realiseerimisvõimaluste vahel, õigekspeetavate ning igatsetavate suhete ja reaalse ümbritseva vahel. Nähtavasti hõlmab «avatud» müüt kui inimese aktiivsuse mõtestatus ainult selliseid tegevuse sfääre, kus inimest ümbritsevad tingimused olenevad tema enda tegevusest, kus ta tunneb oma tegevuse olevat tagajärjeka, kus teda ümbritsevate suhete areng reaalselt sõltub tema initsiatiivi astmest. Selline sfäär võib kitseneda suheteni vaid mõne lähedase inimesega, armastuse ja koduni.

Eeltoodu viib mõttele, et «kaasaegse» müüdi kõige olulisemaks tunnuseks võib olla tema seotus eneseteostusega. Võib oletada, et müüt kui kogu maailmatunnetust läbiv, ühtseks siduv süsteem kujuneb olukordade ümber, mis põhjustavad (nõuavad) isiksuse olemuse avaldumist ja selle avaldumise tunnustamise kaudu seovad teda millegi temast suurema ja tähtsamaga, muutes tema selle esindajaks ja väljendajaks, teostajaks oma tegevuses. Võib oletada, et ülejäänud inimese psüühikas korraldub selliste eredate elamuste järgi. Kord läbielatud täiuslikkus, eneseavalduste kuulumine millessegi enesest suuremasse ja püsivamasse «objektiivsusesse», kooskõla selle «objektiivsuga» toob püüde sama olukorda veel ja veel kord tagasi saada ning põhjustab teiste olukordade nägemist läbi selle täiusliku.

Võib-olla põhineb Saint-Exupéry suur mõju sellel, et ta näitab, et meis kõigis peituvad vastukäivate sõnade taga ühed ja samad taotlused. «Kui teatud usk, teatud kultuur, teatud väärtuste määr, teatud tegevuse vorm ja mitte teistsugune, soodustab inimeses täiuslikkuse tunnet, vabastab temas võimsuse, mille olemasolu ta ei teadnudki, siis just see väärtuste määr, see kultuur, see tegevuse vorm ongi inimese tõde.» «Selle jaoks, kes ei kahelnud, et temas uinub midagi tajumatu, ja tundis kord selle ärkamist kuskil anarhistide keldris Barcelonas..., selle jaoks on veel vaid üks tõde: anarhistide tõde. Kes on kord seisnud valves, et kaitsta väikesi ärahirmutatud põlvitavaid nunnasid kuskil Hispaania kloostriks, see on valmis surema kiriku eest.» Saint-Exupéry kirjutab avaruse tundest, mis on tema jaoks otsekui kõigi inimeste kõigi püüdluste ühine nimetaja: tajuda oma ühendatust maailmaga, võimete ja tegevuse mõtestatust, seotust teiste inimestega, tunnustamist.

Sellistele tugevatele elamustele, mis mõtestavad olnud ja olevat ning viivad välja harjumuslikest seostest, tavaks saanud olemise kestast, on mõnevõrra lähedane piirsituatsiooni mõiste. Selle all mõistetakse eelkõige surma palge ees olemist, hirmu, lunastamatut süüd. Piirsituatsioonis vabaneb inimene oma igapäevaste murede koormast («käesolevast maailmas-olemisest») ja oma vaimsetest huvidest ning teaduslikest ettekujutustest tegelikkuse kohta. Ta ees avaneb tema enese sügava olemise maailm, «eksistentsi valgustus» (*Existenzerhellung*) ja ta tunnetab transsendentset. Eksistentsi — lõpliku ja lõpmatu, subjekti ja objekti ühtsust — ei ole võimalik tabada mõtte abil, temani saab jõuda piirsituatsioonis, erilise elamuse, intuitsiooni kaudu, mida Marcel nimetab «eksistentsiaalseks kogemuseks», Heidegger «mõistmiseks», Jaspers «eksistentsi valgustuseks». Mistahes ratsionaalne maailmapilt on vaid olemise šiffer ja vajab alati tõlgendamist. Piirsituatsioonis puruneb šiffer (kest — *Gehäuse*) ja maailm muutub inimesele «intiimselt lähedaseks».

Inimene ei vaata maailma enam kui välist objekti, oma teadvusele vastanduvat, vaid «omandab» teda, lülitab omaenese olemise piiridesse. Eksistentsi tunnetamine on akt, mille kaudu mitte ainult et mina lülitun maailma ja teostan seal ennast, vaid mille kaudu ma saan aru välismaailma inertsetest ja absurdsetest asjadest

ning nähtustest, annan neile mõtte ja tähenduse, ületan subjekti ja objekti vastandlikkuse.

Eksistentsi tunnetamine esineb kui reaalsuse vahetu haaramine, läbielamine; väärtust iseloomustab elamuse jõud, intensiivsus, väärtus esineb kui inimese olemisse lülitumise totaalsus elamuste kaudu, milles ta väljendab end kõige täielikumalt.⁸

Eeltoodust⁹ tuleneb kaks tähtsat asjaolu.

Esiteks. Erinevused «individuaalsete» müütide, maailmakäsituste vahel näivad põhinevat eksistentsi tunnetamise tingimuste erinevustel. Eksistentsi tunnetamine võib siinjuures toimuda tõelises «piirsituatsioonis», sõjas või muudes eluohtlikes olukordades, elu pöördemomentidel; või ka «igapäevases» suhtlemises, kokkuvõttena erinevatest suhetest ja suhtlemisvormidest, mis juhib inimese elu talle kõige enam elamuslikkust, enda ja maailma süsteemsuse ning täiuse tunnetamist võimaldanud suhetesse. Seda elusuunda, neid «ehtsaid» suhteid ja elamusi kannab inimene endaga kõikjal kaasas, peab tähtsaimaks elus, alati allesjäävaks ja olemasolevaks, vastupidamist ja kannatusi väärivaks.

Teiseks. Väljakujunenud «individuaalne» müüt ei muutu enam oluliselt, maailmakäsituse alusena ta vaid areneb ja täiustub, olenevalt olukorrast on tal ühe- või teistsugused konkreetset väljendumisvormid suhtumise ja käitumise näol. Inimene otsib ja eelistab informatsiooni, mis on müüdiga kooskõlas, ning väldib ja seisab vastu sellele, mis tema õigsust ja otstarbekust kahtluse alla seab. Võib arvata, et kõige raskem on üle elada müüdi purunemist, sest see tähendab kogu olnu, oleva ja ka kavatsetava mõttetuku muutumist.

On palju ühesuguseid keskkonnast pärit ja küllalt sarnaste kujunemisvõimalustega inimesi, kelle edaspidine elu on neid viinud erinevatesse sotsiaalsetesse suhetesse, erinevatesse keskkondadesse või koguni teine teisele poole rindejoont. Võib arvata, et üheks peamistest põhjustest, miks nad elu lõpuni jäävad erinevateks inimesteks, kes maailma küllalt erinevalt näevad, sündmusi erinevalt mõistavad ja teineteisest tihtipeale vähe on võimelised aru saama, on nende tingimuste erinevus, milles nad tunnetasid maailma mõtestatust ja enda ühendatuse viise sellega. Müüdi kujunemine on tagasipöördumatu protsess, väljakujunenud müüdi puhul on teatud määrani muutunud võimatuks maailma teisiti näha ja elusuunda muuta. Läbielatud, elus kohatud täius on kindlaks määratud igatsetava ja kalliks peetava konkreetset avaldumisvormid, millest väljapoole inimene ei ole nähtavasti võimeline minema.

Lõpetuseks sobiks mõni katkend Tammsaarelt, kes kogu eeltoodut meie kirjanikest vist kõige teravamini on tunnetanud.

«Iga mätas, iga kungas, iga kask, määnd, kadakas ja põõsas oli teiseks saanud, isegi teatud sadakoore-perekonda ei leidnud ta sealt, kust läks teda otsima.

Päike kaldus juba õhtu poole, kui Indrek jõudis kuhugi välja äärde, ilma et ise oleks õieti teadnud, mis koht see on. Pärast selgus, et ta on Hundipalul, ning ime-

⁸ Piirsituatsiooni ja eksistentsi tunnetuse kohta vt.: artikleid kogumikus Современный экзистенциализм, М., 1966, lk. 14 ja 21, 73, 113, 136—137, 286, 346; О. Г. Дробницкий, Т. А. Кузьмина, Критика современных буржуазных этических концепций, М., 1967, lk. 270; Э. Ю. Соловьев, Экзистенциализм и научное познание, М., 1966, lk. 149; П. П. Гайденко, Экзистенциализм и проблема культуры, М., 1963, lk. 12 jj.; Filosoofia leksikon, Tallinn, 1965, lk. 94, 180, 324; T. Künnapas, Suured mõtlejad, Lund, 1966, lk. 239—240.

⁹ Eeltoodu ei kujuta endast piirsituatsiooni ja eksistentsi tunnetuse kui eksistentsialismifilosoofia kategooriate analüüsi, seetõttu me ei käsitle nende kohta filosoofilises süsteemis ega arutle nende paikapidavuse üle marksistliku filosoofia seisukohalt. Nimetatud mõisted huvitavad meid nendes antud tugevate, olnut ja esseisvat integreerivate, ümbritseva ja iseenda sügavamalt tähendust kehastavate elamuste tähtsuse analüüsi aspektist.

selgena meenus talle, kuis ta paljude aastate eest istus Tiiduga kord kasepakul ja arutas suuri ja tähtsaid isamaa-asju.

Nüüd ei ole Tiitu enam Hundipalul ja tema järeltulijadki on siitmailt viimseini lahkunud. Siingi on kõik võhivõõras, nagu soos ja rabaski. Esimest korda tundis Indrek sellise selgusega, milline illusioon on elu ja kuivõrd õudselts üksikuna inimene seisab maailmas.»

«Nõnda jäi Indrek üksi kääksuva kaanega kirstu juurde, millel pidi olema veel Vargamäe Krööda aegne lõhn. Indrek polnud seda Krööta kunagi näinud, sest ta suri enne, kui Indrek sündis, aga tema nime ja mälestusega puutus ta igal pool kokku, kui liikus Vargamäel. Indrekul endal polnud temast mälestusi, vaid tema mälestas ainult teiste mälestusi, temal oli nii-öelda mälestuste mälestus. Ja äkki tundus talle siin kirstu ääres seistes, et kogu elu plegi muud kui ainult mälestus või mälestuste mälestus, kõik ülejäänul on nii tühine, et selle võiks rahulikult loovutada. Kogu inimkondki terve oma elu ja hädadega, võitluste ja valuga on pisinatuke täppekene mälestuste kõrval.»

«Ta mõtles oma elu üle, nii et ta vaevalt teise kõrvaga kuulis, mis Tiina rääkis. Kui imelik! Teed elust mingi narrimängu, aga samal ajal usub ja ootab sind mõni tüdruk, kellele sa jalad alla pannud, võib-olla isegi südame sisse teinud. Võib isegi nõnda olla, et kogu see tüdruk on sinu enda loodud ja sina oled tema jumal, tema looja, aga ometi oled selle unustanud, nagu jumal on unustanud inimese maailmas, saagu ta endaga siin toime ükskõik kuidas. Aga ta ei saa endaga toime, ta tuleb ja seisab keset sauna õue su ees, pamp seljas, nagu oleks ta teel juba ammust aega.»

Gustav Suits kui kirjandusteadlane

1

agu luuletajaid, nii on ka teadlasi mitut laadi. On puht-intellektuaalseid koguja- ja süstematiseerijatüüpe, kes võivad mõnel alal olla väga väärtuslikud töömehed, teisel aga vahel vaimunud täpitargad. Rohkem hindame siiski loovteadlasi, kes oskavad faktoloogiliste pisiasjade hulgast tabada olulist, iseloomulikku suurjoont.

Seesuguste loovate teadlaste hulka kuulus ka Gustav Suits. Pole kahtlust, et tema juures ja tema alal on maitsekat olulisenägemist, sünteesivõimet ja väärtusehindamist eriti soodustanud just ta paralleelne luuletajatöö.

G. Suitsu kui kirjandusteadlase tegevus ja areng algaski koos tema ilukirjandusliku loominguga. Viieteistkümnenda aastase esimene trükis avaldatud töö pole mitte luuletus, nagu võiks arvata, vaid kriitika. Arvustatavaks on album «Lõbu ja teadus» I, avaldamiskohaks «Uus Aeg» 18. XII 1898. Juba siin leidub mitmeid noore Suitsu hilisemale stiilile omaseid jooni, näit. kõlakujuundeid («elukatega ja olekutega»), siin on taotletud kogu meie kirjandusturu ülevaadet ja suunitlevat, veel vanamoelist manitsemist, et «iga tähtsamatest töödest lugupidaja on kohustatud nende väljaandmist ostmise läbi toetama». Umbes samaaegselt algab Suitsu arvustav ja õhutav tegevus ka teise suure harrastuse — teatrikuultuuri alal. Samas lehes («Uus Aeg» 12. II 1899) tutvustab ta oma piltlikus stiilis, kuidas «Vanemuises» helistati «Korneville kellasid» ja nõökab üliõpilasi, kes tüki sisustki aru ei saanud, kuid oma rõõmu «nii metsiku kisaga avaldasid, et pane kõrvad kinni». Ka siin on tegemist arvustajaga, kes ainult ei konstateeri olevat, vaid eitab või jaatab kõike oma normide ja ideaalide seisukohast — just nagu hilisemgi Suits.

Et nooruki ettevõtlikkus polnud ainult sõnaline, vaid käis koos ta enda tegudega, seda näitavad juba koolipõlves toimetatud albumid «Kiired» I—III. Neiski on arvustuste osa silmapaistev ega puudu toimetaja enda sõnavõttud. Enamasti on need küpsemadki kui ta toleaeagsed luuletused. Albumis «Kiired» II (1901) ilmunud «Lehekene Koidula viieteistkümnenda surma aasta mälestuseks» on Suitsu esimene, oma aja kohta üsna asjalik kirjanduslooline sõnavõtt. Albumis «Kiired» III (1902) toob tulevane professor ära ka oma esimese kirjandusteoreetilise programmi «Mis nõutakse praeguse-aja romaanilt». Muidugi on see veel ebaühtlane, sisaldab vahel ebasuitsulikke lameldusi ja lapsusi, kuid on toleaeagses Eestis ometi üsna haruldane väliskirjanduse tundmise ja rakendamise poolest (allikaina tsiteeritud teoste hulgas on G. v. Ompteda «Wie entsteht ein Roman», A. Bartelsi «Deutsche Dichter der Gegenwart», E. Aspelini «Kirjailijain muotokuvia» ja R. Prölszi «Ästhetik»). Kõigiti tundub autor olevat pigem mõnda aega selle küsimusega tegelnud üliõpilane kui gümnaasiumi VI klassi õpilane, kes vaevalt 18-aastaseks saanud.

Spetsialiseerumine kirjandusele ja kirjandusteadusele peamiselt tõstiski noore Suitsu üle ümbruse vähenõudliku taseme. Meie vaevalt linnastunud intelligents

oli seni veel nii hõre, et üks ja seesama isik pidi sõna võtma kõigis võimalikes küsimustes. Andeka gümnasisti ja üliõpilase erihuviline filoloogiline haridus ja maitse olid seega juba iseendast nii suur eeldus, et selle omaja varsti iga uue sammuga võis saada uudismaade avastajaks.

Spetsialiseerumisest kõnelevad ka noore Suitsu kriitilised sõnavõttud aastail 1903—1905. Eriti puutuvad silma kirjutused soome kirjanike (näit. A. Järnefelti) ja nende uudistööde (J. Aho «Helsingisse», A. Kalda «Mere tagant»), samuti balti-saksa kirjanduse («Heimatstimmen» I) kohta. 1905. a. «Linda» toob Suitsu esimese pikema teoreetilist laadi artikli «Naeru ajaloo» — peamiselt antiik- ja keskaja koomilisest kirjandusest. Poleemiline artikkel «Meie Schiller» (1905) annab tunnistust juba ehtsast, täisealisest Suitsust.

Tuntud nõue «eurooplasteks saamisest» tähendas 1905. a. kõigepealt kõrgemate kultuurinõuete rakendamist mitte ainult moraaliõpetuslikes, vaid ka esteetilistes kriteeriumides. Koguteoses «Võitluse päivil» samuti kui «Noor-Eesti» I albumis eraldab Suits oma kirjandusteoreetilisi seisukohti selgelt niihästi vana idealistliku moralismi kui ka toleaegete käremeelsete omast, mida praegu võiksime nimetada juba vulgaarmaterialistlikeks. Noor Suits toonitab küll palju enam kui «vanad» kirjanduse sõltuvust majanduslik-ühiskondlikust arengust, aga ta ei pea viimast ainumääravaks. Ta peab küll vajalikuks luuletaja kaasalöömist ühiskondlikus võitluses, aga seejuures on luule iseseisev kunstiväärtus ja luuletaja südametunnistus ta kirjandusteooria peanõue.

«Noor-Eesti» endagi traagika oli just kirjandust küllalt mõistva ühiskondliku kandekihi kitsus ning kehvus. Ja ometi seisis tagantjärele vaadates nii Suitsu kui ka teiste toleaegete nooreestlaste kriitiliste ja teoreetiliste kirjutuste peatähtsus eeskätt kunsti ja poeetika põhitõdede populariseerimises. Just esteetilise kasvatusse seisukohalt tuleb hinnata ka toleaege «estetismi» ümber sündinud poleemikat. Suits oma kaaslastega ei pidanud seda võitlust mitte ainult kirjanduse, vaid ka teiste kunstialade eest. Siin on tähelepandavamad tema artiklid «Meie kunstnikkude eluküsimus» («Postimees» 1911) ja «Elust, kunstist, näitekunstist» («Teatri raamat», 1913).

2

G. Suitsu kirjandusteoreetiliste seisukohtade kujunemist oleks vaja uurida üksikasjalikumalt. Igatahes oli Suitsul juba 1905. a. selge, et kui ta kirjandusteaduse alal tahab tõsisemalt tegutseda, ei ole tal palju õppida Tartus, s. o. Jurjevi ülikoolis K. A. Hermann, Lautenbachi ja Petuhhovi juures. Niisiis: Tartu ülikoolis õpib Suits ainult ühe semestri, Helsingi ülikoolis on Suitsule kõige lähem Euroopa nüüdiskirjanduse õppetool, kus töötas vana professor E. Aspelin-Haapkylä ja dotsendina dr. Yrjö Hirn, esteetika alal juba Lääne-Euroopaski tuntud nimi. Hirni hea stiil, kriitiline vaim ja psühholoogilisel sissetundmisel põhinev meetod on arvatavasti mõneti mõjutanud ka noore eestlase kirjanduskäsituse kujunemist. Teistest ainetest õpib Suits soome keelt ja kirjandust prof. E. N. Setälä ja soome rahvaluulet prof. K. Krohni juures. Juba need soome teaduse suurnimed kõnelevad elavast vaimsest tegevusest Helsingi ülikoolis, rääkimata Soome kirjanduselust, mida tol ajal juhtisid Eino Leino ja Juhani Aho.

Siitpeale omandavad ka Suitsu kirjandusteaduslikud käsitlused rohkem akadeemilist soliidust, kuigi säilitavad esseistliku stiilivärskuse. Esimene tüsedam töö on «Juhani Aho», kirjaniku ja tema loomingu iseloomustus. Eesti keeles on see avaldatud raamatus «Sihid ja vaated» (1906), soome keeles Soome Kirjanike Liidu albumis «Liitto» (1906). Sellele järgnes essee «Aino Kallas novellin-

kirjoittajana» ajakirjas «Valvoja» (1909), hiljem laiendatult ka ajakirjas «Noor-Eesti» (1910).

Iseseisva uurimuse väärtus on ka Suitsu varasemal artiklil «Eesti kirjanduse algul» («Sihid ja vaated», 1906), eriti Kr. J. Petersoni kohta käival osal. Kr. J. Petersoni mõned laulud ja eluloo avaldas küll juba V. Reiman, kuid nende laulude tõelist väärtust oskas õigesti hinnata alles Suits. Esimest artiklit täiendasid hiljem Kristjan Jaagu laulude ja proosa publikatsioonid («Noor-Eesti» II, III ning ajakiri «Noor-Eesti» 1911, nr. 5/6).

Helsingis kirjutas Suits ka suurema ülevaate eesti kirjanduse ajaloost («Die ethnische Literatur»).

Ka koostas Suits koos K. E. Söödiga 1910. a. oma klassikalise värsiantoloogia «Eesti luule». Suitsu tolleaegseist kriitilistest ja kirjandusloolistest artiklitest olgu ühe tähtsamana mainitud «Kalevipoeg rahvaeeposena ja kunstitööna» («Eesti Kirjandus» 1911), kus esmakordselt püütakse skitseerida meie eepose kunstilist iseloomu tema algupära arvestades ühepoolse ülistuse ja teisepoolse mahategemise vahel. See töö on säilitanud väärtuse kunj tänaseni.

Edasi on mainitavad hea essee «Björnstjerne Björnson» (ajakiri «Noor-Eesti» 1911), «Eesti luulekirjanduse aastaülevaade 1910. a. kohta» (Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat III) ja esimene sellesarnane tõlkelaenude analüüs «Lenau Viru lauliku lauludes» («Eesti Kirjandus» 1914). Viimasega pandi alus Kreutzwaldi ja üldse meie vanema kirjanduse algupära uurimisele.

Samaaegselt eesti kirjanduse paremate lehekülgede tutvustamisega nii soome kui ka eesti lugejatele tuleb kõrgelt hinnata Suitsu koostatud «Eesti lugemise- raamatut» (I köide 1916, II — 1919), mis oli mõeldud eesti keele õppijate käsiraamatuks Helsingi ülikoolis, sai aga hiljem ka Eestis keskkooli ning ülikooli esimeseks õpperaamatuks. Seegi polnud mitte tavaline kompilatsioon, vaid kõigi teiste seda laadi õpikute teerajaja ja teatud määral ka algupärase stiiliajaloolise väärtusega töö, mille täit asendajat pole ilmunud praeguseni. Mainigem sedagi, et teos toob rohkesti näiteid iga ajajärgu esseistlik-publitsistlikust proosast, mille meie hilisemad lugemikud täiesti on unustanud.

3

Kohe Tartu eesti ülikooli rajamisel 1919. a. on selge, et selles tuleb asutada õppetool ka eesti ning üldise kirjandusloo jaoks ja et sellele pole teist eriharidusega kandidaati kui G. Suits. Nii kinnitatakse Suitsi professori kohusetäitjaks 17. XI 1919. Nõutava teadusliku kvalifikatsiooni saamiseks oli aga vaja veel suurt tööd. Selleks võis Suits jääda Helsingisse kuni 1920. aasta lõpuni. Ta täiendas oma teadmisi seni kõrvalisemaks jäetud aladel (näit. slaavi kirjandused). Alles 4. veebruaril 1921 asus Suits oma ametikohuste täitmisele.

Kirjandushuvilisi üliõpilasi oli Tartus palju, hiljem vahel 300—400, aga abilisi Suitsul ei ühtegi. Juba eesti rahvuskirjanduse õppetooli koormamine üldise kirjanduse, esteetika ning kirjandusteooria õpetamisega oli ebatavaline. Suitsu ettepanek (30. VIII 1920), et loodaks juurde vähemalt üks õppekoht üldise kirjanduse jaoks, samuti nagu Helsingis, ei leia pooldamist, niisamuti ta korduvad ettepanekud hiljem.

Üldse näikse luuletajale ümberkasvamine regulaarseks ülikoolitööks olevat veel kaua hiljemgi raskeks sunniks. Seda kajastab ka luuletus «Seestumus»:

Kolm lööki! Tund haarata mappi,
rutt üles ju tarkuse mäest.
Oh muusad! Teid anuksin appi,
et halliks ei läheks kõik käest.

Saand seestumus päevade proosaks,
lamp kaua küll kumanud ööst.
Onn neile, kel põsed jäänd roosaks
veel errugi minnes sest tööst.

Kuus tundi nädalas loenguid või seminare pidada oleks olnud naljaasi, kui korrutada juba valmis üldkursust, ainult pisut põhjalikumalt kui keskkoolis. Suitsul aga oli otse põhimõtteks, et iga tema loeng, iga lausegi peab olema midagi uut ja isikupärast nii sisult kui ka vormilt. Seega tähendas loengute ettevalmistamine üsna suurt tööd, eriti eesti kirjandusloo alal, kus põhjalikumad eeltööd üldse puudusid. Neis raskustes kujuneski Suitsul omapärane meetod. Ta koondas oma loengud peamiselt väheste teemade ümber, käsitles neid süvendatult ja isikupärast, kuid selle-eest mitme semestri vältel. Nii luges ta prantsuse uuemat kirjandust järgemööda neli semestrit (1922. a. II — 1924. a. I), saksa Märtsirevolutsiooni-eelset kirjandust kuus semestrit (1922 II — 1925 I), Strindbergi ja tema ajajärku neli semestrit (1925 II — 1927 I), hollandi ja flaami kirjandust kolm semestrit (1931 II — 1932 II), uuemat skandinaavia kirjandust viis semestrit (1933 — 1935) jne.

Kõigepealt võttis Suits oma püsivaks loengu- ja siis ka uurimisteenaks kirjandusteaduse metodoloogia ja eesti poeetika küsimused. Ta käsitles neid mõningate variatsioonidega umbes seitsme ja poole aasta vältel (1922 I — 1929 I). 1929. aasta sügisest peale algas loenguseeria eesti vanemast kirjandusest, mis 1933. aasta II semestril jõudis Kreutzwaldini, ja peatus sellel ja tema kaasaegsel veel neli semestrit. Lühemaid, ühe- ja kahesemestrilisi loenguseeriaid oli vähem, peamiselt 1930-ndate aastate lõpul (näit. eesti kriitika arengust 1935, ajaloolisest romaanist 1936, vene kirjandusest 1936, uuemaist vooludest poeetikas 1938 jne.).

Üldse olid Suitsu loengud määratud tema isiklike uurimuste edasiandmiseks, üliõpilastes huvi äratamiseks ja kirjandusvaatluse meetodi harjutamiseks ning süvendamiseks vähemalt mõnel üksikalal. Süstemaatiliste teadmiste hankimiseks nõutava üldkursuse eksami jaoks tuli üliõpilastel kasutada õppekavas juhata tud erikirjandust. Väga umbkaudselt arvestades nõudis Suits ülemastme (magistri) eksami jaoks umb. 12 000 lehekülje läbitöötamist, doktorikraadi taotlemisel suulise eksami jaoks veel vähemalt poole enam. Isikliku töö tulemusi kontrolliti eksameil, mis Suitsu juures olid teatavasti erakordselt pikad ja põhjalikud, kestes algastmel pool tundi, keskastmel tund kuni kaks, ülemastmel tavaliselt üle kolme tunni. «Gutenbergi kunst on leiutatud juba sajandeid tagasi.» toonitas Suits korduvalt. «Ei ole tähtis, et teile kõik ette loetaks nagu keskajal, tähtis on, et te võimalikult palju ise loeksite ja läbi töötaksite.»

Muide, oma loengute eesmärgi ja laadi on Suits ise karakteriseerinud üliloolile esitatud *Curriculum*'is 6. V 1931 järgmiselt:

«Oma õppetegevuses olen erilist tähelepanu pööranud neljale pääpunktile:

1) Kirjandusajaloo metodoloogia rõhupanekuga luuleteoste kui kunstiteoste uurimisele; 2) eesti poeetika, s.o. eesti luulekunsti teooria arendamine; 3) eesti kirjanduslike mälestusmärkide teksti- ja allikakriitika; 4) eesti kirjandusajalooline arhiivuuring. Üldise kirjanduse alal olen lugenud: 1) valitud päätükke õppekavas ettenähtud tähtsamaist autoritest; 2) korraldanud kursusi niisuguste autorite ja teoskondade läbimiseks, mis selle õppetooli ümber kogunenud üliõpilaste enamikule oleks valmistanud keelelisi raskusi; 3) olen vahetevahel korraldanud ka populaarsemate loengute seeriaid uuemast väliskirjandusest (ja on liiatigi viimatimainitud loenguist osavõtmine olnud rohkearvuline).»

Palju tähtsamaks kui loengud tuli Suitsu juures arvata seminarid. Alles siin

rakendati mujal omandatud teadmised iseseisvasse analüüsimisse või uurimistöösse, alles siin õpiti nii teoreetiliselt kui ka harjutustööd tehes või teiste töid arvustades kätte meetod, mis laseb kõnelda kirjandusteaduslikust käsitlusest. Et selle nõuded olid Suitsu juures küllaltki ranged ja et ka allikmaterjal tuli üliõpilasel enamasti ise otsida, viibis mõnigi osavõtja siin ühe-kahe semestri asemel kolm-neli või veel enam. Kui aga viimaks ta kirjanduslooline küpsustöö valmis, polnud see mitte ainult pedagoogilise väärtusega harjutus temale endale, vaid tähendas midagi edasiviivat ka kogu eesti kirjandusloole. Selliseid küpseid seminari- ja magistritöid ilmus kümnekond Akadeemilise Kirjandusühingu toimetistes, esimene neist «Lisandusi Kristjan Jaak Petersoni tundmaõppimiseks» 1927 Suitsu enda otsese kaastöega. Veel mitu korda enam oli neid töid tagavaraks käsikirjas. Kahjuks hävis neist suurem osa Tartu suures sõjapõlemises 1941, samuti nagu professori enda loengukäsikirjad.

Erilise peatükina tuleb Suitsu õppetegevuses hinnata stiilikursuse sisseseadmist 1927. aastal ja esialgu ka selle juhutamist. See Lääne-Euroopa paremate ülikoolide eeskujul tehtud uuendus aitas tunduvalt kaasa tulevaste eesti keele õpetajate ja literaatide praktiliseks harjutamiseks kirjandusliku väljendusoskuse ning stiiliväärtuste õppimisel. Ühtlasi oli see tarvilik ettevalmistus õpilaste kirjandite juhendamiseks koolis. Peamiseks õppemenetluseks oli siin väiksemate harjutustööde kirjutamine, näit. kirjeldavas, jutustavas, arutlevas või muus stiililiigis, tõlkimisõpetus, trükkikorrektuuri tegemise õpetus, stiilivahendite analüüsimise oskus jm.

4

On arusaadav, et rohke ülikoolitöö kõrval ei jäänud Suitsul palju aega üle suuremate uurimuste jaoks. Ometi on ülikooli-ajajärgul ka Suitsu kirjandusteaduslike artiklite arv üsna suur.

Algul valmisid mõned monograafilised artiklid väliskirjanikest, nii L. Holbergist («Looming» 1923) ja Molière'ist («Looming» 1924 ja 1925). Siis koondus Suitsu tähelepanu ikka enam eesti kirjandusloole. Tähtsamatena olgu mainitud uurimused rahvalaulude skandeerimisest («Looming» 1924 ja 1925), E. Vilde noorusteostest («Looming» 1925), Koidula ja Kreutzwaldi luulest ühenduses nende kogutud luuletuste uute trükkide toimetamisega (1925, 1926), «Permi Jago unenäo» kriitika («Eesti Kirjandus» 1927), «Lätist leitud Kreutzwaldi kirjad Schultz-Bertramile» («Looming» 1927), «Tammsaare tee ja töö» («Looming» 1928). Siitpeale alustab Suits meie vanema kirjanduse pidevat uurimist, millele lisanduvad ka rohked artiklid uuemast kirjandusest, M. Underist, A. H. Tammsaarest — nende loetlemise asemel olgu siin üksnes viidatud A. Palmi koostatud bibliograafiale Kirjandusmuuseumis.

Tähelepandavaks kirjanduslooliseks tööks on neilt aegadelt ka «Eesti nüüdislühürrika» (1929) uuema luule valimikuna. Eriklassi G. Suitsu antoloogiaist kuulub (koos M. Lepikuga toimetatud) «Eesti kirjandusajalugu tekstides», millest ilmus ainult esimene osa (1932). See on kõrgemaidki tekstikriitilisi nõudeid täitev valimik meie kõige vanemast kirjandusest, mille tekste seni ka asjahuvilised tundsid üsna puudulikult. Võib ütelda, et selle kogu tõttu pikenes meie kunstkirjanduse ajalugu enam kui ühe sajandi võrra; varem tunti üksnes kuivi filoloogilisi andmeid, nüüd aga nägid kõik, et neiski kohmakais katsetes on teadlikku kunstitaotlust ja seega nende autorite ning ajajärgu hinge. (Oleks ammu aeg, et see teos ilmuks uues, täiendatud trükis.)

Eriti paistavad 1930-ndail aastail silma Suitsu rohked artiklid Kreutzwaldi noorpõlve ja tema kirjandusliku tegevuse esimeste aastakümnete kohta (ilmunud peamiselt «Loomingus» ja «Eesti Kirjanduses» 1931—1935). Liidetuna anna-

vad need pikema monograafia «Noor Kreutzwald», millesse on kogutud haruldane hulk materjali meist nii kaugele jäänud miljöö kohta, kusjuures selle läbitöötamine on erakordsel tasemel. Eesti omaaegse kirjandusmiljöö põhjaliku kasutamise ning rohkete arhiivuurimuste abil on siin osatud esile manada paarisaja-leheküljeline elulugu, mille sisust meil varem oli kindlaid teateid ainult väheste lehekülgede ulatuses.

Omaette vaatlust nõuaksid G. Suitsu poolelijäänud teosed. Et tema, ühtaegu teadlane ja luuletaja, nõudis igalt oma vähemaltki artiklilt nii sisulist põhjalikkust kui ka vormilist viimistlust (veel enam — stiilikujunditega küllastust), siis on arusaadav, et ta kirjutas väga «raskelt» ja pikkamisi. Ta vajab ka oma uurimuste kirjutamiseks teatud inspiratsiooni ega võinud seda teha igas meeolus. Et ta aga peaaegu kogu oma elu oli mingis kutsetöös ja peale selle, kõigest vastupuiklemisest hoolimata, laskis ennast ka professorina meelitada mitmest organisatsioonist ja üritusest osa võtma, siis kujunes otse paratamatuks, et ta pikemad tööd jäid pooleli või ei jõudnud kaugemale materjali kogumise astmest.

Selliste torsode hulka kuulus ulatuslikum eesti kirjanduse ajalugu. Juba enne Esimest maailmasõda oodati selle valmimist. Hiljem seisis see korduvalt mitme kirjastuse töökavas, kuid jäi ikka ilmutata, kuni 1941. a. tulekahju tegi oma töö ka selle materjaliga. Teiseks murelapseks oli Suitsul uurimus madaam Krüdennerist («tema ümbrus, isik ja teosed»). Sellegi jaoks oli korjatud materjale juba enne Esimest maailmasõda. Avalikkuseni on jõudnud vähe, peale muu mõned Viitina mõisa ümbrusest saadud rahvamälestused («Madame Krüdenner dans la tradition populaire estonienne», Prantsuse Teadusliku Instituudi «Annuaire 1935», Tartu, 1936).

13. märtsil 1923 ülikoolile teatatud väitekirja teemaks oli «Pääprobleemid kirjandusajaloo metodoloogias». Viimasega tegeles Suits ka tolleaegseis loenguis, kuid mingit pikemat teost sellest ei sündinud.

5

Kuidas iseloomustada G. Suitsu kirjanduskäsitluse meetodit? Muidugi ei saa siin juttu olla ainult mingist ühest kitsapiirilisest menetlusest, sest nagu iga teine nüüdisaja kirjanduseuurija kasutas Suitski neist tarviduse järgi kord ühe, kord teise paremusi, s. t. rakendas neid koos sünteetiliselt, kuid mitte eklektiliselt. Kindlale filoloogilise meetodi alusele jäädes ei unustanud ta ei sotsioloogilist ega vaimuajaloolist, s. o. ideoloogilist tausta, ei väliste mõjude vaatlumist, ei ka autori biograafilis-psühholoogiliste tegurite arvestamist. Oma ülikoolitöö algul lähenes Suits suurel määral G. Brandese esteetilis-kultuuriloolis-biograafilisele käsitlusviisile, tuues autori isiku väljamaalimiseks rohkesti ajaloolist ning kultuuriajaloolist materjali, isegi anekdoote jne. Seminarides olid tol ajal päevakorral enamasti mitmesuguste välismõjude analüüsid. 1920-ndate aastate keskel oli tunda püüet seda uurimisviisi täpsustada formaalsete stiilivahendite detailanalüüsi abil, kusjuures õpetajaiks olid Lehmanni «Deutsche Poetik» ja R. Meyeri «Deutsche Stilistik», kuid peale muu ka vene formalistid ja neile lähedal seisvad uurijad (Šklovski, Žirmunski, Tomaševski), osalt ka viimaste eeskujuks olnud saksa ja prantsuse stiilianalüüsijad (Walzeli hilisem koolkond, Bally jt.). Et Suitsu poeetika ja stilistika õpetus tol ajal toetus eriti vene uurijaile, seda näitab juba ta käsitlus stiili ja stiiliuurimise olemusest, mis on lähedane Viktor Šklovski meetodile. Selle järgi on kunsti ülesandeks näidata elu nagu esmakordselt, tavalisest eredamalt ja iseloomulikumate joontega. Inimese tajumisvõime tülpib liiga kergesti, eriti tavalise argikeele

tarvitamisega nagu ajalehes; ajakirjanduse stiil peab seepärast asju näitama ikka mingist uuest, värsket küljest, peab need asjad tegema silmapaistvamaks, neid vabastama kulunud, klišeelikest väljenditest, välja kiskuma nende tavalisest ümbrusest, kulunud sümbolitest, kunstilistest konventsioonidest, igiaegsetest figuuridest. Mida realistlikum on mingi teos, seda enam on ta stiil «tehtud», õpetab Suits, samuti kui Sklovski. Uued, värsked, isikupärased stiilikonventsioonid vanade ja kulunute asemel ongi, mida peab nägema ja esile tõstma ka stiiliuurimine, sest need moodustavadki autori isikliku stiili, ta kunstivõtete ja nende kasutamise süsteemi. Autori stiilivõtete taga õpetas ta ometi nägema ka autori ja ajajärgu ideelist põhihoiakut, kirjaniku elutundelist lähte kohta.

1930-ndail aastail, ühenduses Suitsu enda uurimistöö keskendumisega eesti vanemale kirjandusele ja Kreutzwaldile, taandusid need kitsapiirilised meetodikatsetused. Nõudis ju aine mitte niivõrd esteetilise kui filoloogilise materjali kogumist, biograafiliste, kirjandus- ja kunstilooliste andmete ning sidevussuhete avastamist. Seda kirjandus- ja vaimuajaloolist suunda esindavad magistritöös L. Tohverit uurimus Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist (1932) ja S. Holbergi oma Kreutzwaldi usundlikust maailmavaatest (1933).

1930-ndate aastate teisel poolel seisis Suitsu loenguis kui ka seminarides esikohal kirjanduse uurimine üksikute kirjandusliikide ja žanride järgi. Siia kuulusid Suitsu enda loengud meie ajaloolisest romaanist ja kriitika ajaloost, B. Kangro magistritöö eesti soneti ajaloost (1938) ja E. Laugaste uurimus «Eesti kirjandus karikatuuris» (1939). Kogu aja kestis vanemate autorite allikakriitika, niivõrd kui selleks materjali leiti.

Uusaegseisse äärmuslikesse meetodeisse (näiteks freudismi) suhtus Suits kriitiliselt. Ainult teatud määral kasutas ta vahel ka süvapsühholoogilisi teooriaid (näit. Adleri oma noore Kreutzwaldi alaväärsustunde tõlgitsemisel).

Üldiselt võib Suitsu kirjandusteadusliku tegevuse sihiasetusest ütelda, et see oli üha enam suunatud võimalikult täpsete andmete taotlemisele, osalt ka eesti vanema kirjandusega tegelemise tõttu. Suitsu käsitusmeetodile jäi sobival juhul alati omaseks püüd hinnata ja selgitada kõige olulisemana kirjandusteost ennast ja nimelt kui kunstiteost. Teiseks suureks vooruseks Suitsu juures oli ta suur intellektuaalne pagas, erakordselt suur lugemus ja vastavalt ka teadmised nii ilukirjanduse kui ka kirjandusteadusliku literatuuri alalt. See oli voorus, mis oli küll väga kallilt ostetud, s. o. määratu palju aega võtnud ja teadlase enda produktiooni vähendanud. Kuid kindlasti on see ka väga palju kaasa aidanud Suitsu uurimuste ja kogu Tartu ülikooli kirjandusõpetuse püsimiseks kõrgel tasemel.

Nagu kõiges, nii soodustas Suitsu tema isiklikus suhtlemises lääne-euroopa teadlaste ja kirjanikega ta haruldane keelteoskus: mitte ainult meil tavaliste võõrkeelte, vaid ka prantsuse ja rootsi keele täielik valdamine, kõnelemata inglise, hollandi ja teiste keelte passiivsemast mõistmisest.

Alles kõike siia-sinna laialipaisatud tööd üheskoos vaadeldes märkame, kui ulatuslik see on olnud. Kui arvestada, et ainsaks üksnes kirjandusteadusele pühendunud isikuks Tartu ülikoolis oli G. Suits, siis peab imestama, et tema, kes oli ikkagi ühtlasi luuletaja, et see luuletaja-professor suutis ka kirjandusteaduse alal töös olla ja paljugi korda saata.

Igatahes püüdsid Suits ja ta kaastöölised ka kirjandusteaduse alal täita neid «jooksvaid ülesandeid», mida arenev teaduslik ja kultuurielu nende ette asetasid. Nii tuli põhjalikult uuendada kirjandusloo õpetust keskkoolides, tuli vastavate osade eest hoolitseda ühistes suurteostes, nagu «Eesti biograafiline leksikon», «Eesti entsüklopeedia», «Eesti ajalugu», Õpetatud Eesti Seltsi bibliograafia aastaaruanded jne. Samuti olid kirjandusloolaste õlgadel enamasti Eesti Kirjan-

duse Seltsi ja «Loomingu» kriitilised aastaülevaated ja üldse «Loomingu» ja «Eesti Kirjanduse» kirjandusteadusliku osa täitmine, rahvusvahelise kirjandusloolise bibliograafia jaoks eesti andmete kogumine, meie mineviku ja oleviku kirjandusväärtuste tutvustamine, aktuaalsema väliskirjanduse tutvustamine, kõnelemata üksikuurimustest. Et kõige selle töö hulk paisus paarikümne aastaga mitmekordseks ja selle tasegi tõusis senisest palju kõrgemaks, see oli kindlasti suurel määral ülikooli kirjandusõpetuse ja seega G. Suitsu otsene või kaudne teene.

Pärast Eestist lahkumist suutis Suits oma artiklid Kreutzwaldi kohta läbi vaadata ja üheskoos avaldada soome keeles («Nuori Kreutzwald», Helsinki, 1953). See on kahtlemata Suitsu sisurikkaim ja kõige rohkem vaeva nõudnud teaduslik teos Kreutzwaldi kõige andmevaesemast elujärgust. Faktid pole välja nopitud ainult kirjavahetustest, kus neid suurel määral on tarvitada vananeva Kreutzwaldi puhul, vaid enamasti ammutatud palju kaudsemaist allikaist. Siin võime täpsemalt jälgida ka Suitsu professoriaegset uurimismeetodit. Peajoonetes jätkab see meetod omaaegset Georg Brandese kultuuriajaloolist käsitlust, aga seda on täiendatud uuemate vaatlusviisidega. Ilmselt lähtub Suits alati ühiskondlikust tagapõhjast ja klassivahekordadest. Kõige olulisemana jälgib ta noore Kreutzwaldi arengumiljöö tegureid, nii selle materiaalseid kui ka ideoloogilisi komponente, kõigepealt aga noore kingsepapoja enda individuaalseid püüdlusi ja meeleolusid. Ta näeb nooruki raskel haridusteel tekkinud hüpohondria- ehk raskemeelsuse-komplekside tekkimist ja nende mõju Lauluisa hilisemas hoiakus. Muidugi ei puudu selles Suitsu teoses kuivemaid, puhtfaktoloogilisi kohti, näit. Tartu tolaaegsete õppejõudude biograafiates. Aga üldiselt on see elav monograafia. Ja selleks aitab kaasa suitsulik stiil, kus iga sõna toob lausesse midagi uut. Igatahes on «Noor Kreutzwald» neid Suitsu töid, mis kindlasti väärriks uuesti avaldamist koos mõne teise artikliga Kreutzwaldi hilisemast tegevusest.

Juba 1930-ndate aastate lõpul pidas Suits vaheldumisi loenguid ja avaldas artikleid eesti kirjanduse varasemaist aegadest. Töö tulemused ilmusid alles hiljem: Eesti kirjanduslugu. I köide. Algusest kuni ärkamisaja lõpuni. Lund, 1953. 255 lk.

Nüüd, kui vahepeal on ilmunud suure eesti kirjandusloo I köide, ei saa Suitsu töö enam anda kaugeltki seda uut, mis tal olnuks öelda omal ajal. On palju, mis mõlemas teoses on ühist ning mis on nõudnud kummaltki poolt paralleelset tööd. Aga kindlasti pakub naudingut ka see Gustav Suitsu viimane raamat oma tabava mõtterikkusega ja stiilisäruga, omaaegsete võimunnarruste vastu sihitud nõokenooltega ja kadunud autorite liiga inimlike joonte kaastundliku esiletõstmisega. Igatahes ei anna teos oma põhiliselt sisult alust etteheiteiks. Koidula, Kreutzwald, Veske ja paljud teised mineviku suurkujud on käsitletud küllalt isikupäraselt ja elavalt.

Võime kindlasti ütelda, et alles Suitsu ajal tõusis kirjandusteaduslik tegevus Tartu ülikoolis nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt euroopalikule tasemele — esmakordselt selle ülikooli ajaloos ka eesti kirjandusloo alal. Ja laiemas mõttes võib sedasama ütelda ka meie kirjandusteadusliku kultuuri kohta üldse — kogu Eesti ajaloos.

Kõik need Gustav Suitsu siin loendatud teened on loomulikult ainult kõige silmapaistvamad, millega liitub terve rida vähemaid. Ja ikka jälle tuleb toonitada, et suur osa neist Suitsu teeneist on olnud algatava ning põhjapaneva tähtsusega, esmakordsed, kus tuleb kõrgeks hinnata ka väliselt nappe tulemusi.

Armastus Turgenevi jutustustes

van Sergejevitš Turgenev (1818—1883), kelle saja viiekümnendat sünnipäeva kogu kultuurimaailm tänavu tähistab, kehastas oma elutöös ja isikus parimat, mida oli andnud vene kultuur: filosoofilist ja poeetilist ellusuhtumist, siirast poolehoidu kõigele progressiivsele ja humaansemale, täiuslikku ilu- ja loodusearmastust... Ta ise oli «aadlipesade» võsu, armastas kultuuri üle kõige; ta oli venelane ning suurimaid vene sõnameistreid, aga ta oli saanud ka eurooplaseks selle mõiste kõige kõrgemal tasemel. «Ühtki teist vene kirjanikku ei loetud kogu Euroopas nii innukalt kui Turgenevit,» konstateeris Georg Brandes. Lenin, arvustades Turgenevi poliitilist mõõdukust, hindas samaaegselt kõrgesti tema kunsti, armastas lugeda Turgenevi loomingut ja kasutas sageli tema loodud kujusid ning väljendeid oma töödes.

Tohutult suur on *turgeneviana*, Turgenevi loomingule pühendatud dissertatsioonide, monograafiate, artiklite, retsensioonide arv. Tema romaan «Isad ja pojad» ulatus maailmakirjandusse, ta «Küti kirjad» (1852) aitasid kaasa pärisorjuse kaotamisele Venemaal, ta õigeaegselt ja meisterlikult kirjutatud ühiskondlikud probleemromaanid on meile kõigile tuttavad. Tagasivaates oma loomingut hinnates kirjutas Thomas Mann: «Erilist poolehoidu tundsin Turgenevi suhtes.»¹ Turgenevi mõju on ilmne Thomas Manni esikromaanis «Buddenbrookid» (1901) ja edaspidigi.

Romaaniajalukku jääb Turgenev püsima oma hiilgava jutustamismeisterlikkuse poolest ja tema looming püsib elavana läbi aegade. Turgenev ja Thomas Mann ei piirdunud nimelt perekonnalugude pajatamisega, vaid nad panid need perekonnalood moodsate eepostena elama, mis said peagi kogu kultuurimaailma vaimseks varaks. Isegi Hiinas ja Aafrikas kõneldakse praegu «isade ja poegade» probleemist — see romaani pealkiri on saanud lentsõnaks. Meie kodumaal on Turgenevi kujud tuntud igale haritud inimesele ja nad elavad edasi meie vaimses elus.

Aga siiski ei tunne Turgenevit need, kes on lugenud ainult Turgenevi kooliklassikaks muutunud ühiskondlikke probleemromaane, sest koguni uuemas kolmekümneköitelisse kogutud teoste väljaandes ei mahu kõik, mis see sõnameister on kirjutanud. Ning isegi ülalmainitud kooliklassikat oleme pigemini «läbi võtnud» kui tähelepanelikult ja avara silmaga lugenud ning mõistnud. Sest möödunud aegade klassikute vahetu mõistmine on peaaegu võimatu.

Selline järsk väide nõuab pisut selgitust. Jah, me ei mõista enam adekvaatselt klassikuid, kes ju kirjutasid oma ajastule, mitte meile. Me ei suuda neid enam õigesti lugedagi, sest meie retseptiooni taust on sootuks teine. Isegi sellised suurluukunstnikud nagu L. Tolstoi või Balzac olid küll võimelised oma generatsiooni lugejais tekitama illusiooni, et nad peegeldavad tõelust, kuid oleks ekslik arvata, et

¹ Dank an die grosse russische Literatur. «Tägliche Rundschau». Berlin, 4. VIII 1949, nr. 180, lk. 7. Üksikasjalikumalt vt. raamatus: Th. Mann und die Welt der russischen Literatur. Berlin, Akademie-Verlag, 1967.

nad nõnda mõjuvad igavesti. Kuna igaüks hindab kõike ainult omalt taustalt, siis muutuvad möödaniiku klassikudki kas igavaks või hoopis legendiks. Mida ütleb meie ajale Dante, Euroopa keskaja suurim kirjanik? Ma pole veel kohanud üliõpilast, kes oleks läbi lugenud ta «Divina commedia» — seda ei saagi lugeda ilma põhjaliku kommentaarita. Ka Shakespeare'i tunneme pigemini teatriinstseneeringute ja kinofilmide järgi, milles Shakespeare'i on säilinud üsna vähe. Ja palju me oleme lõpuni lugenud isegi L. Tolstoi ja Balzac'i teoseid? Suurem osa mineviku autoreist kaotab oma võlumisvõime hilisematele põlvkondadele, nii nagu aatomiajastu noortele on kõik keskaja madonnad ainult võõrapäraste naisolendite pildid, mis võinuksid ka olematud olla. Isegi Tammsaare «Tõe ja õiguse» kohta tunnistas mulle üks siiras noorkirjanik: «Pole seal midagi erilist, aga ta võtab nii pikalt, et lõpuni lugeda ei jõua.» Pidagem siis meeles: ainult selle loeme «lõpuni», mis meid haarab, fastsineerib. Meid haaravad autorid, kes meie tähelepanu võidavad, kes sunnivad meid ühte sulama oma kangelaste hingehäälestusega, kes meid õnnestavad, meid hingestuslaenguga rikastavad, suurte tundmuste või ideaalidega nakatavad. Meid pacluv autor on meile otsekui Kolumbus, ainult et ulgumeri, kuhu me koos temaga purjetame, asub enamasti meie enda hinge sügavustes.

Keda ei huvita armastus? Aga kes meist tõesti teab, mis see on? Lausa teeskleja on igaüks, kes väidab end seda teadvat. Ükski armastus ei teostu ju ilma fantaasiata. Ainult mõned üksikud kirjanikud või teadlased on seda aimanud ning osaliselt välja öelnud. Sest täit tõtt pole selle saladusliku jõu kohta veel keegi lausunud.

On küll põgusalt kõneldud Turgenevi naistüüpidest. Väljend «тургеневская девушка» vilksatab koguni mõnes akadeemilises monograafias, aga kas keegi teab selgesti, mis seisab sellise terminoloogia taga? Tahaksingi siinkohal pisut vaadelda Turgenevi «igaveselt naiseliku» ilminguid, peamiselt tema armastusjutustustes.*

Turgenevi armastusekontseptsiooni järgi on lemme midagi saatusliku haiguse taolist, igal juhul on see võimas, deemonlik loodusjõud, mis surub mehe põlvili ja orjastab teda. Turgenev ei tunne partnerite võrdsust armastuses: üks armastaja on tal alati ori, teine — orjastaja. Enamasti on aktiivseks ja alistavaks pooleks naine, kuulus «turgenevlik» naine. Kui võrrelda omavahel kõiki Turgenevi armastustemaalisi jutustusi, siis näeme, et ta naiskujud on loodud ikka sama mudeli järgi, mis ei muutu autori surmani. 65-aastase Turgenevi kujundatud Klara Militš samanimelisest jutustusest sarnaneb põhiliselt ta esimesele sellelaadilisele naistüübile — Marja Pavlovnale (1854. aastal kirjutatud jutustusest «Vaikne nurgake», originaalis «Затишье»). Klara on «uhke», «kõva kui kivi», tõearmastaja, tulihingeline, ainult armastusele anduv ja armastuses võimutseja. «Встречу ... возьму,» ütleb ta armastatu kohta. Ka Marja Pavlovna on «uhke», «metsik», jõuline. Ellu ja armastusse suhtub ta tõsiselt, pole nõus elu «läbi naljatama». Nii tema kui ka Klara Militš lõpetavad elu enesetapmisega, kui armastus nurjub. See on teema, millele ainult sõnameistri realistlik karakteri kujundamise oskus annab ikka värskeid variante. Teema pole uus, tunneme seda juba Balzac'i loomingust — hiljem püüab Bernard Shaw seda eluliselt mõtestada oma *life-force*'i-teooriaga, mille järgi naises (Ann Whitefield «Inimeses ja üliinimeses») kehastub põline ning igavene elujõud.

Turgenevi loomingu küpsel perioodil on see — ütleksin — bioloogiline jõud kõige veenvamalt kehastatud Ася kujus samanimelisest jutustusest (1857). Minamälestuse vormis näitab Turgenev noort, tervet, rikast, muredeta meest, kes satub välismaise huvireisi ajal kokku 17-aastase veetleva, temperamentse, värske neiu Ася'ga ja — hirmunud tõelisest armukirest — taandub üpris ebaheroiliselt lembe-

* Materjalina olen kasutanud peamiselt Turgenevi eestindatud jutustusi, mis leiduvad raamatus: Ivan Turgenev, Jutustused. Tallinn, 1966. Tõlkinud V. Linask ja M. Sillaots.

äikese eest. Ася kuju on joonistatud väga peene karakteroloogilise oskusega, ta mõjub nii realistlikult, et lugeja lausa näeb seda tundeküllast poisitari («Тема mustad, poisi kombel põetud ja kammitud juuksed langesid suurte kiharatena kaelale ja kõrvadele»), kord väljakutsuvalt kepslevat, kord naiseliku lihtsusega õmb-lustööle anduvat. See veetlev neiupungake on inimesena väga siiras, tõearmastaja, aus. Tal on tõsi taga eneseteostusega, mida ta näeb suures ja siiras armastuses. Tundmus tekib tas nii ootamatult ja vastupandamatult nagu äikesehoog. Selle taga aimab autor jõudu: «Tundmused väljendusid tas haruldase jõuga.» See on Turge-nevile iseloomulik. Oma naistüüpide portreedes kasutab Turgenev sageli väljendit «jõud» ja selle karakteroloogilisi sünonüüme, mis asuvad jõumõiste semantilisel väljal. Selle tõestamiseks toogem mõned näited, mis hakkavad silma Turgenevi teoste põgusalgi lehitsemisel — kronoloogilises järjestuses, läbi peaaegu kolme aastakümne, mis kõneleb Turgenevi domineeriva naisideaali püsivusest:

Marja Pavlovna («Vaikne nurgake», 1854) «kätes tundus jõudu olevat», ütles te-masse armunud Pjotr Veretjev. Vera Jeltsova («Faust», 1855) on «köva nagu kivi», julge ja kirgliku temperamendiga, mis päritud esivanematelt. «Nõrkus äratas Jelenas («Eelõhtul», 1859) meelepaha», ta on julgem isegi Insarovist. Zina Zasseki-nat («Esimene armastus», 1860) iseloomustab «mänglev jõud», vaimne ja kehaline uljus. Anna Odintsova jõulist keha imetleb isegi Bazarov («Isad ja pojad», 1861). Irina Ratmirova («Suits», 1867) oli «emalõvi», iseloomult «võimukas ja tormaka peaga», Litvinovit embab ta «mittenaiseliku jõuga». Ka Susannas («Õnnetu», 1868) on seda jõudu-aktiivsust: ta «otsekui ründas» meespartnerit. Marja Polozovast («Kevadveed», 1871) kiirgas «võimsat, ühest küljest venepärase, teiselt poolt must-lasliku, õitseva naisekeha veetlust», ta olemus oli «jõuline ja kõva». Marianna («Uudismaa», 1876): «kogu ta olemusest õhkus midagi jõulist ja uljast, midagi hoog-sat ja kirglikku»...

Vaevalt küll võiks veenvalt väita, et kõnealustes iseloomustustes on väljenda-tud just naisolevuste tüüpilisi omadusi, kuigi ka need Turgenevi kangelannad on joonistatud elavalt ja realistlikult. Meenutagem kas või Marx'i «Pihtimust», kus ta vastas ankeediküsimusele, milliseid väärtusi ta inimestes kõige enam hin-dab, poolnaljatlevalt: «mehes — jõudu, naises — nõrkust».²

Kuid see polnud mitte ainult füüsiline, bioloogiline jõud, vaid ka vaimne. «Mind kütkestas mitte ainult ta poolmetsik veetlus, mis tulvas kogu ta haprast kehast, mulle meeldis ka tema hing,» tunnistab «Ася» minakangelane NN. Ася vend Gagin kinnitab, et Ася nagu Puškini Tatjanagi «vajab kangelast, erakordset ini-mest». Ta tahaks kasvada koos sellega («mind peab ümber kasvatama, olen väga halvasti kasvatatud»), «koos lendu tõusta», kusjuures «kogu ta olemus püüdlis töö poole». «Pugemist ja argust» pidas ta «kõige halvemateks pahedeks».

Ася oli väga terviklik iseloom, nagu kõik Turgenevi naistüübid. «Ükski tund-mus polnud tal poolik.» Mees taandub Ася kire ees, nagu taandub ka Rudin Na-talja ees. Juba kaasaegne arvustus pidas sellist meest naeruväärseks, nõrgaks, isegi alatuks. Tšernõševski tsiteeris arvamust, et peakangelase karakter ei olevat välja peetud, kogu jutustuse olevat rikkunud ootamatult taanduv mees, kes algul paistis Romeona, hiljem aga osutus näruseks inimeseks. Tšernõševski pidas sellist kangelast tolelaegse ühiskonna õigeks eksponendiks. Aga selline tõlgendus läheneb siiski vulgaarsotsioloogiale. Tõsi küll, ka Turgenevi probleemromaanides «Rudin» ja «Aadlipesa» kontrollitakse peakangelast naispartneriga suhtlemise kaudu. Sel-les on palju tõtt, aga täistõde on siiski keerulisem. Turgenevi «nõrga mehe» üle kohut mõistes (jätame seekord kõrvale «liigse inimese» probleemi, mille üle on juba tuhat ja üks tööd kirjutatud) ei tohi me seisma jääda ainult esimese kohtu-

² К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве. Москва, 1957, II kd., lk. 377.

mise-katsumuse astmele. Teatavasti algab tõsine «romaan» alles abielus, enamasti pärast lapse sündimist, perekonna tingimustes.

Seitsmeteistkümnekevadese Ася portree ei anna meile veel aimu sellest, milline ta oleks viie- või kuuekümnenaastasena. Ka Turgenevi nõrkade meeste «lembeeksamil» läbikukkumist hinnates tuleb arvestada, et nad jäid hiljem eluks ajaks poissmeesteks nagu autorgi. Armastusel ei ole mitte ainult bioloogiline ja esteetiline aspekt, vaid ka sotsiaalne. Seda Turgenev ei näe, võib-olla ta ei saanudki seda näha oma isikliku elukogemuse piiratuse tõttu. Ärgem nõudkem aadlipesade laulikult võimatut: et ta meile koolmeistrina õpetaks elamise ja armastamise rasket kunsti. Nautigem ta armastusjuttude poeetilist veetlust, nagu naudime Leonardo da Vinci «Gioconda» saladuslikku naeratust, ilma seal kujundatud naiskodaniku ankeeti nõudmata.

Naine on Turgenevil peaaegu alati aktiivsem pool, kes vaistlikult teab, mida ta tahab. Somnambuuli kindlusega pürib ta kõhklusteta oma sihi poole, kuna mehele olevat omane «kõhklev hoiak» (kui kasutada Viini süvapsühholoogi Alfred Adleri terminoloogiat).

Esimese armastuse motiiv on haruldase poeesia ja realistliku kujundusvõimega kirja pandud jutustuses «Esimene armastus» (1860). 16-aastase noormehe esmaarmastuse peeglis näidatud Zinaida Zassekina kuulub küll samuti energiliste, jõuliste naiskarakterite hulka, aga ta armub üsnagi naiselikul viisil täismehesse, kelle autori jutustuskunst esialgu tagaplaanile jätab. Sellise võtte abil näitab Turgenev esmakohtumise ja tõelise kaksiduse dialektikat veenval, realistlikul tasemel, ühtlasi näidates ka üleoleva neiu arengut alistuvaks naiseks, kes on valmis taluma armastatu poolt isegi valu ja alandamist. Noormees nägi Zinaidas ainult üleoleku-taotlusi, pilget, julmustki. «Iga austaja oli tal vajalikuks inimeseks», «ta armastas neid oma tujude järgi keerutada (tema nimetas seda inimeste üksteise vastu kopsimiseks)», aga see oli ainult seesmise vabaduse ja suveräänsuse vajadus, oma-moodi kaitsemüür, mis kadus tõsisel suures armastuses «ideaalse mehe» vastu. Tõeliselt on ta tundeelu vägagi naiselik: «Ei, ma ei armasta inimest, kellele mul tuleb ülalt alla vaadata. Ma vajan niisugust, kes mind ise murraks.» Minajutustajat ta lihtsalt ei võta tõsiselt, pidades teda mitte meheks, vaid poisikeseks, kes «ei saa ju millestki aru». Siingi võlub selle targa naise veetlus kõiki ürgjõuna, mis on talletatud iseloomu tundesügavustes, võlub too iseloomu selgus, mida autor nimetab «vaikuseks». Selles on nii küpse naise realiteeditunnet kui ka pürgimist «enam kui mina» poole. Zinaida hindab tõelist luulet kõrgesti: «Näete, mille poolest luule hea on — ta räägib meile, mida pole olemas, ja vähe sellest: luule on tegelikkusest parem ja sealjuures tõelähedasemgi.» Kui mitte tüüpe taga ajada, vaid elavaid inimkaraktereid, siis kuulub Zinaida maailmakirjanduse lembegalerii surematute kujude hulka.

Turgenevi hilisloomingu aktiivse, tundejõulise naise pilt kahestub: temperamentse mõrsjatüübi kõrval kujundab ta ka küpse ja lembes kogenenud naise karakteri, mis XX sajandi kahekümnendail aastail vallutas lääne kinokunsti ja kirjanduse («vamp», Marlene Dietrichi «Blauer Engel», «Lulu» jt.). 1881. aastal Badenis kirjutatud pikem jutustus «Kevadveed» näitab mõlemaid naistüüpe kõrvuti: Sanin jätab maha hea, targa, kauni ja puhta 19-aastase Gemma — oma elu suure õnne —, alistudes vulgaarse võimutseja Marja Nikolajevna Polozova võrgutustele, kes teda ainult korraks endale soovib. Pärast jõulist armumissituatsiooni, mis on kirjeldatud üpris romantilises stiilis («On pääsenud valla uljad jõud. See ei ole enam hobust galoppi ajav amatsoon: ratsutab noor naiskentaur, pooleldi loom ja pooleldi jumal»), jääb Sanin teda vallutanud matrooni tingimusteta tundeorjaks: «Ma sõidan sinna, kus oled Sina, ja jään Sinuga, kuni Sa mind ära ajad,» vastas Sanin meeleheitel ja surus näo oma valitsejanna kättesse. Marja Nikolajevna vabastas käed, asetas nad tema pea peale ja vajutas kõik kümme

sõrme tema juustesse. Ta sõrmitses ning keerutas pikkamisi neid alistuvaid juukseid, ajas end sirgu, ta huultel väreles võidurõõm, silmades aga, päranaetud valkjates silmades oli vaid halastamatu tuimus ja küllastus võidust. Kanakullil, kes küüntega rebib kinnipüütud lindu, on niisugused silmad.»

Samast liigist, kuigi mitte nii vulgaarne nagu ainult oma füüsilisele *sex-appeal*'ile tuginev Polozova, on ka Irina romaanist «Suits», kes ajutiselt röövib Litvinovi ta mõrsjalt Tatjana Šestovalt, healt, naiselikult, kõikeandestavalt inimeselt. Kiskjalik Irina Ratmirova mõnitab ja valitseb oma abikaasat, «hiilgavat kindralit». Ta vallutab ka Litvinovi «kiire pealetungiga», kuid ei raatsi armastuse pärast loobuda oma auahnusest, rikkusest, positsioonist, kuigi temas pesitseb ka ehtne lembekirg.

Kui aga Turgenevi traagilisest lembekontseptsioonist hoolimata ta naistüübid püsivad alati realismi raamides, kajastades elulisi karaktereid, siis 1881. aasta suvel Turgenevi pärusmõisas kirjapandud «Laul võidutsevast armastusest» pole enam realistlik. Siia talletatud lembekontseptsioon on «poolfantastiline, poolfüsioloogiline» (see on Turgenevi enda väljend ta kirjast kirjastaja L. Pietschile), ja kuigi ka siin leidub veel peent psühholoogilist analüüsi ja flobäärlikku sõnastuskunsti, mõjub see stilisatsioon võõrkehana suure vene realisti loomingu panoraamis. Seda huvitavam on, et just seda novelli on korduvalt eestindatud (1885, 1901, 1906, 1924 ja 1947). Kuid see on juba teine, Turgenevi retseptsioonisse puutuv küsimus, mille seletamiseks tuleks sukelduda meie oma kultuuriajalukku. Faktiks jääb igatahes see, et tänini tulvab Turgenevit lugedes huvitavaid probleeme nagu küllusesarvest.

Isiklikud lüürikaosakonnad

õnikord võib tabada elatud elu üksikuid kilde erilise selgusega. Need viskuvad meie ette kusagilt ootamatult, seletamatus seoses silmapilguga. Nagu langev täht pilkases tühjuses — ainult välgatus, mis nüisama ilus kui hoomamatuigi.

Ise neid kilde välja kutsuda vist ei saa, ei tellida ega oodata. Sest kuhu jääks siis ootamatus?

Täna, 3. oktoobril kell 18.30 istusin laua taha, et ära kirjutada ammu mõeldud asi toimetusele. Laual oli kaks raamatut, millest kavatsesin veidi tsiteerida, uhmrikujuline tuhatos, pakk «Tourist'i», tikud ja naise jäetud sedelike: «Täna kell 14.00 Filmistuudio kunstinõukogu» (kuhu ma ühes teises nõukogus istumise tõttu ei jõudnudki).

Sulepea käes, valge paber ees, mõtlesin esimese lause sõnastusele, pilk libisemas hajameelselt üle esemete. Ja siis äkki, ainult murdosa sekundi vältel — üks elatud elu kild:

Olen kaugel maa-algkoolis. Väljas tuiskab. Koolijuhataja kabinet vanas mõisahäärberis on hästi kõetud, pruun ahjuglasuur otse sulatab pikast saanis istumisest läbikülmunud keha. Tuline lõhnav tee paneb näo õhetama ja lahkesti pakutud võileivad koduse suitsusingiga kinnitavad südamealust.

Kas tõesti midagi nüisugust on kunagi olnud? Vahel saab õige mõistevaks Gorki «äkki polnudki poissi», mis tal «Klim Samginis» ühe tegelase kinnisküsimusena esineb.

Oli. Kõik see muidugi oli. 1941. aasta talvel tuli nii mõnelgi korral sõita ja vantsida mööda maad, et mõned uued kommunistliku noorsooühingu ja pioneeride algrakukesed võiksid kanduda maakonnakaardile. Abistasime komiteed. Nagu kindlasti seegi kord. Õigus! Korteripere-naine sundis ju siis veel oma mehe suured vildid jalga panema, sest ilm oli käre. Kaheksateistaastane koolipoiss instrueeris elatanud pedagoogi klassivälise tegevuse alal. Jaa!

Aga see on juba praegu ainult teadmine, lahus killukesest endast, mis vilksas läbi mälu koridori värvilisena, lõhnavana, kombitavana ja, nagu näha, mu esialgset teemat väljalülitavana. Oli kindlasti üks nüisugune tuisust sooja tulemise õhtu, mis nüüd siin sõnadega läbitorgatuna ja lamedaks litsutuna kaotaks igasuguse tähenduse, kui ta ei tuletaks teaddatahtjate küsimusi.

Miks viskus sel hetkel just see killuke esile?

Kindlasti mitte laualambist. Mul on see momendil kollase varjuga, seal siis aga tasakesi sahisev õlilamp rohelise kupliga, millest tekkisid suured varjud seina tumedatele paneelidele. Tuhatos? Vaevalt küll võis sellel rohelise kaleviga kaetud vanaaegsel kirjutuslaual olla midagi

uhmritaolist. Ja kas tasubki alati otsida esemeist äkilise ülekande salateesid? Tagatipuks pole vastus kuigi kasulik. Mul on tunne, et see, kes suudab igal ajal kergitada oma alateadvuse poti vibreerivat kaant, jääb varsti kiduraks nagu mingi salatõve põdeja.

Tähtsam on küsimus, kas neist kildudest saab inimene ka kasu kaubelda?

Kasu! Mis kaine sõna! Aga on ju õrnemad lüürikaraamatudki esialgu ikka kaupluselehel ja nende kättesaamise puhul teeb kassamasin nüsammasugust kuiva raginat nagu ükskõik mis elutarbelisemas poeski.

Sellega on välja öeldud, et need ootamatult elu mägede ja küngaste tagant sähvivad killud pole midagi muud kui inimese mälu lüürikaosakonnad, mille lahtioleku aja määrab keegi, kes on kapriisne. On üks lahti, sünnib silmapilkne luuletamine ja selle äratarvitamine.

Nüüd võib tähelepanelik lugeja — aga missugune lugeja ei oleks neis asjus tähelepanelik — muigel sui küsida, mis luuletamine see minul, nende ridade kirjutajal, siis nii õige oli sel 3. oktoobril jne. Mäletada üht olemist tuisusel õhtul koolijuhataja kabinetis vanas mõisahäärberis pottahju juures ja kõik muud sõnad.

Jah, just sõnad ongi need vaenlaste rivistused, mis käsutatakse kellegi-millegi märguandel kirjatüki kirjutaja vastu, kui ta kildusid tervikusse tahab põimida. Ta peab neid tapma tuhandeid, maha murdma miljoneid, üksikuid üle meelitama. Ületulijaid, väejooksikuid ei või alati usaldada. Kirjatüki kirjutajal tuleb teha sedagi, sest mis jääb tal üle ses materjali vastupanu lahingus. Sõnamaagi tonnid. Liiga tuttav jutt, et jätkata.

Sellepärast — tagasi oma isiklikku lüürikaosakonda kildude järele! Neid peaks seal olema tosinate kaupa. Valime välja mõne kaunima ja proovime siin näiliku õppevahendina sõnadesse valada. Nüüd juba nii, et tekiks teisteni kanduv ringlainetus, et sõna oleks sillaks minu ja sinu vahel.

Suletud. No muidugi. Osakond suletud.

Mis teha? Kas jääda ootama oma isikliku lüürikaosakonna ootamatut ukseavanemist? Narr tegevus, kuigi, jah, iga elukutse nõuab ohvreid. (Paus.) Näib, et täna enam midagi välja ei tule. Aeg on tõesti hiline. Harju tänaval liiklevad jõuvankrid paiskavad juba öise vabakiiruse piitsutavat müha Posti tänava kitsasse kanalisse, kuhu vaatavad mu korteri aknad. Kõrtsmikud lõpetavad oma inimest ümberkujundavat tegevust, tulemused on kuuldavad. Nõutakse kellegi Therese allatulekut öö ilu vaatlemise otstarbel. Kusagil põmmib võtmeta mees vastu lukustatud välisust.

Kriitika

BIBLIOGRAAFIA

Tuglase lühimonograafiat lugedes

Nigol Andresen: «Friedebert Tuglas».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1968, 164 lk.

Juba pikemat aega on sari «Eesti kirjamehi» tutvustanud nii meie mineviku kui ka kaasaega ulatuvat kirjasõna ja selle loojaid. Nende nn. lühimonograafiate peamiseks kirjutamisajendiks on sisuliselt olnud ikkagi kirjaniku looming ja selles avalduvad väärtused. Puhtbiograafilise elemendi protsent on kõikunud, olles kord üsna väike, teinekord aga ka ulatudes kogupildi peamiseks tooniandjaks. Sarja väljaannete hulgas leidub publitsistliku töötusega populariseerivaid kokkuvõtteid varasematest käsitlustest, ent ka uudsel uurimuslikul ja üldistaval tasemel põhinevaid töid, mida on lähedalt saadud kas täielikult või lisamaterjalina arvestada autorile teadusliku kraadi andmisel (näit. H. Siimiskeri «Tammsaare», H. Peebu «Barbarus»). Mõnikord on autori kirjanduslik kujundamisanne võimaldanud analüüsivat materjali lisaks omapoolse kujutlusrikkusega vormida ning anda lugejale inimlikult lähedane portree (näit. E. Nirgi «Kreutzwald», R. Parve «Alle» jt.).

Seega pole sarja väljaanded sugugi ühesuguses univormis ega peagi olema, sest tegelikult pakub iga kirjaniku elu ja looming juba ise omalt poolt erinevaid võimalusi aspekti valimiseks. Sari küll, kuid võtmed ei pruugi olla ühesuguse keelega.

Lühimonograafiatesse ulatunud kirjameele valik on olnud võrdlemisi juhuslik. Kirjandusteadlaste vähesuse ja koormatuse tõttu pole veel lugejani jõudnud ei pikka ega lühikest monograafiat niisugustest väljapaistvatest, meie luulet, proosat ja esseistikat vorminud

kirjanikest, nagu J. Semper, M. Under, A. Jakobson, D. Vaarandi, B. Alver, A. Hint, R. Sirge jt. J. Smuuli osas on venelased meist juba ette jõudnud ning jõuavad peatselt vist ka A. Hindi osas. Võib küsida, kas ongi otstarbekas ja objektiivselt võimalik kirjutada monograafiat kaasajal elavast ja loovast kirjanikust. Siiski on, kui kirjaniku osa kirjanduslikus protsessis on saanud juba küllalt selged äärjooned. Ja peab, kui kirjanik on jõudnud juba kõrgesse ikka. Kaasaegne võib näha kaasaegset nende varjunditega, mis hilisemale vaatele pole enam nähtavad ja jäävad nõnda igaveseks kaotsi.

Lõpuks võib ütelda sedagi, et sari «Eesti kirjamehi» on appi tulnud juubilaride puhul. Kui klassikust ei saa valmis suurt monograafiat, siis sarja «Eesti kirjamehi» abil on ikka olnud midagi lauale panna (V. Altoa «Vilde»).

Friedebert Tuglas monograafia objektina pakub kirjutajale rikkalikku materjali, kuid esitab ühtlasi komplitseeritud nõudeid. Tuglase nimega on seotud mitmed sõlmpunktid meie uema kirjanduse ajaloos, tema puhul kerkivad esile paljud tähtsad kirjandusprobleemid nii ajaloolisest kui ka teoreetilisest aspektist vaadatuna. Lisaks sellele on Tuglase kirjanduslik isiksus ikka olnud erilise nakatava säruga, mis pole tuhmunud ka poleemilistes kiirtepidudes ning on inspiratsiooni pakkunud nii esseistile, teadlasele kui ka puht-ilukirjanikule. Kahjuks ei kirjutata meil romaniseeritud biograafiaid. Oma Emil Ludwigit pole meil veel olemas.

Kahtlemata on N. Andresenil mitmed

eelised Tuglase loomingu käsitlemiseks. Staažika, erudeeritud ja süvenemist armastava kirjandusteadlasena, Tuglasega ühte maanteed käinud, ühiskondlikult teritatud pilguga kaasaegsena on N. Andresenil võimalik olnud interpreteerida Tuglase kirjanduslikku loomingut mõnestki tahust uudsenä, analüüsida selle esteetilisi kihistusi, näidata seoseid ajaga ning väliskirjandusliku taustaga. Kui ka siin ruumi on jäänud juurdemõtlemiseks ja mõnikord teisitimõtlemisekski, annab see esimene ulatuslikum käsitlus Tuglasest huvitava sissevaate tema loomingusse. Järgnevad täiendamishimulised soovivaaldused ei tohiks seda üldmuljet kahandada.

Esimeseks probleemiks N. Andresenil on arvatavasti olnud: kuidas anda monograafiliselt ülevaatlik pilt Tuglasest kümmekonnal poognal. See on mahult sama palju, kui oli kasutada Ernst Peterson-Särgava käsitlajal, ning ainult krööm rohkem kui Juhan Kunderi autoril. Kahtlemata oleks praegusel korral vajalik olnud ruumikam elamispiind, mida ehk oleks õnnestunud ka saada ulatuslikuma käsikirja olemasolu korral, sest kirjastus ju vist eriti halastamatult ei limiteeri mahtu ning arvestab teataval määral ainestikust tingitud vajadust ja nõudmist. Ja seda eriti Tuglase puhul.

N. Andreseni peamine tähelepanu koondub Tuglase loominguloole. Biograafiline element on hädavajalikus miinimummöödus, mis ei põhjusta eriti vastuväitlust, kuna Tuglas ise informatsiooniküllastes mälestustes on juba joonistanud pilte oma eluloost. Tuglase loomingust ulatub vaatluse alla selle ilukirjanduslik pool, ainult üldistes referiivates joontes on puudutatud esseistikat ja kriitikat. Sellisel, siin paratamatult poolitatud Tuglasel on oma plussid ja miinused. Ruumi on võidetud Tuglase proosaga seotud probleemide vaatlemiseks, kuid kahjuks need probleemid on eriti Tuglase puhul mitmest küljest sügavalt seotud ka tema kriitilis-esseistliku loominguga. Pealegi on essees juba žanriliselt vähemalt ühte tiiba pidi ilukirjanduses. Seetõttu kannatab kohati monograafiline ülevaatlik-

kus. Näiteks sümbolismi probleemi käsitlemisel oleks vaja põhjani vaadelda ka Tuglase esseistikat. Esseistika on avaraks peegeldusruumiks paljudele Tuglase ilukirjanduslikust loomingust kerkivatele probleemidele. Kuid lisada võiks ka seda, et Tuglase puhul selline poolitus on üldiselt siiski veel mõeldav, nagu N. Andreseni töö ka näitab. Semperi puhul aga oleks ilmselt võimatu anda monograafilist käsitlust, haaramata ta loomingu mõlemaid pooluseid — tervikkujutus kirjanikust kahjustuks.

Kirjanikumonograafia üheks tunnusejooneks ongi kirjanikust mingi tervikulise kujutluse või kujutluste andmine. Selle huvides tahaks, et ristlevad vaatlused N. Andreseni töös tõstaksid Tuglase üksikteosed ühtlasemalt esile kui elavad kunstilised organismid. Kui ühe ja sama teose juurde pöörduakse mitmesugustes seostes, siis sellele järgnevalt tahaks lahkamistulemuste terviklikumat, võib-olla filosoofilisematki kokkusulatust, et kujutus kunstiteosest ei pihustuks detailidesse.

N. Andresenit on juba pikemat aega köitnud meie sajandi esimeste kümnendite kirjandusprobleemid. Ta on neid vaadelnud mitmest küljest, tungides ajastu vaimsusesse sügavuti. Seetõttu langeb käesolevagi monograafia raskuspunkt noore ja varasema Tuglase käsitlusele. Tuglase ilukirjanduslik looming, sündinud 1905. a. revolutsiooni kumas, sellele järgnenud reaktsiooni hirmus ja Esimese maailmasõja masenduses, leiab N. Andreseni poolt huvitavat ja ajaga tihedalt seostatud analüüsimist. Tajume revolutsioonilootustest eostatud atmosfääri, tõmbetuuliste maapao-aastate kuidagi valusalt värvikaid, sageli katkevaid löimi, mis veikleavad Tuglase kunstisõnas. Näeme loomingulisi edasiminekuid ja pause, otsimisi ja leidmisi. Sel ajal formeeruvad Tuglasel mitmed motiivide kompleksid, mis hakkavad korduma teostest teosesse. N. Andresen on seda tajunud ja tähele pannud, liisaks sellele on uurijal närvi psühholoogiliseks filigraantööks ja mitmed leiud rõõmustavad siingi.

Tuglas tõusis kirjanduses esile «Noor-Eesti» nimega seotud väljaannete kaudu. «Noor-Eestile» kui rühmitusele pühendab N. Andresen sisuka lõigu, kus on kokku võetud oluline seoses selle kultuuriliikumisega. Nii juhib N. Andresen tähelepanu asjaolule, et selles kultuuriliikumises «noorte kirjanike ja kunstnike erksate ühiskondlike huvidega osal, kelle hulka kuulus ka Tuglas, oli eesmärgiks kultuurilise arenemise vabadus, mida nad lootsid saavutada järgnevas revolutsioonis». Kuigi nooreestlased hiljem poliitilistelt vaadetelt diferentseerusid, säilis siin siiski rühm, kes jätkas oma demokraatlikku tegevust.

Väärrib tunnustust N. Andreseni väsimatu hool Tuglase lugemuse ja ka kujutava kunsti toiteallikate jälgimisel, mis pole meie kirjandusekäsitlustes sugugi igapäevane nähtus. Maapao-aastad pakuvad rohket materjali, mis on kujundanud Tuglase vaimsust. Muidugi pole lühimonograafias koht kõikide mõjukihistuste läbikaevamiseks, kuid rõõmustab seegi, kui tööga algust on tehtud. Pole ülearused ka kommentaarid, mis korrigeerivad käibearvamusi, näiteks Fr. Nietzsche puhul. Ei vaidle vastu d'Annunzio iluideaali paistele Tuglase proosas, kuid siin tahaks meenutada ka Baudelaire'i ilukäsitust («Ilu on alati kummaline... See on tema tunnusmärk, tema loomus!»), mis on ime lähedane Tuglase ilukäsitusele. Öigesti on hinnatud Flaubert'i meisterlikkuse mõju. Eks õpetanud Flaubert asju nagu seestpoolt vaatama, aine «terav-peent» hinge tabama. Ilmselt on see noorele Tuglasele suurt muljet avaldanud, mida ta on meenutanud oma arupidamistes kirjanduse üle. Tugevad jäljed Tuglase vaimsesse on surunud Goya graafika. Oleks oodanud, et N. Andresen seda sügavamalt vaatleb. Goya õudkujutlustest on ehk mõndagi sadestunud ka Tuglase õudustunde kujutusse, millel N. Andresen korduvalt peatub.

Nii märgib N. Andresen palju peeni ja otskui salajasi sidemeid Tuglase ja maailmakunsti vahel. Need on rohkem küll nagu intuitiivselt tabatud kui ana-

lüüsiga vastuvaidlematult kinnitatud, kuid ilmselt teevad taolised oletuslikudki tähelepanekud käsitluse vaimselt õhurikkamaks. Mõjutuste ja allikate jälgimisel, teoste geneesi uurimisel on N. Andresenile muidugi suureks abiks Tuglas ise oma informatsioonirikaste mälestustega ja teoste saamislugudega, mis on üksikasjalikud ja mõnikord nagu mininovellid omaette. Tuglas on ise avanud oma laboratooriumi ukse, mida mõne teise kirjaniku puhul uurijal tuleb lahti muukida.

Nagu öeldud, annab monograafia psühholoogilise tervikkujutluse päris noorest ja varasest Tuglasest. Me tajume revolutsiooni dünaamikat, mis siin on arengu põhimustriks. Soov maailma ümber valada, sest vana enam ei kõlba, ja intensiivsed õpetunnid maailmakunsti imedeaias suruvad jälgi selleaegse Tuglase loomingusse.

Seevastu juba Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni aegne ning eriti hilisem Tuglas on antud ebamäärasemalt, siin on tegemist rohkem konspektiga kui läbituntud tervikliku pildiga. On tõsi, et Tuglase ilukirjanduslikus loomingus tekkis väliselt seisak juba kahekümnendatel aastatel, kuid see ei tähendanud kaugeltki sisemist tardumist. Vastupidi, Tuglase kui kirjaniku selleaegne psühholoogiline siseajalugu on eriti pingeline ja selle näitamiseks on kahtlemata vaja jälle appi kutsuda kirjaniku esseistikat. Uute kirjanduslike arusaamade pealetung, elu kontrastid ise keerutasid kokku probleemidesõlmi. Kuigi Tuglas ei väljendanud oma seisukohti parteiliselt nagu mitmed teised kirjanikud, ei tähendanud see, et endine ühiskondlik Tuglas oleks nüüd kaotanud sotsiaalse nägemise ja kuulmise. Ka Tuglast ja «Tarapitat» maksaks põhjalikumalt vaadata, oli ju Tuglasel «Tarapitas» üks kesksemaid osi. Siin kerkib monograafisti ette keerulisi küsimusi, mida lühimonograafias lõplikult lahendada ei saagi, kuid millest ka mööda ei saa. Suured materjalilademed Tuglase selleaegse sisearengu jälgimiseks ja kujutamiseks on tema kirjavahetustes, mida pole keegi veel ammendavalt kasutanud. Tuglase tee-

kond uue eepilise stiili leidmiseni, mille välja tõi «Väike Illimar», polnud mingi väline vormivõtete vahetamine, vaid sügav, isegi dramaatiline sisemine protsess, sest Tuglas on ju kunstiveendumusi alati eluküsimustena võtnud. Ühtteist on N. Andresen siin ütelnud, kuid öeldut pole sulatatud terviklikuks pil-diks.

Lühike nagu protokoll on Tuglase käsitlus 1940-ndast aastast alates. Aga see hõlmab ligi kolme aastakümnet. Protokoll-i üksikute punktide vahele mahuks palju elu, kirjandusprobleeme, vastuolusid, rõõmu ja muret, arupidamisi elust ja kunstist, mis päris tänapäevase Tuglase inimlikult lähedale tooks. Lugejal on õigus seda soovida, sest vähe on ju neid, kes Tuglasega isiklikult kokku puutudes teavad, kuidas kirjandusprobleemid Tuglasele on täna niisama elu-vajalikud kui nad on olnud ikka ja alati, ja kuidas elu on omalt poolt vorminud kirjanduslikke veendumusi.

Vaagides üksikasjalikumalt informatsiooni, mida pakub Tuglase lühimono-graafia, näeme, et teoses üheks huvitavamaks tahuks on Tuglase novelli käsitlus. Kuigi siin mõnikord ka liigselt on sisu refereerivat elementi, antakse selle kõrval teada mõndagi paikapidavat ja tähtsat. N. Andresenil on poeesiat nägev ja sellest rõõmu tundev silm, mille-ga kaasneb ergas ajataju. Õigusega peab autor «Inimese varju» Tuglase üheks elusügavamaks novelliks. Poetiline ilu, mis väljendub näiteks poega ootava ema kujutluspiltides, liitub nõtkelt sõjavas-tase ideega, nagu N. Andresen teraselt tähele paneb. Novelli «Maailma lõpus» tõlgitsus on kaugel mõnikümnest aastat tagasi esinenud luulepimedast didaktilisest versioonist, mille järgi novell pidi hoiatama hukutava meelelise armastuse eest. Siin väljendub Tuglas kui müüdilooja, ta lopsakale fantaasiale pole vaja utilitaristlikku argumentatsiooni. «Kuldne rõngas» oma suure inimliku resonantsi ja poetilise unenäolise võlu-ga oleks küll võinud saada sügavama, ka põhilisemaid kihte avava analüüsi osaliseks, kuid õigesti annab N. Andre-sen Tuglase novellile kõrge hinnangu.

Tuglase siseareng uue stiililise hääles-tuseni «Väikeses Illimaris» on käsitluses jäänud võrdlemisi varjatuks. «Väikest Illimari» aga analüüsib N. Andresen eri-lise soojuse ja nõtkusega. Ilusa vinjeti-na jääb meelde teadaandmine, et Illi-mari mälestuses esinev peenenäoline karjapoiss võis olla Gustav Suits. Ei tun-du mingit ülepakkumist N. Andreseni hinnangus, kui öeldakse, et «Väikeses Illimaris» on Tuglas jõudnud klassika küpsuseni.

Sõbralikult diskuteerida tahaks auto-riga ilukirjandusliku stiili mõiste käsi-tuse ümber. N. Andresen puudutab mit-metes seostes Tuglase proosastiili. On muidugi võimalik kõnelda niisuguste suurte ja ikkagi üldiste kategooriatega nagu realistlik ja romantiline stiil, na-gu N. Andresen teeb, kuid seejuures tahaks rohkem tähelepanu kirjaniku in-dividuaalse stiili kategooriale, mille konkreetsem fikseerimine võimaldab kujutlust saada kirjaniku kui kunstniku kordumatust omapärast. Tuglase in-dividuaalsest proosastiilist on juba varem-gi kirjutatud. J. Semper ja A. Aspel on andnud siin huvitavaid sissevaateid, P. Viires käsitlenud seda pikemas uurimuses. Seda tehtud tööd summeerides või siis mõnest uuest tahust vaadates oleks autoril võimalus olnud ka oma sõna ütelda. Tuglase enda ütlemise järgi on ta mõnikord harrastanud mitme-põllusüsteemi, s. t. käsitlenud ühel ja samal ajal eri aineid, mis on määranud erineva meetodi ja toonud kaasa erine-va stiili tunnuseid. Kuid sellest paistab ikkagi läbi kirjaniku individuaalne stiil, nagu jõe vooludes jõe põhi. Võib-olla oleks nendes seostes ka kohta leidunud stiilmõiste küsimustes Tuglase kui teo-reetiku seisukohtade äramärkimiseks. Nad on meil mõnigi kord õgvendanud kiivakiskuvaid arusaamisi ilukirjandus-likust stiilist.

Tuglase puhul kerkivad esile muidugi ka kirjandusvoolude küsimused. Kir-jandusvoolude iseloomustamine on kir-jandusteaduses üks keerukamaid üles-andeid, kui tahetakse rohkem ütelda kui pakub didaktiline koolimudel. Mõistan N. Andreseni valitud teed, eriti lühi-

monograafia piiratud võimaluste juures, kui ta pearõhu asetab kirjandusteoste eneste vaatlusele, esialgu mööda minnes rangest vooluloolisest paigutamisest. Vähe tulu on andnud vaidlused selle ümber, missugusesse «ismi» me teose peak-sime lahterdama ja mis nimega seda «ismi» nimetama, vähemalt seni, kuni kirjandusteoste teaduslik strukturealne analüüs on veel üsna poolikus astmes. Aadu Hint on ütelnud hästi, et need «is-mide» mõõdurihmad on mõnikord kum-mina venivad, teinekord aga kisuivad kokku nagu pooltoores piitsanahk kui-vas kohas. N. Andreseni enda põgus, vä-ga vajalik ekskursus näiteks sümbolismi probleemidesse näitab hästi, kuivõrd palju on siin uurimata küsimusi. Tugla-se nimega ikka ühenduses seisnud este-tism kui kunstisuund on meie ajaloo-lises situatsioonis sisuliselt erinev selle terminiga tähistatud suunast vanade kultuurrahvaste väsimusperioodidel. Meil hõlmas estetism ka kunstiväärtus-likkuse nõude, mis siin polnud veel nii-sama iseenesestmõistetav kui ortograa-fia tundmine. See on meie estetismi esi-mene kihistus, alles selle teises kihistu-ses hakkavad märku andma elumahla-de kuivamisest tekkinud väsimusjooned.

Monograafia üheks huvitavamaks ül-distavaks lõiguks on käsitlus: Fr. Tug-lase osa eesti kirjandusloos, kusjuures esitatakse ka võrdlevat materjali. Võib nõus olla sellega, kui N. Andresen Tug-last ka kui luuletajat vaatlleb, lii-gitades rea väikepalu ja «riimitud proo-sa» «kitsendavate reegliteta luuleks». Kähtlemata peab Tuglase nimi esinema meie luuleantoloogiates. Võib-olla on veidi pingutatud ka marginaalidest luu-letuste väljanoppimine, kuid igatahes N. Andresen tõstatab siin rea žanriteo-reetilisi küsimusi, mida edasi arendada saaks ulatuslikumas uurimuses. Tuglase novelli eesti kirjanduse kogupildis vaa-dates juhib N. Andresen teraselt tähele-panu Tuglase novellistika humaansetele ideedele ja soovitab uurida nende mõju eesti kirjandusloos. Võiks vaadelda põh-jalikumalt Tuglase ja orbiitlaste vahe-korda ning arutada siin esinenud kon-fliktide tõelisi põhjusi.

Vist J. Semperilt on pärit mõte, et on kirjanikke, kelle teos kasvab kui puu, teistel on see jälle nagu majaehitamine. Tuglas on ilmselt kirjanik-majaehitaja. Ta võtab seda suure vastutustundega, võitlus elumaterjali, aine ja vormi va-hel, püüd tabada käsitletava aine sisi-mat olemust, aine «terav-peent» hinge — see heitlus läbib kogu Tuglase loomin-gut ja me kuuleme sellest korduvalt ta kriitilises sõnas. Loomulikult on siin õnnestumisi ja vähemõnnestumisi, mõni aine allub kergesti ja majaehitus edeneb ruttu, majast saab eluase; teist on vaja kaua tundma õppida ja aine hinge ei tabagi. Seda aine ja vormi vahelist pin-get (mida tavaliselt on nimetatud sisu ja vormi vaheliseks, kui kirjandusteose sisu kategooriat käsitatakse laialt ja üht-lasi ebamääraselt) ning selle tulemust, s. t. juba konkreetset sisu, oleks monograafias võinud vaadata kohati julge-minigi, kartmata riivata Tuglast kui suurt kirjanikku valguse ja varju efekt-sema käsitlusega. On ju tark ja oma-jagu edev Voltaire lausunud elukoge-nult, et suure kirjaniku käsitlemisel oleks isegi solvav «tõde puhastada» sel-listest võrratutest varjunditest, nagu on seda inimlikud komistused, isegi eksi-käigud ja pahed. Ainult tibatillukesele oleks see vajalik. Voltaire'i parimad uurijad on seda hoolsasti silmas pida-nud.

Monograafia ilme määravad objekt ise ja selle käsitleja. N. Andresen, kunagine M. Gorki «Ema», K. Marxi «Kapitali» (I) ja F. Engelsi «Kommunistliku partei manifesti» eesti keelde panija, pühit-seb varsti ise oma auväärt juubelit. N. Andresen on palju mõtisklenud elu ja kirjanduse vahekordade üle, ülikrii-tilise vaatlejana ning isegi *enfant ter-rible*'ina on ta eriti viimasel aastaküm-nel käsitanud kirjandust kui väga mit-mepalgelist tõsiasja. Ta enda stiilijoon eriti ulatuslikumais käsitlustes on üldi-selt kuiv, mõnikord ka mõõdetult soe, tihti kerge iroonia keerdudega. Võib kü-sida, kuidas mahub maaliline Tuglas N. Andreseni stiiliraami? Mahub, võib-olla mitte täiesti, kuid huvitavalt. Oma monograafiaga on N. Andresen Tuglase

uurimist kahtlemata edasi viinud ning andnud kaasaegsele lugejale esimese ulatuslikuma, kokkuvõtteid tegeva, ülevaatliku käsitluse Tuglase ilukirjanduslikust loomingust. Jääme ootama Tuglase suurt monograafiat, kus esineks juba kogu Tuglas oma ilukirjandusliku ja kriitilise mõtte liidus. Eriti aga niisugust monograafiat Tuglasest, nagu Tuglas kirjutas Juhan Liivist.

Alustasin selle retsensiooni kirjutamist rahulikult, aga järk-järgult on minus nõrdimus tõusnud. Eriti ärritab mind mu lause «jääme ootama». Tuglas ja Semper on meie keskel elavad v a n i m a d kirjanikud, kes on isiklikult kaasa teinud meie kirjandusliku kultuuri arengu käesoleval sajandil. On tegemist mingi tuimuse, loiduse, laiskuse või mõt-

lematusega, et me nii kõrgeealistest ja meiega veel tänapäeva jagavatest kirjanikest pole jõudnud (õigem: pole viitsinud) kirjutada suuri, ammendavaid monograafiaid, samal ajal jõudu raisates tühjale-tähjale.

Õigupoolest on piinlik ja kõhe nii Tuglase kui Semperi puhul välja tulla lühimonograafiaga. Ma olen küsinud võõraste maade inimestelt, kas neil on nii eakaid elavaid suuri kirjanikke ja nendest veel mittetäielikke monograafiaid, ja minu peale on imestusega, otsekui naljategija peale vaadatud ning üteldud, et niisugust unustamist ei saa ju ollagi. Aga meil saab. Ja nähtavasti on see meie omapära, et me ärkame ikka liiga hilja, nagu seda varemgi on juhtunud.

E. Siirak

SÕNAKUNST — Ott Kangilaski keelepruugis

Ott Kangilaski: «Jutulõng».

«Loomingu» Raamatukogu» 1968, nr. 30. 52 lk.

Kirjandust nimetatakse tihtipeale sõnakunstiks. Väga sageli nimetatakse. Ja tundub, et liiga harva süvenetakse niiviisi ütlelemisel, mis selle taga on ja olla võiks ja olema peaks. Võib-olla seetõttu süvenemegi nii harva, et me liiga tihti seda kordame. Sest kui napilt ikkagi on selles määratus, iga päevaga paisuvas trükisõnas, mida kirjanduseks nimetatakse, eredit s õ n akunsti.

Ott Kangilaski «Jutulõnga» raamatukese keralt mahakerimist tuleks alustada just sellest samast sõnast. Sõnast, millest sünnib sõnakunst, aga mis võib üheteaegu olla aluseks ka kunsti antipoodile — kantseleikeelele näiteks.

Kolm aastat tagasi ilmus «Keele ja Kirjanduse» lehekülgedel («Diletandi nurgas») Ott Kangilaskilt läbi mitme numbri «Väike seletav sõnaraamat», mille sissejuhatuses autor muuhulgas ütles: «Oleme harjunud nähtusi, asju, inimesi ja ka sõnu nägema ainult ühest aspektist. Aga pruugib vaid vaatenurka veidi avardada või seda muuta, ja meile

avanevad hoopis uued, seni tähele pannenemata jäänud väärtused.» Sellesamas «Väikeses seletavas sõnaraamatus» ja nüüd «Jutulõngas» ongi vaatenurka — niihästi nähtuste, olukordade, inimeste kui ka sõnade suhtes — püütud nii avardada, et meile tõepoolest avaneksid uued (eba)väärtused. «Sõnastikus» seletatakse: *j u h m i s t u m i n e* koosolek (< *j u h m + i s t u m i n e*); *t i p p m a m s e l* eriti kõrgetasemeline mamsel, esindusmamsel; *t r a g i k o m ö ö d i a* eriti südikas ja tempoküllane komöödia. Hoopis rohkem ja mitmekülgsemaid võimalusi, kui selles «Jutulõnga» eelharjutuses kolme aasta tagant, avaneb tal sõnamänguks süžeeks arendatud tekstis. «Jutulõnga» lugudes ekspluateerib ta sõna eriti, rohkem kui seda on meil harjutud tavaliselt tegema. On «Murdja» oma murdmistega, «Keelte keetmine» oma mitmete keeltega, «Konnade riik» oma konnadega selles riigis ja «Asjalik jutt» kõige sellega, millega asi iseeneses asja eest võiks olla: asja-

mees, asjatundja, asjaarmastaja, asjaajaja ja asjaosaline, asjust rääkima, asja eest võitlema, asja edasi viima ja asja ajama. Rikkus ja vaesus ühteaegu.

Ott Kangilaski kasutab ja mõtestab seda, mängib ennekõike sellega, mis on meie kõigi silmade all iga päev — meie väljendusvahendite vaesusega, keeleliste stampidega. Aga kui ta hoogu satub, läheb käiku analoogia ja sünnivad ka tuletised, selle vaesuse ja kidakeelsuse loogilised edasiarendused. Kui on autode äraajamine, miks siis mitte ka järve äraajamine («Rändav järv»). Kui on üksikud puudused, miks siis mitte ka kaksikud puudused («Ehitustegevus»). Ja kui on kogemuste vahetamine, miks siis mitte pärast kogemuste äravahetamist mehele veel peotäit peenemaid kogemusi pealekaubagi anda («Teekäija»).

«Jutulõngas» tehakse huumorit valdavalt sõnaga. Aga Ott Kangilaski naeru ei saa kuidagi ahendada üksnes sõnakoomikaks. Peaaegu alati kaasneb sellega ka situatsioonikoomika. Mõeldagu rahvajuttudele (kui uskuda autori sissejuhatust) või vestetele (kui uskuda tiitli määrangut) nagu «Suur Peeter ja Väike Peeter» ning «Kangelased» ning «Vahtmeister» ning «Kaks venda». Kui võrd ongi mõttelaiskus (ja siit sündiv keeleline rutiin) lahutatav rutiinist ja formaalsusest tegutsemises, igapäevases käitumises?! On sedagi, et loole annab sisu ja meki ainuüksi situatsioonikoomika, nagu see on «Rosoljes».

Kunagi Juhan Peegli «Saaremaa motive» arvustades («Sirp ja Vasar» 1964, nr. 48) leidis Ott Kangilaski, et see koosneb mõttekriipsudest ja et ennekõike need autori sisulised mõttekriipsud teevadki selle kaantevahe tõsiseltvõetavaks kunstitööks. Sest see, tsiteerides

üht omaaegset kooliraamatut, lubab lugejat «esi edesi mõtelde». Ka oma «Jutulõngas» on ta lugeja vastu lugupidamist üles näidanud. Kõige enne sellega, et ta lugejatki austab, jätab talle võimaluse endamisigi olla ja endamisi naerda. Ja tõsiseks jääda. Sest «Jutulõnga» koomika eesmärgiks pole üksnes nalja teha ega publikut ämmanaljadedega lõbustada. See on huumor, mida autor on võtnud tõsiselt, mida lugejal on mõtet tõsiselt võtta ja mis naerualuseidki tõsiselt võib pahandada. Soomlane Veijo Meri, kes oma hiljaaegu ilmunud artiklitekogus läinud sajandi klassikutest kõige kaasaegsemaks kirjanikuks peab Gogolit, on sealsamas öelnud mitte üksnes seda, et huumor on tõsine asi, nii tõsine, lisab ta, et diktaatorid on parimate naljade eest tasunud surmanuhtlusega, vaid ta on juhtinud tähelepanu sellele, et «huumor on saja-protsendilisel õnnestunud kurbmäng». Ja veel, et see on viis kujutada tege-likkust intensiivselt, kokkusurutult ja temporikkalt.

Erni Krusteni Mau. Voldemar Panso Lepa Anna. Juhan Smuuli monoloogide puhujad Mardi Riste, Äрни ja Mihkel. Kõik kaitsmas ja ilmestamas seda, mis on igas inimeses ainukordset. Igavene noorus ja aastate kogemused. Igapäev oma sõnad ja ütlemised. Oma elu- ja sõnakunst. Märkame kirjanduseski seda üha rohkem ja oleme sellest üha enam lugu pidama hakanud. Sedamööda, midamööda ilmas kõik üha sarnasemaks ja ühetaolisemaks muutub, mida vaesemad me sellest oleme. Ja koos Ott Kangilaskiga märkame kõike seda ja hakkame sellest küllap veelgi enam lugu pidama.

E. Mallene

Kirjanike Liidus

10. oktoobril peetud Kirjanike Liidu partei-algorganisatsiooni aruandekoosolek valis uue parteibüroo koosseisu V. Beekmani, V. Grossi, M. Kesamaa, I. Sikemäe ja H. Suislepa.

Büroo oma esimesel koosolekul valis algorganisatsiooni sekretäriks Ilmar Sikemäe ja asetäitjaks Harald Suislepa.

Kirjanike Liidu ametiühingukomitee korraldas oma liikmetele kuu algul kahepäevase ekskursiooni sügisvärvidest kirjatud Mulgimaale. Mõnusaks vahelduseks kujunes kuum soome saun Linajärve metsaonnis, mis järgnes kirjandusõhtule Viljandi Kultuurimajas. Oma loomingu ja sõnavõttudega täitsid kirjandusõhtu kava Debora Vaarandi, Valearia Villandi, Heljo Mänd, Rudolf Rimmel, Paul Rummo, August Sang, Endel Mallene jt.

Järgmisel päeval tagasiteel peatuti mõneks tunniks Kurgjal.

18. oktoobril otsustas juhatusese presiidium taotleda «Loomingu» traditsioonilise novellivõistluse korraldamist 1969. aastal. Samuti kinnitas presiidium kirjanduslike kolmapäevade eeloleva kava, millest leiame lastekirjandust lastele ja mudilastele, Gustav Suitsu 85. sünnipäeva, kalendrisabade huumorit, valmidest hoovavat õpetlikkust, kirjandusliku Tallinna saladusi ja mõnda muudki huvitavat.

Põhjalikumalt arutas presiidium koostajate-toimetajate osavõtul kirjastusele «Eesti Raamat» esitatud «Kirjanduse sirvilaudade» käsikirja, mille koostamis-

printsipi ja mõnede artiklite sisusse soovitati teha muudatusi.

28. oktoobril tuli kokku ENSV Kirjanike Liidu juhatus, kes valis uueks juhatusese sekretäriks Vladimir Beekmani. Organisatsiooniline küsimus kerkis seoses Paul Kuusbergi asumisega «Loomingu» peatoimetaja kohale.

«Sirp ja Vasar» nr. 42 intervjuueeris meie möödunud kuu külalistest Ozaki Hotsukit ja Okuno Takeot Jaapanist. Kirjanike Liidul olid veel külas Bulgaaria esindajad, sedapuhku ajakirja «Septemvri» («September») peatoimetaja Kamen Kaltšev ja tema asetäitja prof. Dantšev. Vestlus Kirjanike Majas hõlmas peaasjalikult vastastikuse tõlkimise probleeme eesti ja bulgaaria uuemast kirjandusest.

Poola kirjanikest oli Eestis Andrzej Brycht. Ajalehes «Noorte Hääl» ilmunud lühiintervjuus rääkis ta oma viimase aja loomingu ja põgusalt ka poola kirjandusest.

Nõukogude kultuuri päevadel Saksa Demokraatlikus Vabariigis viibisid novembri algupäevil teiste meie vabariigi kultuuritegelaste hulgas ka kirjanikud Aadu Hint, Paul Kuusberg, August Sang, Jaan Kross ja Ellen Niit.

Kultuuripäevade kava oli mitmekülgne ja hõlmas peale Berliini mitmeid linnu. Weimaris külastati muuhulgas ka Goethe maja, mille ekspositsioon täienes «Fausti» eestikeelse väljaandega.

«Nooruse» kirjandusvõistluselt

Laekus 33 tööd. Zürii koosseis: M. Kalda, A. Eelmäe, V. Villandi, I. Saks, V. Rajasaar, K. Reinsoo, H. Runnel, A. Siig. Konkurents kerkisid teistest kõrgemale kolm tööd, nendest kaks kuulusid täiesti uutele ja verinoortele autoritele. Auhinnad ja-

gati: II preemia õppurielust kõnelevale jutule «NB» — autor Viljandi C. R. Jakobsoni nim. Keskkooli õpilane Hallar Lind; veel II preemia, psühholoogilise kallakuga jutustuse «Tundeline teekond Tartust Vilniusse» eest Vaino Vahingule; III preemia Tallinna

Merekooli kasvandikule Jaan Kellole külaainelise teose «Meil aiaäärse tänavas» tasuks, mis struktuurilt lähenen romaanile novellides. Ergutusauhinnani küündisid Ülo Tuulik («Inimeste vahel on midagi ilusat») ja Kalju

Saaber («Gravitatsiooniseadus»). Huvi pakkusid veel mõnedki tööd. Ehkki võistluse ei toonud esile šedöövrit, tuleb nentida kirjutamisokuse üldiselt rahuldavat taset.

Kaugeid külalisi

tõi Taškendis toimunud Aasia ja Aafrika maade kirjanike sümposiooni järelnaetust ka Eestisse.

Neegerkirjanik Jean F. Brierre viibis Tallinnas 8.—11. oktoobrini. Tal oli mitmeid kohtumisi eesti kirjameestega, kelle hulgas andsid tooni saarlased. Küllap sellepärast leiti ühe ühine keel, sest Senegali esindajana sümposioonil viibinud kirjanik on tegelikult ka pärit saarelt — Haiitilt. Nooruses on ta igatseenud nagu kõik rannapoisid kauge te randade ja mereavaruste järele ja soov Eestit külastada oli seotud ühe helge lapsepõlveelamusega: kunagi heitnud kirjaniku kodulinna Jérémie reidil ankrusse suur valge kolmemastiline purjekas, sellelt tulnud paadiga maale suur ja sõbralik valge mees, käinud poistega turul, laulnud ja viinud nad lõpuks laevagi vaatama, mis olnud eesti laev. Haiiti poeeti vaimustas meie sügise melanhoolne ilu ja inspireeris isegi luuletusi kirjutama, millest üks on pühendatud Lydia Koidulale, kelle haul küllaline käis.

Vestlus keerles peamiselt haiiti ja senegali kirjanduse, aga ka neegerkirjanduse ümber üldse, sest eks ole ju selliseid väljakujunenud neegerirahvusi nagu Haiitil maailmas suhteliselt vähe. Aafrika rahvused on ju alles kujunemisstaadiumis, ühe ja sama hõimu esindajad kunstlike riigipiiridega sageli lahutatud või siis vaenutsevad rahvad üheks riigiks liidetud. Suuremad kultuurikeskused puuduvad, kolonialismilt päritud haridustase on kujuteldamatult madal. Kõige selle, aga suurelt osalt muidugi ka neegrite suhtes tänini eksisteeriva rassilise diskrimineerimise tõttu ei tegele neegerkirjanikud mitte niivõrd rahvuskirjanduste loomisega kui just nn. neegerluse (prants. k. *négritude*) probleemiga üldse, mis on teatavasti alguse saanud just Antillidel ja Ühendriikides, kus leidub rohkesti neegerharitlasi.

Ka Jean Brierre (sünd. 1909) kuulub vanemasse, n.-ö. ärkamisaegsesse neegerharitlaste põlvkonda, kes selle sajandi kahekümnendail-kolmekümnendail aastail need küsimused tõstatas. Ta on kirjutanud mitmeid värssdraamasid Haiiti rahva vabadusvõitluse teemadel, tema luuletuskogud ja pikemad poeemid aga käsitlevad just nn. lähteid või

juuri, oma mina ja olemuse valulisi ot-singuid (katkend pikemast poemist «Black Soul» on ilmunud eestikeelses antoloogias «Antillide luulet», Tallinn, 1966, kus leidub ka lühiülevaade Jean Brierre'i loomingust, kuid ta nimi esineb vääras kirjutusviisis — Brière).

Ka praegu väitis neegerkirjanik, et kolonialism on neegritelt rõõvinud nende olemuse, «uhtunud» välja nende isikupära ja enesest lugupidamise, ning arvas, et esmajärjekorras tuleb just see taastada. Ühtlasi aga ütles ta, et nüüd on juba üle saadud omal ajal väga levinud otse haiglasest eitamismaaniast, kõige selle hülgamisest, mis ükskõik mil viisil on seotud valgetega. Kurioosumina mainis ta isegi seda, et kui Picasso jt. kunstnikud käesoleval sajandil avastasid neegerkunst rikkused ja hakkasid neid Euroopas tutvustama, siis olevat paljud neegrid pidanud seda oma esivanemate pärandi teotamiseks ning järjekordseks koloniaalrööviks. Praegu on see etapp juba seljataga ja enam ei põlata kõike väärtuslikku, mis teised, soodsamais tingimustes arenenud rahvad ning rassid on loonud.

Edasi tuli kõne alla Senegali kultuurielu, kus esialgseks probleemiks on mitte niivõrd kirjaoskuse levitamine kui kirjakeele loomine. Kuigi rahva enamik kõneleb volofi keelt, olevat kohalike keeli ja murdeid alla kolme miljoni elanikuga riigis üheksa, pluss prantsuse ja araabia keel. Äsja olevat Dakari ülikoolis mitmeaastase töö järel valminud Aafrika keeltele sobiv ühtne tähestik (põhiliselt ladina alfabeedi baasil koos üksikute araabia tähtedega). Seda kavatsetakse esialgu kasutada peamiselt algkoolides, kuna suuremates linnades asuvais kesk- ja ülikoolides jääb õppekeeleks esialgu prantsuse keel, mida ka enamik kirjanikke kasutab. Üksnes luulet kirjutatavat kohalikes keeltes aastastalt ikka rohkem ja luuleõhtutel olevat sellel kõige suurem menu.

Analoogiline on olukord ka Haiitil, kus enam kui poolteise sajandi pikkusest iseseisvast arengust hoolimata pole rahvakeel (nn. kreooli keel) ei ühtlustatud ortograafiat ega grammatikat, sest kirjandus ja kooliharidus on prantsuskeelsed. Ka Jean Brierre näis seepärast üpris skeptiliselt suhtuvat nn. võsakeel-

te tulevikuperspektiividesse (see, mida meie romantiliselt džungliks nimetame, on Aafrika kolonisaatorite keelepruugis lihtsalt võsa — prantsuse *brousse* ja inglise *bush*). Eesti kirjanikud, ühe ajaloolise kogemuse võrra rikkamad, tegid talle selgeks, et oma kirjandust ja kultuuri saab arendada ainult oma keeles. Eks olnud veel sada aastat tagasi suhtumine eesti keelesse ja selle tulevikku niisama pessimistlik... Küllap just selle keelilise murrangu tõttu pole ka maailmakirjandusse küündiva praeguse Senegali presidendi Léopold Sédar Senghori ja teiste vanema põlve kirjanike prantsuskeelse loomingu kõrvale veel midagi omakeelset seada, eriti proosas. Alles tekkivas rahvuslikus teatris elatakse veel rahvusromantika tähe all. Oma sünnimaa kirjandusest ei tahtnud külaline palju rääkida, sest isegi Ladin-Ameerika kohta enneolematult julm diktaator Duvalier on täpnenud või pagulusse kihutanud peaaegu terve haritlaskonna. Napisõnaliselt jutustas Briere oma sõbra Jacques-Stéphen Alexisi surmast: Kuuba revolutsioonist

vaimustunud andekas kirjanik (eesti keelde on osaliselt tõlgitud tema novellikogu «Romansse tähtedele» — «Loomingu» Raamatukogu» 1961, nr. 47) tahtis paari mõttekaaslasega väikesel paadil illegaalselt Haitisse sõita, randus aga vales kohas, sattus Duvalier' politsei kätte ning hukati. Praegu on peaaegu kogu Haiti kirjanikkond paguluses, kes teistel Antilli saartel, kes Aafrikas, Ühendriikides ja eriti paljud Kanadas, kuhu on koondunud ka peamine kirjastustegevus. Uudseks ja oluliseks pidas Jean Briere seda, et keelebarjääride kiuste hakkab praegu ilmet võtma üldine Antilli Kirjanike Ühendus, millest ta loodab väga palju.

Oma viimase aja loomingu nimetas ta inimkonna progressi iidsetest aegadest kuni tänapäevani käsitlevat poemi «Avastamine» ja poemi «Lenin», mis peaks varsti vene keeles ilmuma. Pariisis on kirjastamisel ka novellikogu. Kõige lõpuks sündisid otse meie silme all Eestile pühendatud luuletused, millega ehk varsti võime ajakirjanduses tutvuda.

Karjala keelt ja rahvalaulu uurimas

Kuu aega viibisid Nõukogude Karjalas teaduslikul uurimisreisil Helsingi ülikooli professorid Väinö Kaukonen ja Pertti Virtaranta. Kaks esimest nädalat möödus teadlastel Karjala kõige põhjapoolsemas piirkonnas — Uhtual, Jyväskylätil, Vuokkiniemil ja Pirttilahtil Kalevala rajoonis.

Professor Väinö Kaukonen on «Kalevala» uurija ja seepärast huvitas teda, kui palju on Karjalas veel ehsat rahvaluulet ja millisel viisil seda esitatakse. Kalevalas kohtasid külalised kaasaegseid rahvalaulikuid ja jutuvestjaid ning kogusid materjale juba lahkunud laulike kohta. Nii vesteldi Kalevalas Hilippä Huotarise 70-aastase tütre Tatjana-ga, kes pajatas palju huvitavat isast ja teistest Akonlahti ümbruse endistest laulikute. Reisi teine pool möödus teadlastel Aunuses. Seal võeti helilindile nutulaule ja muinasjutte. Kotkajärvil kohtuti muinasjuttude vestja Maria Gormaniga. Pyhäjärvil Prääsä rajoonis vesteldi ühe küllap kõige silmapaistvama leelotajaga — Anna Tšesnokovaga. Aastal 1966 võeti temalt kuulnud leelotsid ja pärimusi helilindile mitmekümne tunni kestel. Sel puhul tegi Soome Kalevala Selts otsuse autasustada leelotajat «Kalevala» juubelimedaliga. Nüüd andsid naabermaa teadlased selle medali Anna Tšesnokovale üle.

Kokku vestlesid külalised Kalevala rajoonis ja Aunuses rohkem kui saja inimesega. Kõik nad on eakad, alla 60-aastasi rahvalaulikuid peaaegu enam ei leidu. Seetõttu võib märkida, et tõeline rahvalaul on mõlemal pool riigipiiri kadumas.

Prof. Pertti Virtaranta, kelle harrastuseks on karjala keele uurimine, kogus näiteid karjala keele murretest. Heli-lindile võetud materjalist tehti koopiad NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala Filiaali Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi jaoks. Alates 1955. aastast on Helsingis koostamisel «Karjala keele sõnaraamat» ja prof. Pertti Virtaranta selle peatoimetajaks. Sõnaraamatu esimene osa ilmub käesoleva aasta lõpul ja reisil kogutud materjalid sinna enam ei mahu. Kuid sõnaraamat tuleb kuuosaline ja järgmistes osades on vastkogutud materjalid heaks täienduseks. Soome ülikoolide ja Petroskoi teadlaste suurenev koostöö ja vastastikune suhtlemine on väga rõõmustav nähtus. On isegi üllatav, et Kalevala piirkonnas polnud teadlased Soomest käinud Esi-mese maailmasõja lõpust alates. 1967. a. suvel toimus Joensuu Soome ja Nõukogude Liidu teadlaste seminar Karjala teemadel. Nõukogude Karjalast viibisid seminaril folklorist Unelma Konkka ja kirjanik Antti Timonen. Avaldati soove, et taolised sündmused toimuksid

iga aasta, kordamööda Petroskois ja Joensuu.

Peale Helsingi ülikooli tegeldakse Karjala ajaloo, looduse ja keele uuri-

misega veel Turus, Tamperel, Jyväskylä ja Oulus. Teadusliku töö rinne laieneb edaspidi ka Joensuule, kus avatakse uus ülikool.

Nobeli kirjanduspreemia

Tänavune Nobeli preemia läks Aasia- se, jaapani kirjanikule Yasunari Kawabatale. See 69-aastane kirjanik (sünd. 11. juunil 1899) on tuntud eelkõige proosameistrina. Mitmed ta romaanidest on soojalt vastu võetud ka Euroopas («Lumine maa», «Tuhat kurge»). Kirjandusmaailmas on Kawabata Yasunari nimi tuntud (ning jaapani kirjanduse uuen-

damisel osa mägingud) juba üle neljakümne aasta.

Teadmine, et suur india mees R. Tagore oli aasialastest seni viimane (ja ainus) Nobeli preemia saaja (1913), annab lugejale ehk veelkordse ettekujutuse kõrvseisvate kontinentide kultuurikaugustest.

Jan Fridegård

8. septembril suri rootsi kirjanik Jan Fridegård, üks nn. «moonameeste koolkonna» esindajaid (nagu Ivar Lo-Johansson ennast ja teisi maaproletariaadi elu käsitlevaid autoreid 30-ndail aastail nimetas).

Kirjanik sündis 14. juunil 1897 ja debüteeris 1931 luuletuskoguga «Must kannel» («Den svarta lutan»). Pärit mõisamoonaka perekonnast, leidis ta saandialguse maatöölise elust ka oma esimeste proosateoste ainekogu. 1933 ilmus lühiromaan «Ühel juuliööl» («En natt i juli»), milles põllutöölise streigi taustal mõneti naturalistlikult jälgitakse pika juhusteahela läbi mõrtsukaks saanud noore moonakapoisi saatust, ning aastail 1935—1936 lugejate poolehoiu võitnud Lars Hårds seeria (nimikangelase järgi) kolm esimest raamatut: «Mina, Lars Hård» («Jag, Lars Hård»), «Aitäh taevaredeli eest» («Tack för himlastegen») ja «Halastus» («Barmhärtigheten»). Neiski jutustatakse väliselt hoolimatu, sisemiselt hellatundelise maapoisi kokkupõrgetest ühiskonnaga. Südamelähedase kangelase elukäigu juurde tuli kirjanik ka hiljem tagasi, avaldades pärast pikemat vaheaega veel kaks Lars Hårds romaani: «Siin on mu käsi» («Här är min hand», 1942) ja «Lars Hård läheb edasi» («Lars Hård går vidare», 1951). Viimaseid iseloomustab peategelase leplikum suhtumine ühiskondlikku masinavärki, nagu oleks nooruslik mässumeelsus nii autorilt kui ka tema kangelaselt maha kulunud.

40-ndail aastail pöördus Fridegård uue

ainevalle — paljuilistatud Rootsi muinasaja, viikingiperioodi poole, üllatades lugejaid 1940. aastal romaaniga «Puujumalate maa» («Trägudars land»), millele järgnesid «Koidurahvas» («Gryningsfolket», 1944) ja «Ohvrisuits» («Offerrök», 1949). Erinevalt oma eelkäijatest (Frans G. Bengtsson jt.) ei kirjelda Fridegård neis lopsaka stiiliga, peaaegu seiklusromaanile omase põneva süžee raamatutes, mis loovad usutava pildi selle kauge ajastu inimeste elust, riikliku poliitilise aupaistega ümbritsetud laastamisretki ja suurte sõdalaste vägitegusid. Tema sümpaatia kuulub siingi alandatutele ja solvatutele. Teose peategelane on orjast sepp Holme, kelle katsumusi ja kannatusi, lõputuid vägikaikavedamisi ilmalike ja vaimulike võimukandjatega autor noorusliku seikluslustiga jälgib.

Viimase loominguperioodi teostes — romaanides «Rootsi sõdur» («Svensk soldat», 1959), «Sõdurinaine» («Soldat-hustru», 1960), «Sõduri armastus» («Soldatens kärlek», 1962) jt. — käsitleb kirjanik Rootsi lähema mineviku vallutus sõdu ja nende kajastumist oma kodulääni Upplandi talupoegade elus, tülles sellega nagu oma ajaliseult ulatusliku teemaderingi lähtekohta tagasi.

Peale romaanide on Fridegårdi sulest ilmunud ka kolm novellikogu, nende hulgas «Moonapäev» («Kvarnbudet», 1944) ja «Naistepuu» («Kvinnoträdet», 1950), mille ainekist vahest kõige enam õigustab tema arvamist «moonameeste koolkonda».

Soomemaalt

Hiljuti pühitses 75 aasta juubelit soome rootsikeelse kirjanduse üks tähtsamaid esindajaid Hagar Olsson. Hagar Olsson sündis Helsingis 16. septembril 1893, õppis Helsingi ülikoolis; tegutses mitmete rootsikeelsete ajalehtede ja ajakirjade toimetustes kirjandusliku kaastöölisena. Ta on avaldanud arvukalt romaane ja novellikogusid, millest mitmed on tõlgitud ka soome keelde («Mr. Jeremias otsib illusiooni», 1927, «Lumesõda, 1939, «Karjala rändur», 1941, «Siidimaaling», 1954 jne.).

Eriline kaal on Hagar Olssonil teoreetikuna, sest oma isikupäraste, tuliselt võitlevate esseedega sai temast 20-ndail aastail soome-rootsi modernismi üks esimesi teerajajaid ja uue luulekäsitluse eestvõitlejaid. Pärast Esimest maailmasõda esileastunud noorte soome-rootsi kirjanike plejaadis (Edith Södergran, Elmer Diktonius, Gunnar Björling, Rabbe Enckell, Henry Parland ja Hagar Olsson) on juubilaril tähtis koht, ja tänapäevalgi on tema teoste osutatud enamgi tähelepanu kui aastakümnete eest nende ilmudes.

19. septembril sai 60-aastaseks Mik a Waltari, üks soome proosasuurmeisterid. Omal ajal 17-aastase noorukina kirjanduses debüteerinud, lõi ta mõni aasta hiljem hiilgavalt läbi romaaniga «Suur illusioon» (tõlgitud ka eesti k.).

Mika Waltari kuulus noorte kirjanike rühmituse «Tulenkantajat» esiridadesse, peagi kujunes temast selle põlvkonna üks silmapaistvamaid prosaiste. Teos järgnes teisele. Ajaloolises Helsingi-trioloogias «Isast pojani» (1933—35) käsitleb Mika Waltari lähiminevikku, 1945. aastal ilmunud suures romaanis «Sinuhe, egiptlane» haarab ta aga ajas hoopis kaugemale tagasi. Viimatimainitud romaan ja mitmed teisedki sellele järgnenud teosed kujunevad rahvusvaheliseks bestselleriteks ja teevad Waltarist tuntuima soome kirjaniku väljaspool kodumaad. 1957. aastast alates on Mika Waltari Soome Akadeemia liige.

Waltari laiahaardelistest ajaloolistest romaanidest kõrgemalt hinnatakse asjatundlikes ringkondades tema pikki novelle, milles kirjaniku parimad küljed veel selgemalt ilmsiks tulevad (näit. «Fine van Brooklyn», 1931, «Kuu maastik», 1953 jmt.). Waltari on enese kohta ütelnud: «Kui ma pärast kõiki oma kogemusi ja pettumusi raamatuis ridade vahel katsun esitada mingit programmi või tendentsi, siis võiks see kristalliseeruda sõnadeks: indiviidi vabadus, inimsus ja tolerantus.»

50-aastaseks sai kirjanik Kaarlo Isotalo (sünd. 20. sept. 1918), kes äratas 1960. aastal tähelepanu oma esikromaaniga «Telakka» («Dokk») ja sellest ajast alates on avaldanud üldse 13 teost — romaane, novelle ja luuletusi. Kaarlo Isotalo on tuntud objektiivse, üksikisiku eluvõimalusi vaagiva ühiskonnakujutajana. Ta jätkab ligikaudu Toivo Pekkase mõtisklevat romaanitraditsiooni. Ta vaatleb inimühiskonna häireseisundeid, käsitleb ahistatud, ummikusse sattunud inimesi, kes võitlevad oma olemasolu eest endist vägevamate jõududega (romaanid «Maantee» 1961, «Maa rebeneb» 1962, «Lähim omane» 1963 jt.).

Kirjastus «Tammi» määras oma tänavuaastase tõlkijapreemia (tuhat Soome marka) kirjanik Matti Rossile tunnustusena tema töö eest hispaaniakeelse proosa ja luule soomendamisel.

Matti Rossi, kes on alles 34-aastane mees, on jõudnud soome keelde tõlkida juba rohkesti maailmakirjandust. Nime-taksime näiteks mahukat antoloogiat «Kolmas maailm» ladina-ameerika novellistikast, valikkogu García Lorca luulest ja Allen Ginsbergi luule tõlkeid. Rossi on soome keelde tõlkinud ka klassikute näidendeid: Shakespeare'i «Richard III», Schilleri «Röövlid» jm. Matti Rossi on tõlkinud ka soome luulet hispaania keelde.

Sisukord

J. Arrak		Soome lüürikat	
Tütarlaps (Õli)	1603 ees	E.-L. Manner	
H. Runnel		Maailm on minu tunnetuste	
Olen mina piiga pilliarmas	1603	luule	1687
Hääve (pro iive)	1603	P. Haavikko	
Seatapu lugu	1604	Vanadel nimedel on tuha	
Noor naine ja vana mees	1604	maik	1687
Nõõ, ruunake, nõkuta mind	1605	T. Anhava	
Jälle tapetakse härgi, oinaid		Taeval on tiivad, plekk-	
ja sigu	1605	katus kumab	1688
Jahvatab, jahvatab veski mäe		E. Salo	
peal	1606	Temal on hea kuulmine	
T. Kallas		viga pole selles	1688
Märgutulede süütamise aegu	1607	L. Tarkiainen	
J. Kross		Mina tahaksin olla nii aus	1689
On	1615	P. Lounela	
Hetk	1616	Tänavad on selleks tehtud,	
Hinge süüd	1616	et majad paistaksid	1689
V. Vahing		P. Saaritsa	
Etüüd	1621	Kas olen mingit lõbu otsimas	1689
V. Tõnissoo		L. Nummi	
Mehed	1623	Eleegia	1690
A. Kaalep		V. Kirstinä	
Cide Hamete Benengeli	1628	Pihlapuu koputas	1690
A. Ottenson		Roos	1691
Vanad kellad	1631	A. Hint	
P. Hint		Ennustus	1692
Ämblik	1634	O. Kruus	
Vennaksed	1636	Lambakarja tulek mägedest	1725
.	1637	Issöki järv	1725
Nägu	1638	Gagra	1726
P. Haavaoks		I. Malin	
Seto jutt	1640	Asjad I (Sünteeiline tempera,	
. (Üks naaber...)	1642	insuliitpapp)	1713
V. Ilus		P. Vihalemm	
Kutse	1644	Isiksus ja müüt	1727
Kahekümneks aastaks katkes-		A. Annist	
tatud kõnelus	1656	Gustav Suits kui kirjandus-	
Põliskodu	1665	teadlane	1733
M. Leis		V. Adams	
Floora (Õli)	1649	Armastus Turgenevi jutus-	
V. Villandi		tustes	1741
Kutse	1672	V. Gross	
Lapsepõlve unenäod	1672	Isiklikud lüürikaosakonnad	1746
Kui sa kukud...	1673	E. Siirak	
Vaikelu	1674	Tuglase lühimonograafiat lu-	
I. Sikemäe		gedes	1748
Laululood	1675	E. Mallene	
		SÕNAKUNST — Ott Kangi-	
		laski keelepruugis	1753
		Ringvaade	1755

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg (peatoimetaja), Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhani Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 3. X 1968. Trükkimisele antud 5. XI 1968. Trükiarv 10 200 Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 14. MB-08833. Tellimise nr. 3237.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42

«Looming» nr. 11, november 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество»)

№ 11, ноябрь 1968

50 1004

ИДДСРС
78174